

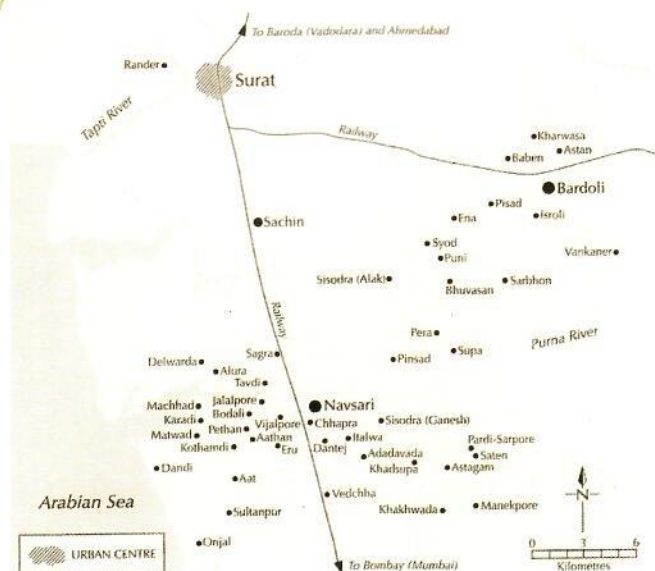
THE ASSOCIATION OF MANDHATA SAMAJ UK

REGISTERED CHARITY NO. 1055169

Web Address: www.mandhata.com

Story of India's Historic People -The Kolis

The Mandhata Patels of Navsari District in Gujarat

Story of India's Historic People - The Kolis by Shree Keshavbhai J Patel.

FOREWORD

Our people have travelled so far in their journey to find the destiny of their dreams. There is a reason why we have been travelling so far. It is because the social conditions at home were so dire that we would travel to strange foreign lands in search of our dreams, not knowing what we were going to find. The early travellers often found themselves in bonded labour, no better than slavery, with no hope of earning enough money to find their way back to India. The sacrifice of our forefathers is monumental. The search for destiny has been unflinching. Knowing the possible hardship and deprivation they would face they still marched forward. It is not the thought of one self that has caused such a huge wave of exodus from the motherland, it is the need to create better opportunities for our children that has been a huge motivating factor. It is with this knowledge of an extraordinary debt to our forefathers that we salute all those who travelled and gave us the new world that we are so privileged to inhabit. It is with knowledge of this debt to the motherland that gave birth to our forefathers that we have been contributing to the development of our villages for over 50 years.

Shree Keshavbhai with the help of the authors whose work is quoted in the reference section goes much further than retelling the story of our exodus. He delves into our past and examines our origins. He examines the rise and fall of the Koli people from early history to the present. Some of the material will not be easy reading but we must come to terms with our background. It has taken Shree Keshavbhai over 30 years to collect the material contained in this work. This work is of huge importance in narrating the brief history of our community.

The caste system has been completely thrown out in our new world. Many have prospered to a level which our forefathers could never have imagined when they left in their boats and steam ships.

It is a great privilege to write a foreword for this story of the Koli people. As head of our community in the UK I feel truly humbled by what we have achieved. We only truly appreciate our current position and status if we examine our past. Without our history we are incomplete as a community. This book goes a long way to fulfilling this void. As for our future please ask yourself what Shree Keshavbhai's reference to leaving the pond and exploring the ocean means. I salute this book and I salute the author who has devoted a large part of his life to the betterment of our global community.

Chhaganlal G Patel
BA(Law), MBA, MSc.
President,
The Association of Mandhata Samaj UK.

Publisher: The Association of Mandhata Samaj UK. Published: September 2010

Please address your comments and correspondence to Shree Keshavlal J Patel at 59 Eton Avenue, Sudbury, Wembley. UK. HA0 3AZ. email: kjspatel@yahoo.co.uk

Foreword.....	3
About the Article.....	5
Preamble.....	5
The Historic Heroes of Our Tribe.....	6
Legend of our Ancient King Mandhata	7
Early history - After Buddha.....	8
2000 Years After Lord Buddha.....	8
The Present.....	9
Kolis of Gujarat.....	10
Condition of Kolis in Daxin (South) Gujarat over the last 150 Years.....	10
Kolis of Navsari, Surat and Surrounding Area.....	13
Panchakaka.....	15
Education in Kantha Vibhag.....	16
South African Contribution.....	16
Local Developments.....	17
The Big Wave of Immigration.....	18
Mandhata Koli Patels Abroad.....	19
South and Central Africa.....	19
East Africa.....	20
Burma and Fiji.....	22
New Zealand.....	22
United Kingdom.....	23
Canada and USA.....	25
In Conclusion.....	26
About the Author of this Report.....	27
Acknowledgements.....	27
References.....	27
Gujarati Article by <i>Dr. Arjun Patel</i>	28

About the Article

A few years back I wrote a short article under the above main heading mainly for the benefit of our younger generation who are not fully familiar with Gujarati language. Almost all of the material available to-date on this subject is written in Gujarati and recently more of it has become available. It has thus become necessary to update/rewrite this article. It is also felt that as more and more of our youths are becoming less and less familiar with Gujarati it is best to bring most of this detail in one booklet so that the present and future generations our people became familiar with their roots and the historical background and the trials and tribulations of their forefathers. It is also hoped that this may inspire others to undertake further research.

Preamble

When in the quiet of the night the question arises in your mind as to who your forefathers were? Where did they come from? How did they live? And you desperately want to explore your roots, this article may help.

Perhaps the obvious starting point of this inquiry could be our own firsthand knowledge of the stories told by our fathers and grandfathers of their experiences in their villages and how they made it to the foreign lands all over the world.

From their own lips we have heard how a few young men from the villages found construction jobs building railways in Surat and other nearby cities. Back in village for holidays their offers of help led more youths to join them. At work they came in contact with other peoples and particularly the English who valued their construction knowledge. This broadened their horizon. When opportunities came their way to work for railways in East Africa, plantations in South Africa and New Zealand many volunteered and packed their bags.

My paternal and maternal grandfathers both came to Mombasa, in East Africa to work on the Railways in 1919/21. They were perhaps among the first there and in their own words life was terrible. They lived in tents and were always in fear of the wild animals. For the first year or two they survived on boiled lentils with some pepper and salt. Later they grew chillies and ginger. Apart from bhajan singing in the dim light of a lantern, other entertainment was zero. Life in South Africa or New Zealand was no different. This was soon after the First World War period. Political power struggle was intense among the European powers and British were digging in wherever they went.

Period prior to the Second World War was the 2nd wave of immigration for our people. Passports were easily available and hundreds of youths leaving their families behind boarded sea-going clippers and left in search of a better life. A number of them perished and for the many who made it, life was very, very hard in every respect. Homesickness gripped many.

Immigration to UK was mainly after the end of 2nd World War. This was in two phases as we have heard. Many of the youths who worked with reputable companies in India obtained recommendation letters, which entitled them to passports. No work permit was required so as soon as they could raise enough money for the passage, they boarded steamships, which took around two months to dock at Portsmouth/Southampton. Others paid large fees to travel and passport agents. Most of these early arrivals started their life in UK in Coventry where two brothers bought their houses and welcomed all new arrivals. I am told, these two houses were home to at times 28 people sharing a communal kitchen. Beds were almost always occupied as the shift workers came and went. Many worked in the mines as this absolved them from doing compulsory National Service. Life was as you can imagine most basic and although few earned more than five pounds a week each contributed one pound to the pool to send to one family each week mainly to repay their debt.

Few of the people who ventured overseas in the first instance could have made it without the financial or other help from their relations, friends and neighbours. We the descendants residing overseas, are eternally indebted to our cousins in our villages for the sacrifices that their parents made in helping our parents. We extend our hand of friendship to them all.

The second phase was the bulk of families leaving East Africa in a hurried move due to forthcoming immigration controls in UK. Housing was still tight but tolerable. These families came with a reasonable knowledge of English, some skill and a little money but suffered discrimination and had to take up jobs much below their skill and capacity. In a year or two most bought their homes. First generation suffered all sorts of difficulties and sacrificed a lot to make life for their children improve. And improve it certainly has both materially and educationally, as we can all see. Sacrifices have still to be made and effort has still to be made to better our conditions.

This much we have learnt firsthand.

Let us go back and dig deeper into our background.

In studying the aboriginal tribes of India, scholars have consulted our most ancient records and documents - the Vedas, the Puranas, the epics in different languages, many archaeological records and notes, and various other publications.

Students of history and anthropology have found numerous instances recorded in all prehistoric and established history of India, of a glowing past of this ancient tribe of India and more is being uncovered as research continues.

Over the centuries, various scholars have written about their findings on this subject and various treatises in a number of Indian languages by different scholars are in circulation.

The Koli tribe, which in its various subgroups, said to number about 1050, forms about 20% of the population of present India is mentioned continuously through the centuries - way back to Mohenjo-daro and beyond. Historians and scholars find that Koli tribe, a ruling Kshatria Caste, was spread far and wide all over India. Due to their heroic exploits and acknowledged reputation and relationships with the most powerful of those times regarded them with awe and respect. This is what they concluded from the references they found from the prehistoric records.

The Historic Heroes of Our Tribe

Historical findings suggest that our ancestry has left behind an illustrious record of their achievements that we can be proud of.

The most ancient King Mandhata, a supreme and universal ruler whose reputation spread far and wide throughout India and whose stories of valour and Yajna were described in the stone carvings of Mohenjo-daro, is said to have belonged to this tribe.

The most ancient and revered sage Valmiki, (Valia Koli before he had enlightenment) the author of Ramayana is said to have belonged to this tribe as his name suggests. Even today Ramayana is referred to as Koli Valmiki Ramayan in Maharashtra State. Teachings from Ramayan form the basis of Indian culture.

The great king Chandra Gupta Mourya, and his line of descendent kings belonged to the Koli tribe. Lord Budhha's mother and his wife belonged to the Koli tribe.

Sant Kabir, a weaver by trade, ended several of his 'bhajans' as 'kahet kabir kori' was a self-confessed Koli. Bhaktaraj Bhadurdas and Bhaktaraj Valram from Saurashtra, Girnari Sant Velnathji from Junagadh, Bhaktaraj Jobanpagi, Sant Sri Koya Bhagat, Sant Dhudhalinath, Madan Bhagat, Sany Kanji Swami of 17th and 18th Century all belonged to the Koli tribe. Their life and reputation were described in books of their life and in articles published in Mumbai Samachar, Nutan Gujarat, Parmarth etc.

In the State of Maharashtra, Sivaji's Commander-in-Chief and several of his Generals belonged to this Koli tribe. 'A History of the Marathas' note with pride the bravery of Sivaji's army consisting mainly of Mavalis and Kolis. His General, Tanaji Rao Malusare, who was always referred to by Sivaji as 'My Lion' (Sinh) was a Koli. When Tanaji fell fighting for and winning the 'Kodana Fort', Sivaji renamed the fort as 'Sinhghadhh' in his memory.

In the 1857 uprising a number of Koli women fighters played an important role in trying to save the life of the 'Rani of Jhansi'. Among them was a very close colleague of the queen named Zalkari. The Koli Samaj, thus, has given India and the world, great sons and daughters whose teachings are of universal import and of relevance to modern day living.

Legend of our Ancient King Mandhata

Archaeological findings of Mohenjo-daro are estimated to date back to 5000-3000 B.C. The stone inscriptions there describe the great Koli Kings and their Pyanchayet method of administration in their kingdoms. References to the Great King Mandhata are found many times and the various aspects of his life, deeds of valour, and Yajna are described in a number of publications.

These details described here are a condensed version of an extended article written in Gujarati by Shree Raghunath Brahmbhatt and published in a monthly magazine 'Akhand Anand' in June 1964.

'King Mandhata is estimated to have lived some ten thousand years ago. Long after him were born such great souls as Shree Ram, Shree Krishna and Lord Buddha. Yet the greatness of King Mandhata's achievements were such that a household phrase came into universal use to this day when comparing others to ask - 'Was he as great as Mandhata?' Mandhata has been compared as the brightest star in the Sun Dynasty and was born in the 15th generation of Brahma. The great Manu was of the 5th generation and 10th generation after Manu was Mandhata. Shree Ram is said to be born as 25th generation after Mandhata. Ishvaku was another great King of the 'Sun Dynasty Koli Kings' and so Mandhata and Shree Ram were said to be of Ishvaku Sun Dynasty. This Dynasty later got divided into nine major sub groups, all claiming their roots to the Kshatriya Caste. They are: Malla, Janak, Videhi, Koliye, Morya, Lichchhvi, Janatri, Vajji, and Shakya.'

Indian mythology has a strange story of the birth of Mandhata.

King Yuvenashawar, Mandhata's father had hundred wives but no male child was born to them. He consulted many Rishis and finally came to Bhargav Rishi who agreed to perform a yajna to beget a son for him. At the end of the yajna, a pot of mantra-charged-water was put aside for the king to be taken to his queen the next morning. During the night, the king became thirsty and went looking for water in the Ashram. He saw the pot and quenched his thirst with this potent water. In due course, a son was delivered by cutting open the King's abdomen. God Indra heard of this unique incident and came to see the infant. To the question who will feed and protect the child God Indra put his thumb in the child's mouth and said 'Ma Thasyati', 'I will'. Thus the child was named 'Mandhata' and later learned the art of warfare from God Indra and acquired his unconquerable Bow.

King Mandhata with his superior strength, knowledge and well-equipped army conquered vast areas and many surrounding kingdoms. He would reinstate the defeated kings. Such a king would be made

to agree to the payment of an annual tax. An ambassador would be posted in each such kingdom to ensure compliance and good governance. Such a king would also enjoy the protection of Mandhata. To fulfil this promise he once had to fight his own Godfather Indra, who when defeated, challenged Mandhata to fight Lavnasur, a demon king. Soon an opportunity for a battle with this demon king arose.

For an ever-victorious King Mandhata, this encounter proved to be an anticlimax end to his life. The King and his army marched right into Lavnasur's kingdom but no resistance was forthcoming. Evening was approaching. King Mandhata decided to camp for the night, confident of capturing Lavnasur the next day. Lavnasur's agents however infiltrated the camp in the night and killed the sleeping king.

Archaeological findings, when pieced together, show Mandhata as belonging to Ishvaku - Sun Dynasty and his descendents were known as 'Sun Dynasty Koli Kings'. They were known to be brave, illustrious and just rulers. Buddhist texts have numerous references proving this beyond doubt. The descendants of Mandhata played a vital role and our ancient Vedas, epics and other relics mention their important contributions in the art of war and state administration. They are referred to in our ancient Sanskrit books as Kulya, Kuliye, Koli Serp, Kolik, Kaul etc.

Early history - After Lord Buddha

It was during the year 566 BC, when the Hindu religion became cruel and thoroughly degraded that Prince Gautam, later known to the world as Buddha (the enlightened one) was born in a little Kingdom by the river Rohini in a Himalayan valley in northwest India. Lord Buddha's mother, Maha Maya was a Koli princess.

When Gautam, the prince, who was later to become Lord Buddha, described the qualities of a princess he would be prepared to marry, his parents decided that such a princess could only be found in a Koli kingdom. Gautam went on to marry Yashodara, one his cousins. A son called Rahul was born to them. Soon after that at age 29, Gautam left home to find an answer to the ills of the world.

After years of severe penance, study and meditation he became the enlightened one - Buddha.

The teachings of Lord Buddha were seen as a threat to vested interests of the upper-caste Sanatan-Vedic Hindus. Soon, the teachings and followers of Buddha was completely banished from India.

It appears that Koli Kingdoms with their relationship and affinity to Buddha suffered most from this persecution. Although the vast majority never embraced Buddhist teachings, they were literally hounded out and driven out to jungles and other remote places and cold shouldered by others and suffered neglect from the rulers.

2000 Years After Lord Buddha

The upheaval must have proved too much for the Koli kingdoms. It appears that because of prolonged depravations in the highly complex Hindu society, a once powerful tribe, hardworking, skilled, loyal, self-sufficient but easily provoked into war, lost its central position. A tribe that founded and built Bombay - named after the name of their Goddess, Mumba Devi, finds it hard even to this day to get into positions of political or academic influence. For centuries now, other tribes have looked down upon them and the resulting psychological effects were devastating for this entire community of Kshatrias.

On the whole, conditions of Kolis were humiliating and little better than being on the bottom rung, even as late as the late 18th century. Majority of the people being powerless and property less, were constantly in search of labour and almost always in debt. Having fallen into this cycle of poverty, they were fully taken advantage of by the upper castes. Generations were tied to bonded labour and treated just as bad. For a once proud people, their reaction was uncompromising. Frequently they engaged in gang robberies, plundering and looting. They got involved in piracy on high seas. The British, who faced these forays a long time, eventually subdued them. They much appreciated these 'misguided' but secretive, loyal and trustworthy band and lavished praise on them saying, 'In these plundering parties they often display a very desperate courage; and it is to their honour that, rude and lawless as they are, they do not apparently delight in blood for its own sake, and neither mutilate, torture, nor burn the subjects of their cupidity or revenge like the far worse 'dacoits' of Bengal or Ireland.'

Records suggest that the years between 15th to 18th centuries were the most deprived and degraded years for Koli.

The Present

In present day India, Kolis are found from Kashmir to Kanya Kumari and are known by slightly different names according to the languages of the regions. The following are some of the major groups: Koli Kshtria, Koli Raja, Koli Rajput, Koli Suryavanshi, Nagarkoli, Gondakoli, Koli Mahadev, Koli Patel, Koli Thakor, Bavraya, Tharkarda, Pathanvadia, Mein Koli, Koyeri, Mandhata Patel etc.

As an original tribe of India preferring to live in open agricultural landscape and coastal regions as clansman, the present day Kolis are a product of much intermarriage. It has been estimated that there are over 1050 subgroups all lumped together as Koli in the population census. Vast majority have very little in common except that they are Hindus, that the upper class Hindus have always accepted that a Koli's touch does not defile and Koli chiefs of pure blood are difficult to distinguished from the Kshtria Rajputs among whom there are regular intermarriage.

Kolis of Gujarat

Writers Anthovan and Dr. Wilson believe that the original settlers in Gujarat were Kolis and Adivasi Bhils. Ravbahadur Hathibhai Desai confirms this to be so at the time of ruler Vanraj some 600 years ago. The very diverse ethnic groups represented now in the Gujarati population is said to be Vedic or Dravidian. These include the Nagar Brahman, Bhatia, Bhadela, Koli, Rabari, Mina, Bhangi, Dubla, Naikda, and Macchi-Kharwa tribes. Parsis, originally from Persia, represent a much later influx. The rest of the population is the Adivasi Bhil tribe.

It must be accepted that centuries of intermixing in all the peoples of the world in addition to natural, environmental and historical upheavals have left not a single race of the people intact and of pure blood. Untold number of civil wars and even world wars have been fought by misguided people to prove themselves a super race and practice ethnic cleansing on a large scale. In Northern Gujarat competent observers have noted that the Kanbi and Patidars castes have married into Koli caste for generations. And in 1918-19 it was a Patidar who introduced an Intercaste Marriage Bill to regularise the practice. The social hypocrisy of asserting the vanity of being of upper class among all Indian groups appears to be for no reason other than self and group vain glory.

While Kolis and Bhils may have been the original inhabitants of Gujarat they lost ground to the later arrivals and most likely settled near the coast and hills. Kolis in particular with their affinity to Buddha suffered severe discrimination in earning a living. As an original Kshritya fighting caste, their one characteristic of being easily provoked to fight did not help. They may also be described as ruggedly

individualistic more so at that time than now. For majority of them life even two hundred years ago was one of severe hardship, bonded labour and indignity. That was the price they paid to submission.

The census of 1931 put the Koli population of Gujarat and Kathiavad to 24% of the total. This large proportion is said to be because all people settled in the plains and the coastal areas were treated as Kolis. They represented the five distinct groups who by now had developed separately and had lost contact with one another but put together as Talpadas.

Condition of Kolis in Daxin (South) Gujarat over the last 150 Years

(This chapter is mainly based on a study carried out by Dr. Arjun Patel, PhD. for his doctorate in 1987. The article is in Gujarati and is attached to this paper as an appendix).

The glorious past, that Kolis may have enjoyed in ancient times began to dwindle after Lord Buddha. Persecution suffered at the hands of the stronger Sanatan and Vedic groups drove them to wherever they could find safe ground. Living in fear and deprivation reduced them to resort to crime and other social vices. Like any other people of the world the Kolis must have survived by their wits, poor, hungry, unskilled and uneducated right until the middle of 19th century. It is most likely that other people in such conditions all over India may also have been lumped together as Kolis, hence the huge Koli population. The caste system classified all these people as backward and little above the dalits and untouchables.

Indian literature of the time and even until the last fifty years Kolis were generally depicted as villains, uneducated, backward and of an elusive character, generally involved in crime.

And this is still the label carried by Kolis in most parts of India even today. Officially the Kolis are categorised as Other Backward Class -OBC.

We noted the Koli contribution in the 1857 uprising and the important part played by Kolis soldiers and generals in the Sivaji's Maratha army. The vast majority however eked out their living as labourers in various occupations. Some of the common occupations were in farming, shipping and fishing and other menial duties.

It has been estimated that there are some 1040 distinct tribes lumped together as Kolis. Depending on where they are in India they dress differently depending on the occupations they are tied to, speak a variety of languages, observe distinctly different customs and mode of living, not in any way related to, to other Kolis if they are geographically at a distance.

Let us now look at Kolis of Daxin Gujarat in some detail. Arjunbhai studied a period of a hundred years between 1885 and 1985. He divided that period in three -1885 to 1925, 1925 to 1960 and 1960 to 1985 to chart progress over these periods in detail in the social, economic and political conditions. I do not intend to follow the periodic changes but hope to cover to 2010 - the present day.

Of the total Hindu population of Gujarat and Kathiavad in 1891, Kolis were 23.2%. Whereas in 1931 of the 17,29,039 Hindus, 24% were Kolis. This large proportion as we have noted was due to lumping several distinct tribes as one.

The census of 1931 for Surat District put the Koli population as numbering 106,321. This was one sixth of the total. They were mostly residing in eight talukas of Surat and six of Navsari. Kolis also formed a good part of the adjacent Indian Kingdoms, particularly Gaekwad, etc spreading to Baroda and the Sachin State, in a total of about 600-700 villages. This cluster is formed within some 21 districts of Southern Gujarat and is estimated to have 900,000 Kolis. Among themselves this cluster maintains close social contacts with peoples of nearby districts and villages.

Among the higher caste in Gujarat the southern Gujarat Kolis enjoyed both a highly positive and the generations old negative reputations. Among the positive side, and this is perhaps within the last 200 years, they were described as brave and courageous, conscientious and hard-working, nationalistic and independent in spirit, reliable and said to be remarkably faithful when trusted. On the other hand the old picture of a thief, robbers, pirates and plunderers of the high seas. For this reason Kolis everywhere were looked down upon by the higher castes.

A serious scholar of the peoples of Gujarat, Alice Clarke, believes that it was easy and rather opportunist to blame the Kolis for criminal activities. Kolis were too simple and were really the victims of the then prevailing social circumstances. Historian David Hardiman too held the same opinion. Whatever the truth, the negative reputation stayed with them for a very long time and has still not fully worn off. The literature of the day described the villain characters in their stories as Kolis, thus scandalising the whole tribe. Even today the stigma has not fully worn off.

In Bharuch and Surat District Talapdas form the main groups. In the south the highest Kolis are called Mandhata Sororaria or Mansororaria and Koli Patel or Mandhata Koli Patel. Exactly where they came from to live in the plains and near the coast around Surat and Navsari is not known. It is possible that they are the decedents of the Thakurs of Gujarat who fled to the hills in the time of Mahmud Begada's persecutions and later returned and settled as farmers. They are certainly said to be distinct from the Kolis of the Deccan Plains.

The religious beliefs of Kolis, as far as is known were based on the stories of Ramayan and Mahabharat and Puranas enacted by visiting troupes. They worshipped Siva, Ram and Krishna and were prone to the prevailing superstitions. Yet the simple understanding of their Sanatan Hindu Dharma kept them God fearing and on the straight path.

Right until the beginning of 20th Century their chief occupation was agriculture, and farm labour. In this employment they were regarded as excellent cultivators and labourers. Most families had some land, which by this time had been handed down from father to son and as the supply of agricultural land in the area was limited the farms divided into smaller and smaller size. People living the coast developed fishing and transport of goods by sea.

In general right until 1925 Kolis and other lower tribes were exceedingly exploited by other higher castes all over India. In Gujarat it was no different. Alice Clarke has recorded that it was this exploitation that drove Kolis to criminal activities. She further added that the British in order to contain this activity enacted a law in 1835 and by enforcing it severely the British actually helped the rich and the powerful to exploit these simple people even more. As a result a large number were reduced to slavery and pitiable conditions.

As farmers few Kolis had more than 10 acres of land, most had 3 acres or less and a vast number were landless labourers. Also the land they had was of lower quality than land held by the higher caste members. Agricultural labour was available only for part of the time and so the landless labourers for generations were tied to bonded labour. In off season they would be made to do all sorts of other menial jobs. They were rarely paid in money. Their labour was in exchange for a bare minimum of food.

Financially vast majority of the Kolis were forever in debt to their bosses the Kanbi, Anavils, Parsees or the other non-Koli people. As they had no security to offer the interest rate charged was almost double. Quite often the debt was secured against whatever security they could provide. This could be land, domestic animals or any household goods. The lender would insist interest being paid every year. He was not too concerned about the principal as this was a lucrative source of his income. In due course of time he would simply take the animal or land away and even throw the family out of their ramshackle house.

In terms of education right until 1850 few Kolis could read or write. There were no schools in the villages and few that were there were in bigger cities. Only a handful possibly could afford to send their children to city school. Hence the Kolis of the time were uneducated, ignorant, unskilled, exploited and at the bottom of the rung.

We noted that farming and farm labour was the Kolis main occupation. However as this was by nature seasonal they had to look for other work. Fishing and transporting goods by sea were other occupations. Apart for these jobs involved in procuring juice from palm trees was another. This was a highly skilled undertaking climbing high up and making sure that the trees suffer no future damage when cut to let the juice run into the pot. Yet the workers were paid a labourer's wage. Delivering milk door to door was another occupation.

Spinning, weaving, textile and clothing created many job opportunities and Kolis were involved in all of these. Vast majority however were at the labouring end of each. Textile mills and ginnery employed many people in the cities and towns. Many Koli women including young girls worked in jinneries. The conditions under which they worked were most unhygienic. Working long hours, breathing cotton lint and quite often sleeping rough in the factories. Going back home most suffered from ill health, exhaustion and often developed serious diseases such as TB. The work in these factories paid little yet their need to help feed the family drove them to such dangerous jobs.

One of the talent Kolis had was in the field of construction. Kolis showed special skill in all jobs in civil and mechanical engineering. After the arrival of the British in Surat job opportunities opened up in building railways, construction of roads and bridges etc. Kolis were sought after. This was especially so among Koli Patels of South Gujarat and Navsari district in particular. Mention the name 'Patel' and he was immediately given such a job. Some of the famous bridges were built by Kolis.

For landless Koli labourers however there were long periods of unemployment. Going out to distant cities and towns was inevitable. And many did go. First on their own without being accompanied by their families and later when they had some secure job being joined by the family. In time to come large numbers settled in these towns and cities doing a wide varieties of jobs. Bombay was a popular destination. In fact it is said that Bombay was initially settled by Kolis. They established Mumba Devi their icon in Bombay.

A survey carried out in Bombay in 1918, Kolis numbered just over 3000. In Bombay they lived in Kolaba, Kalbadevi, Bhuleswar, Bangalipura, Mandvi Bazzar, Khadak Majgam, Tardev Grant Road, Girgam, Chopati, Valkeshvar, Parel, Kot etc. areas.

As years passed more and more Kolis from villages joined their relations and friends in Bombay, Ahmedabad, Baroda, etc. and settled there.

Initially a large number of them who were not skilled in fishing or transport were engaged in occupations such as in horse/carriage transport, printing works, semi-skilled work and a few were clerks and primary school teachers. A number of fishing villages in Bombay were Koli villages.

Later however as they settled and trained themselves to become turners, fitters, joiners, metal workers etc. they found more rewarding jobs.

Late 18th and early 19th century was also the time when Kolis for Daxin Gujarat travelled to distant land in search of work and a better life in India and overseas. The bold among them did achieve their dreams, usually away from their hometowns. Eg. In 1918 Shree Vallabhbhai of Veravar in Navsari district started a company called 'Japan Bazaar' and had branches in Sanghai in Burma, Kabe and Hong Kong.

Prior to the start of railway line between Bombay and Baroda there was a large scale transport of goods by sea with Surat as the main port. All along the South Gujarat coast there were many more

small ports. Some of these were, Vansi, Borsi, Umbhrat, Dandi, Onjal, Sultanpur, Dummas, Suvali etc. These were all Koli villages and a lot of them worked mainly as labourers on the boats. The two-way transport of goods carried on between the ports of South Gujarat and places as far as Calcutta, Java, Sumatra, Malabar, Singapore, Ceylon and on the West as far as Abyssinia. Building of the railways however curtailed much of the sea transport.

Kolis therefore had some knowledge of distant lands. In the later part of 19th Century many stayed longer and longer in these countries and some settled for good later taking their families. We shall look at this aspect later.

Vast majority of the Kolis in Gujarat and elsewhere in India continued to suffer serious penalties and discrimination at the hands of higher caste Hindus and others. Bonded labour akin to slavery was common among Koli labourers and lasted well into the first quarter of 20th century.

Political power for Kolis right until the arrival of Independence was nil. After the 1960s some of the educated among them realised their power in politics as a result of their large numbers. Steadily they started taking positions in villages and towns and as of now Koli are to be found in State and National Parliament.

For Kolis slow but steady progress started to manifest after the arrival of Gandhi Bapu's Volunteers started to come and live among the Koli villagers and set up village schools, and other craft training.

Kolis of Navsari, Surat and Surrounding Areas

We will now look at some depth the Koli people who settled in the costal area of Jalalpore and Navsari District formerly a part of Valsad District and before then a part of Surat District of South Gujarat. This is a Koli tribe known as 'Koli Patel' or 'Mandhata Koli Patel'.

Records suggest, as we have seen that Kolis have lived in Gujarat for at least 600 years and may even be the oldest inhabitants of Gujarat. I personally could trace my own ancestry to six generations (Keshavlal - Jerambhai - Somabhai - Morarbhai - Valia - Makla) say about 150 years and find that my great grandfather Makla may have put his roots at a spot in a village now called Bodali. The exact spot developed into a falia called Dhuna Falia where all the houses now standing are of Makla Bapa's descendants. So where Malka Bapa or his parents were before then is still a mystery, a subject for further study. This is perhaps the background of all us in this area.

Whether this area was virgin land or there were other inhabitants there we do not know. But as the villages developed a few families of Kanbi and Desai must have migrated there as most of these villages have a Desai Falia in the village. Yet no case of bonded labour has come to light and so to that extent Koli people in these villages may have a slightly different background for the general Koli population in Southern Gujarat.

As a whole however, the financial position of this group of people spread over some fifty villages was poor. They were mostly uneducated and majority of them led a simple life and were often in debt. For the vast majority of them job opportunity were confined to working on their own farm or farm labour. The nearest town was Navsari and this was on average 10 miles away. Surat was the main city some thirty miles away. Transportation was by bullock cart. So within the limits of finance and geography, life for majority of the population was confined within the limits of their and a few surrounding villages. A century ago social contacts among people living ten or twenty miles away was extremely limited. Any parent deciding to give their daughter in marriage to a far away village may not see the daughter again for years on end. For a family, marriage, birth of a child and death of a near relation were the main events in life. These were also a time of stress as such events plunged the families into debt and worry. Simple religious festivals must have been a relief.

At the turn of the century a slow but sure change was taking place for these people. All of a sudden it seems a giant has awoken. Slowly at first but picking up speed over the years men and women found hidden talent and strength. More and more of the youths of these villages ventured further a field looking for work and fortune. Larger boats still depending on wind power and going overseas usually started from Calcutta and so our youths first had to make that journey before boarding a boat usually as a work hand to pay their passage. Yet many set off that way to Burma, Fiji, South Africa, New Zealand and as far as UK, Brazil and West Indies. (More about these Mandhata economic migrants (Diaspora in today's language) to these overseas countries a little later).

The catalyst for a major change in the 50 or so village in the Jalalpore and Navsari District came about as a result of Gandhi Bapu's return to India from South Africa. After what Bapu achieved in South Africa, he was hailed as a leader in India. One of his important programme in the fight against the British for Independence of India was the reawakening of people in the villages. And as part of this programme he sent out volunteers to villages to promote education and other home crafts and general awareness in preparation for Independence.

Our people in the villages were already aware of Bapu's work in South Africa through correspondence with the hundreds of our relations who had settled in South Africa. So when Independence movement gathered speed our people were ready before anywhere else in Gujarat.

The period between 1910 and 1920s was a period of great awareness for our people. While the problem of poverty was of personal importance to all our families this was delicately balanced with the need to make a full contribution in the Independence Struggle. In this respect the idealism of our youths was unstoppable. Clandestine groups were operating in all our villages. Network of news and information lines kept people aware of latest developments and movements of our leaders and their thoughts. Letters and visits from relations in South Africa kept people informed of developments there.

When on 9th January 1915, Bapu returned to India from South Africa a number of people who were with him there returned also. Bapu had personal knowledge of the character of our people. So when the time came to decide the destination of the 1930 Salt March it was no accident that he chose Dandi, from among a number of choices and pressures from other interested parties. He was convinced of the courage and the depth of understanding of our people in completing a project successfully. And so it proved.

During the 1930 Salt March and thereafter till Independence and particularly in 1942 when the British police opened fire on the peaceful demonstration wave after wave of our people filled the jails and in 1942 three of our young men gave their lives. They were 45 year old Shahid Vir Morarbhai Panchabhai Patel of Karadi, 22 year old Shahid Vir Ranchodbhai Lalabhai Patel also of Karadi and 16 year old Shahvir Maganbhai Dhanjibhai Patel of Mokhla Falia in Matwad. 10 suffered serious bullet wounds and had to be treated in private hospitals. One of them was my own maternal grandfather Ranchodbhai Lalabhai Patel of Vahan Falia, Matwad, who carried me on his shoulder to the demonstration. Other 11 were wounded and were treated locally. A memorial in Matwad constantly reminds us of their sacrifice. Stories of great sacrifices made by Indians at all levels abound in every community.

From South Gujarat Mandhata Koli Patels played important role in the struggle for Independence. Dandi, Karadi, Matwad and other near by villages were central to this effort and thousands of people of this area made supreme sacrifices. Many suffered severe police brutality and long jail custody. Hundreds gave up their studies as they were actively involved in contributing to the Independence effort. Their stories of valour, bravery and sacrifices are recorded in a number of books produced as memoirs. These are: Swantratrya Sangramni Gourav Gatha by late Shree Dayalbhai Kesari, Swantra-Sangramna Mara Sansmrano by Jerambhai Fakirbhai Patel (Jackbhai), Swantra-

Sangramna Sansmrano Published by Swantra-Sangram Itihas Samiti and Edited by Mohanbhai Dandiker, and a number of books on Dandi Salt March. All these are written in Gujarati.

Hundreds of freedom fighters are named in the above books with varied degree of bravery, and sacrifices. We salute them all.

While the contribution of each of them in the freedom struggle is unique and inspirational I want to record here briefly the story of Shree Panchakaka whose personal Satyagraha was hailed by Bapu as incomparable. Quietly and staunchly sticking to his vow became an inspiration to Indians all over India.

Panchakaka

Not many of us have heard about him or know much about him. He did not leave a string of achievements to account for his long life. Yet he got the highest accolade from Gandhi Bapu the father of the Indian nation for the one vow he adhered to through out his life.

Panchbhai Dajibhai Patel was born in 1876 in Karadi. He probably never went to school but taught himself to read and write Gujarati. Like most of the people in the area he farmed the one acre of land he owned and to make ends meet he did some tailoring sewing garments. He was a religious man and organised satsang at his home every Saturday evenings. Bhajans by Kabir, Narsih Mehta and Mirabai were his favourite and would recite from memory.

He came across a book translated by Balubhai Parekh on Gandhi Bapu's life story and instantly took to the Gandhi Way and Gandhi philosophy.

All the programmes that Gandhi Bapu presented to the Nation on his arrival from South Africa in 1915, Panchkaka was in the forefront in participating and implementing in his area. From Nagpur Zanda Satyagrah to the '1930-32 Salt March and Dharasna Salt Episode for which he went to jail. He was personally known to Bapu and admired his courage.

In 1921 Bapu was to start Satyagrah from Bardoli where he was to suggest withholding payment of land tax. Because of an incident the programme was called off. However Panchkaka took a vow not to pay the land tax on his small holding until Independence (by his and Bapu's definition - Ram Rajya) come to India.

When the time came to pay the land tax he refused. Indian Congress workers argued with him that since the programme where Bapu was going to put this to the people had not taken place he is not bound and that he should pay the tax. Panchakaka was not convinced and so he went to Sabarmati Ashram to consult Bapu. Bapu asked him on whose advice did you take this vow. Panchakaka replied 'you have written in 'Navjivan' that any one who stood up against injustice could not be subdued, I read this and decided it for my self'. Bapu asked him if he would carry on with the fight even if no one was with him. Panchakaka replied 'Yes'. Are you not afraid you might be on your own? Panchakaka quoted Rabindranath Tagore's 'Go Alone' poem and said "I will fight alone". Bapu congratulated him and gave his blessings saying "Don't pay the land tax".

At that time Panchakaka was the first and only one Satyagrahi in India. His land which was his main source of livelihood was taken away by the government. After 17 years in 1939 when Congress Ministers were appointed and it was decided to hand back land taken away from such freedom fighters Panchakaka refused to pay the tax saying getting petty powers was no Independence. Morarji Desai was responsible for land tax department and a suggestion made to give the land to Valjibhai, Panchakaka's nephew (Panchakaka had no children) who also refused to pay the tax. When Panchakaka met Bapu he was impressed by Panchakaka's resolve. Bapu suggested that the

land could be given to Dilkhushbhai Desai who was managing the Karadi Khadi Bhandar until full Independence comes. In 1946 when Jawaharlal Nehru and Sardar Vallabhbhai Patel joined the Delhi Government a further request was made to Panchakaka to take over the land and he again refused saying that this was still not a full Independence.

On 15th August 1947, Panchakaka unfurled the National Flag in Karadi to mark the Independence of India. He was again asked to take back his land but he refused again saying that as long as the country has to be dependent on the army, it was not the Swaraj of his dreams and added that even Gandhi Bapu did not return to Sabarmiti. Panchakaka never took back his land. He toiled on his spinning wheel to earn his living till he died on 15th February 1951.

Panchakaka was perhaps the only man who asked Bapu in 1939, 1946 and 1947 if this was the Swaraj we all wanted. Bapu had to agree that it was not and noted in 'Harijan Bandhu' of Panchakaka's vow describing it as incomparable in the annals of Satyagrah. Earlier on Panchakaka had asked Sardar Vallabhbhai Patel to see that the Independence they got for India ensured that the poor earned enough to eat.

Panchakaka's land with Gandhi Kutir stand there as a symbol and as remembrance of unfulfilled dreams. Sixty years on the poor are still struggling for their piece of bread.

This is one of many stories, which symbolises the bravery, sacrifices and iron resolves of Mandhata Samaj Koli Patel people of Kantha Vibhag of Navsari District.

Education in Kantha Vibhag

South African Contribution

We have noted that starting around 1875 a number of people from our villages started going to South Africa and that many of them came in contact with Gandhi Bapu and even stayed with him in the Ashram he established and actively participated and supported him. A few even returned with him and gave up their right to go back to South Africa. Although they themselves had little education they were perhaps the first to realise the need for education for our people in the villages.

They formed 'Transvaal Koli Hitwarthak Mandal' in South Africa and collected funds to promote education among our people. In 1917 they bought a property in Navsari and converted it to a residential place - Koli Ashram - for students from the villages to stay and study in Navsari schools. They also set up a scholarship and loans scheme to be given every year.

During the first thirty years or so this Ashram played a very crucial role in the development of the Kantha Vibhag Villages. Hundreds of students studied from here. The Ashram was also the hub of the Freedom Movement in the area. These very students led the Freedom Movement programmes and later became the leaders of the community.

In 1973/5 the old Ashram Building was knocked down and was replaced by a five storey complex with shops/offices on the ground floor and students and visitors accommodation and community hall above. By this time however the need for any accommodation was much reduced and the Hall being on the top floor, the place is little used.

Our people in South Africa and their leadership of the time made great personal sacrifices to try and help uplift the local Koli Patel Samaj. They made a successful start with the Koli Vidhyathi Ashram in Navsari in 1917. Later in 1946 they bought a four acre plot of land at Chhapra Road and the title deed was registered in the name of a Trustee of Daxin Gujarat Keravani Trust set up for the purpose. This plot remains undeveloped and under internal disputes.

In 1947 another over one acre plot of land was bought near Nutan Society and was registered in the name of Navsari Vibhag Keravani Trust. This plot too remains undeveloped.

Disappointed at the performance of the local management our South African leaders bought another four acre plot of land with a substantial building on it and registered this in their own branch organisation 'Transvaal Koli Hitwarthak Trust - Navsari, name. They reserved the right to appoint the local Trustees for day-to-day management under their guidance. This organisation has continued giving out scholarships and loans to students and also started a Magazine 'Nav Pragati'.

Over the years however the heavily committed South African Leadership gave way to a more relaxed leadership which depended more and more on Navsari management which proved not up to mark and this site too has now run down, dilapidated and mired in internal disputes.

It is a pity that the local management has failed to generate any useful income from the land and properties invested by our South African forefathers which are presently worth several crores of Rupees. This is a great let down of their dreams.

Local Developments

(Most of the details of local educational developments and early overseas settlements described below are taken from the articles written by Shree Maganbhai B Karadia - see reference section)

At the beginning of twentieth century there was great up surge in the awareness of our people in the national and other developments. Letters from our people in South Africa laid the foundation in the work of Gandhi Bapu. When Bapu returned back to India many of our people were eager to hear and learn from him. Several teams from a number of our villages attended Bapu's meetings in Ahmedabad and elsewhere and on their return from these meeting they were bubbling with enthusiasm to put what they learnt from Bapu.

Bapu was putting forward programmes of Communal Unity, Abolition of Untouchability, Swadeshi clothes made from Khadi, and National education.

The above programmes were enthusiastically welcomed by the people in the villages. Spinning for at least few hours a day became a regular activity for everyone. Schools started in someone's home as one or two teacher affairs. People were encouraged to keep one or two buffalos as milk formed a large part of the family income. Solving social and family problems the non-violence way started to become the norm. Gandhi and Indian Congress were seen as one and almost everyone was a Gandhian. All the villagers were fast becoming part of Gandhi's army of freedom fighters.

Main thrust of village development was in the field of education. People donated land to build schools and steadily schools started becoming an important feature of village life. Most were of course basic affairs, but a few villages ventured to set up Rastriya Shala. Karadi, Bodali, Matwad and Onjal developed their schools as such, but these had to be run on voluntary funds. Eventually Karadi was the only Rastriya Shala that survived and in 1935 it was named Bharat Vidyalay, based on curriculum set by the Gujarat Vidhapith in Ahmedabad. This institution played an important role in preparing students from all the nearby villages for the Indian freedom Struggle particularly after the arrival of Acharya Manibhai Patel in 1928. The pioneers in establishing the original Rastriya Shala from Karadi were Shree Unkabhai Mankanbhai, Naranbhai Bavabhai, Ramabhai Gosaibhai, Kanjibhai Chhibabhai and Vallabhbhai Punabhai.

After over fifty years the old buildings were showing signs of wear and tear and perhaps no longer suitable for modern day facilities. So on the initiative of Karadi Sangathan Mandal a Karadi village Mandal based in UK, built a completely new complex on a nearby site with full teaching and extra curriculum facilities. Science and computing subjects became compulsory and library, swimming and

drama services were made available to all the students. This project became possible due to the foresight and hard work of people like Shree Babubhai Rama, Maganbhai Karadia, Maheshbhai Karadia, Ranchhodhbhai (R.C.) and others of Karadi.

To encourage National education Programme, Bapu founded "Gujarat Vidyapith" -University - in Ahmedabad. To accelerate the emancipation of villages Bapu had called upon able and educated youths to go out and live in villages among the village people and put into practice his fourfold programme.

The arrival of these volunteers in our area proved to be a catalyst. They had high Gandhian ideals and skills. Two such important arrivals, Acharya Manibhai Patel who in 1928 became the Principal of Bharat Vidyalay, Karadi and Dilkhushbhai Diwanji who developed the Spinning and weaving activity in the whole of our area.

They lived amongst us until their death. Their contribution in our emancipation is invaluable.

The above example of Karadi has been a typical story of the development of education in each of the 50 or so villages in Navsari District Kantha Vibhag. There were pioneers in each village who set up schools, developed dairy farming to relieve poverty, encouraged spinning and weaving, kept the Talavs regularly maintained, started Bhajan Mandals and local Gam Seva Mandals to ensure that the village was generally kept neat and tidy and people enjoyed fair play in their social dealings.

Just as the second phase of development in Karadi was initiated by Karadias settled in overseas countries, all other villages were also helped substantially by their respective gam people overseas.

Names of most of these original pioneers and later groups are enshrined in the Gujarati books mentioned above and are also to be found in the records of each of the Gam Mandals either in India or overseas countries. Their hard work and donations have made what the local villages are today.

A tremendous effort is needed to raise the status of our people en par with other communities.

The Big Wave of Immigration

The catalyst for a large social and economic change was the arrival of the British in Surat.

In the thirties and forties men confidently ventured out not just to the nearby cities but to the far corners of India and particularly overseas to New Zealand, South and East Africa in large numbers.

The turning point was the skill of our people in construction, especially in large civil engineering and bridge building projects.

The second half of 19th and the early years of 20th century, young men from the villages proved their worth working Indian Railways projects. More and more joined them. A time came when a Patel from Navsari and Surat was hired without a question being asked. These experiences prepared them to take on large construction projects.

These young men back in the villages in between work were fired with ambition and ideas. They spoke of education as the key. With the help of better off farmers in the community they started schools. Renaissance had begun.

The famine conditions of 1910/11 must have been severe. The British Agents in Surat were recruiting for rail building in East Africa. And while it definitely look foolhardy to make a 2000 miles journey across the ocean in a 30 foot boat relying on nothing but favourable wind many youngsters put their lives on the line and sailed. Over the years many perished.

This was also the time when many sailed for South Africa and New Zealand. In New Zealand Indians were not eligible for Government jobs and other employment were just as difficult. Here their natural survival skills and practical talents led them to self-employment and eventual prosperity. In South Africa our people felt the full force of apartheid. They struggled hard for a living all the time suffering indignities. Many joined Gandhi Bapu and became his close associates in a common struggle.

Also, the period prior to the Second World War saw the 2nd wave of immigration of our people. Passports were easily available and hundreds of youths left their families to board sea-going clippers in search of a better life. A number of them perished and for the many who made it, life was very hard.

The story of Indians migrating to countries overseas mainly from the Western States of India and others over the last fifty years is a story of only partial success. Thousands of young men from our villages had migrated to South Africa and East Africa and New Zealand and later to UK, Canada and the USA. 1950s saw the wives and children of these men join them in those countries. In all these countries they were left to live their typical Indian way of life. Each Indian group lived their own enclosed life surrounded by their Gods and ceremonies. Each group found the caste division and the associated status preceded them in these countries also.

Each lower group found some way of hiding their identity and raising their status in the eyes of other Indians. Some gave themselves fancy names, mixed with other groups, changed their diets and pretended to be of a higher caste.

Mandhata Koli Patels Abroad

Africa

South and Central Africa

India is surrounded by sea on all three sides. Transport of goods by sea to nearby and distant lands was common and involved many people. They were familiar with many countries of the Far East and Africa. Well into the twentieth century even the bigger ships were dependent on wind power to carry them to their destination. Durban in South Africa was one such destination. Most of the ships going to Durban at that time used Calcutta. People from the city of Madras and large number of Muslims were the first to go to South Africa.

One of the first Mandhata Koli Patels go to Durban in South Africa in 1875 was Shree Vallabhbhai Parshotbhai from Veravar Gam. Many soon followed him from Karadi, Matwad, Bodali, Samapur etc and they all had to travel to Calcutta, which must have taken a week and more in those days.

By 1893 when Gandhi Bapu arrived in Durban there were a fairly large number of Indians. At that time South Africa was fast sliding into a socially segregated society and practising strict apartheid based on the colour of people's skin. Gandhiji stayed on after the end of his assignment to fight against laws legalising apartheid. Many of our Koli people joined him. Foremost among them were, Nana Sita from Matwad, Jasmat Nana from Karadi and Fakira from Aat. They and others suffered jail sentences also and it is said that Fakira carried out guard duties at the Ashram protecting Gandhiji. He was so liked by Gandhiji that when Bapu came to Dandi for Salt March in 1930 and stayed in Dandi and Karadi for a total of 31 days he visited Fakira's home in Aat.

Fighting for their rights in South Africa during the time of Gandhiji and afterwards with Nelson Mandela our people made great sacrifices, A Maniben from Rupen Talav near Aat spent 22 years in jail and Naranbhai Jasmat spent 18 years. Dahyabhai Govind from Bhatpore gave his life in the

struggle. Various others including Jasmat Nana, Chhotu Makan, Ramlal Bhulia were close associates of Nelson Mandela.

Our people there as in India proved fearless and reliable freedom fighters.

Many of our people who arrived in Durban and found life in South Africa not to their liking moved North to Southern and Northern Rhodesia and settled in Lusaka, Livingstone etc.

Our people who settled in South Africa were the first to take an enlightened view of the Community as a whole and took constructive steps to attempt to uplift our people at home. They set up Transvaal Koli Hitwardhak Mandal, in Johannesburg in 1914, collected donations from our people there and from our people in the Rhodesias and invested this in a property in Navsari where they built a residential home for students from the villages to stay and study in Navsari schools and colleges. A Samapur couple returned permanently from South Africa to manage this home called 'Koli Vidharthi Ashram -Navsari. A Trust was set up to give scholarships and loans to encourage higher studies. They also funded the printing of a monthly magazine, 'NavPragati'. This was indeed an act of far reaching vision. This philanthropic work continues today.

To day there are a large number of our people in various towns and cities of South Africa. Whereas in the earlier days they toiled in all sorts of skilled, unskilled and menial jobs today vast majority of them are substantial businessmen, professionals and in other influential positions including politics.

East Africa

I have mentioned earlier that my grandfathers from both side of my parents - Ranchhodbhai Lala of Vahan Falia, Matwad and Somabhai Morar of Dhuna Falia, Bodali, went to East Africa - Mombasa - Kenya in 1919/21. They went out to work on the building of the Railways and stayed there for about three years and returned. Until about 1935 East Africa was not the preferred destination for our people, but after that more and more youths in their late twenties and thirties set sail for Mombasa and Kenya. The stories of their travel in the early years and during war time were full of danger. Ships were reliant on favourable wind and often took more than a month from Bombay to Mombasa. My father was on one such boat with many others from our area. In 1943 - this was world war II time - and the Japanese sunk a steam ship carrying a load of passengers from Bombay to Mombasa. A few were drowned but most swam to safety. After the war large number of our people came to East Africa and settled there. I arrived in Kenya in 1948 at the age of twelve with two other from Bodali aged 12 and 15 year.

Mombasa was the main port of call. From here many continued to other large cities like Nairobi, Nakuru, Kisumu etc in Kenya, Kampala in Uganda and Daressalaam in Tanzania.

By the time the main thrust of Koli Patels from Surat district started to come to East Africa, other communities from Panjab and business people from Gujarat were already here in big numbers and had built their own homes. In the earlier years when our men folk came leaving behind their families they rented rooms - quite often unoccupied shops or stores - and lived in groups - often ten to fifteen. These dens were called meshes. People from the same gam lived together and were known as -Matwad Mesh or Bodali Mesh etc. As the men got a reasonable job and earned enough to rent for himself elder children were called up and then wives and other children.

Here it may be worth pointing out that the first generation of our people in East Africa were almost all labourers or semi-skilled workers. Life there was lived almost exactly as in the Indian villages. One member of the family going out to work and the family depended on one wage. After the wives and children arrived, the children studied to perhaps matriculation level and entered the job market mostly as clerks. Few of our people there had the resources or the knowledge to start a business. In financial terms the most that can be said is that the majority of the families lived a frugal, mostly debt

free but poor life. Very few had a business and fewer still own a house. Most of these families had been settled in East Africa for over thirty years and held British passports.

In East Africa the Koli Patels from Navsari district -Surat District at the time - adopted 'Mandhata' as the name of our community. We identified ourselves as belonging to the Mandhata Community and all our Community Mandals were named as Mandhata Mandals. Few however attempted to hide their Koliness or change their diet to pass as holier than thou.

At times people have wondered how the word 'Mandhata' came to be connected to our community. I have not heard of a credible explanation but it appears that someone from our community reading or hearing the 'Purana's' identified us as the descendents of 'Mandhata' the powerful ancient king. And so the 'Mandhata' name stuck. This is now the name used by all our people residing in overseas countries.

It is one of our strong trait that where ever we find ourselves in a fairly big group we organise ourselves as a Mandal. Informal perhaps to start with to be formalised later. This is what I understand happened in Nairobi, Kenya. Few people informally started to meet as far back as 1925, possibly for a pint of beer. They came to be known a 'Mandhata Mandal' although community work was rarely in their mind. Around 1951 however some community spirited people came together and under the leadership of Shree Keshavbhai Bhikhabhai Patel of Matwad met formally and formed 'Mandhata Hitwardhak Mandal', asked Hirabhai Vala, who had recently qualified as lawyer to prepare a constitution and a committee was elected. Prabhubhai Rattanji was one of the founder members. I too was a committee member for a few years around 1959. Keshavbhai Bhikhabhai provided a strong leadership and collecting donations of few shillings at a time from community members built a Mandhata Hall in Grogan Road in 1961. We did not make use of this hall for long as around 1968/9 more and more people started emigrating to UK before the arrival of Independence of Kenya as it was feared that after Independence of Kenya entering UK would come to a close as we were British Protected persons and not British Subjects. The premises were later sold for a song and the £10,000 received was repatriated to UK given to Mandhata Samaj UK.

Mombasa was another city where we had a big community there and Shree Makanbhai Budhia Patel was instrumental in starting a community Mandal and donated his land to build a hall and some accommodation. People going to India or coming from there and even local visitors were grateful for this facility.

Mandals were formed in Kampala, Daressalaam etc.

Unlike South Africa no major all embracing project to help our people in India was undertaken. What help was given was organised ad hoc by Gam Mandals for the benefit of their Gam. In the main the financial assistance sent was sent for the upkeep of the family members in the Gam and perhaps some contribution for the Mandir or the local school.

The period between 1965/70 brought in a sea change. One by one the East African countries became independent. The eventual aim of these countries was the Africanisation of the jobs starting with the lower and middle levels. Apart from the businessmen and professionals the vast majority of the Asians were in the middle level and they were already under pressure. British Government fearing a big influx of immigrants quickly passed legislation to limit entry to Britain by a quota allocation. In 1969 the weeks before the quota system was to be implemented in Kenya there were almost panic conditions to rush to Britain to avoid being caught up in the numbers game. Thousands just fled leaving everything except perhaps their prize possessions. Those left behind were stuck for over a year in Kenya without jobs or any official help.

In Uganda there was no immediate pressure under President Obote. He was however ousted by General Amin in 1972. Amin ordered all Asians to leave the country and gave them just two days to do so.

In Tanzania there were no such political or economic reasons for our people who were much small in numbers, to leave in a hurry.

There are now perhaps only about fifty or so families from the original stock in the East African countries. They, just two or three family members, are mainly there because of their business or professional connections. Rest of the family have settled in UK or elsewhere.

Burma and Fiji

Originally Burma now known as Myanmar was a part of India until it was separated by Britain in 1937 and made into a colony. During WWII Japanese invaded and occupied the country in 1942 to be reoccupied by Britain in 1945. Many construction workers from our area went to Burma to build railways and railway bridges. Shree Lakhkhubhai Budhia and Khandubhai Manga of Aat Gam were subcontractors there and took many of our people to work with them.

The Anti-Fascist People's Freedom League were fighting the British for their Independence and in 1948 when Independence came the Military Junta took over and all the foreign workers were driven off in a hurry. Number of these workers perished during their escape through the thick jungles. A number of people from Samapore Gam lost their lives.

For a short time our people were in Fiji also but most used this stop to go to New Zealand.

New Zealand

A nineteen year old youth from Machhad Gam was the first man from Kantha Vibhag to go to New Zealand in 1902. His name was Shree Keshabhai Daji. He was followed in 1903 by Narottambhai Babar of Bodali and Keshabhai Chhiba. They were followed later by the brothers Gulabbhai Jivan abd Mankanbhai Jivan of Amadpur.

Looking back it seems amazing that these youths just passed their teens uneducated and could speak Gujarati only travelled to Calcutta to board ships not knowing where they would end up.

In fact the same could be said about all the early pioneers who travelled anywhere at all. Their courage and resourcefulness had to be experienced to be believed.

They were of course not the first Indians in New Zealand. Punjabis were already there a few years earlier.

New Zealand was a British colony, but Indians were not allowed to take up government jobs at the time, so most survived on odd jobs. Our Keshabhai Daji is said to have landed his first job of scrub clearing for plantation.

Later migrants to New Zealand were able to go from Bombay. So by 1920 hundreds for Kantha Vibhag people left for New Zealand.

The early years were of great hardships. Surviving on any odd jobs like hawking, door to door selling fruit and vegetables etc and spending the nights in railway shed etc. Early settlers as everywhere else even after fifty years of residence were severely discriminated in all fields.

As time passed many started fruit and vegetable stores and other general merchandise and started spreading their roots in New Zealand. New Zealand was too far to make a quick return journey home in India. Most returned after many years and stayed much longer when home. I remember one of my grandfathers (mother's uncle) Dheda Lala (Dhhok) of Vahan Falia, Matwad who was on his second visit when I was only about six.

Today our people in New Zealand are in business, in professions, as large-scale agricultural producers and in positions of influence. They are generally prosperous. The later generations are very well educated. Our people, particularly in New Zealand has carved out their name in sports at national level especially in hockey and cricket. Of particular note at national level are Mohanbhai Maganbhai Fakirbhai of Karadi, Rameshbhai of Bodali, and Peter Daji of Tavdi who played in the Montreal Olympics New Zealand Hockey team which became Olympic champion that year. Miss Shanta Patel daughter of Dr. Kanubhai Patel won the world surfing gold medal at the World Olympics in Mexico. In Cricket Narottambhai Puna of Machhad and Dipak Patel of Dandi are a leading light in New Zealand.

Most of our people New Zealand are either in Auckland or Wellington. Both these cities have active community Associations. In Auckland they have built a magnificent Radha Krishna Mandir and next door the Mahatma Gandhi Hall with a capacity of over two thousand people.

In New Zealand Rameshbhai was noted for the essential services he performed of the Indian people there. He served as a Pandit conducting weddings and death rites for all Indians there. He also taught Gujarati to the young children. His family is well noted for bringing Indian cultural awareness in New Zealand. Over the years many many people have served the community in various capacity. Dayalbhai Kesery, Chhotubhai Chhima, Pratimaben are some of the names I am familiar with.

Two important books have been recently published detailing early settlement of our people in New Zealand. These are: 'Indian Settlers - The Story of a New Zealand South Asian Community' by Jacqueline Leckie a Social Anthropology at the University of Otago and 'Machhad to New Zealand' published by Machhad Gam Committee headed by Shree Uka Chhiba. Both these book are classics and a heritage for our Community.

United Kingdom

Immigration to UK took place in two phases, mainly after the end of 2nd World War. Many youths, who worked with reputable companies in India obtained recommendation letters, which entitled them to passports. As no work permit was required, as soon as they could raise enough money for the passage, they boarded a steamship, which took around two months to dock at Portsmouth. Others paid large fees to travel and passport agents. Some of the first to arrive in UK from our area in 1934/5 were Shree Makanbhai Parshottambhai (known as Lakhoti) of Matwad and Dayalbhai Dahyabhai from Bodali. They were followed by Vallabhbhai Unkabhai of Matwad, Vallabhbhai Bhagal of Machhad, Lalbhai Jerambhai of Bodali and others. During the war years Shree Vallabhbhai Fakirbahi (Vilas) of Bodali came to UK from New Zealand. He started a business exporting bicycles to India. In 1942 one of the first student to come to UK was Shree Parbhubhai Parshotbhai fo Kothamadi. He studied Law and returned to India and practiced there. After the end of the war many more came to UK. During the years 1949/52 Shree Narshibhai Hirabhai (Talati) of Matwad, Shree Bhanabhai Lakhkhubhai Budhia and Bhanabhai Lakhkhubhai Sukha of Aat, from Kothamadi Shree Gandabhai Parbhau, Shree Keshabhai Master, and Shree Lallubhai Narshibhai, from Aat Shree Dayalbhai and from Maroli Shree Gopalbhai Ravjibhai and Shree Chhaganbhai Bhagabhai. The two Chhapi brothers Shree Morarabhai Unka Chhapi and Shree Chhimanbhai Unka Chhapi of Matwad also came during this time via West Bengal where they were living for a number of years. These and many more who we have no information of were our main pioneers in UK. These were the people who accommodated the large number of arrivals from East Africa later.

Most of these early arrivals from Kantha Vibhag started their life in UK at Coventry, where two brothers had bought their houses and welcomed all new arrivals. It is said that these two houses were home to 28 people at times, sharing a single communal kitchen. Beds were almost always occupied as the shift workers came and went. Many worked in the mines, as this absolved them from doing compulsory National Service. Life was as you can imagine most basic and although few earned more than five pounds a week each contributed one pound to the pool to send to one family each week mainly to repay their debt.

The second phase was the bulk of families leaving Kenya, East Africa in a hurry due to the forthcoming immigration controls. These fairly large numbers of arrivals from Kenya at UK airports were left to their own devices to settle the best they can. Housing was the biggest problem and it was to the credit of our own people who had come to UK in earlier years from India and elsewhere and had bought their homes that these large numbers were accommodated. It was to the credit of the genius of the ordinary Indian character that in spite of all the odds of unfamiliar weather, new conditions and systems, job and home difficulty the Indians managed to settle in very quickly.

In Uganda President Obote was ousted by General Amin in 1972. Amin ordered all Asians to leave the country and gave them just two days to do so. Once again in a matter of just one week thousand of Uganda Asians landed at UK airports. In spite of a very large number of East African Asians having come to Britain in the last few years British leadership behaved in a very statesman like manner and welcomed the Uganda Asian and helped them settle. This was indeed a politically very difficult time as various other leaders like Enoch Powell who were making inflammatory speeches of 'rivers of blood' times to come, etc.

Unlike the first generation of Indians who came to East Africa, were mainly labourers, the first generation of Indians who came to the United Kingdom from East Africa were educated, well versed in English, skilled and experienced and many had run thriving businesses. Yet we had to prove ourselves the hard way in the job market. They suffered much discrimination. A lot of the well educated had to take up factory floor jobs to make ends meet. It was not long however that the employers realised our abilities. One by one we moved into positions of responsibilities. Our women took up jobs in local shops and factories and our children settled down to studies and proving themselves par excellent. Within two to three years of arriving in Britain most of our families, with the help of a mortgage bought their own homes. First generation suffered all sorts of difficulties and sacrificed a lot to make life for their children improve. It has certainly improved both materially and educationally, as we can all now see.

In a short span of time Britain had a large Indian population in most cities. It was as though East Africa was replanted in Britain. The community Associations that functioned in East Africa started emerging here too. Soon each community was hundreds strong and boldly asserted their identity. We started celebrating our religious festivals and organised other cultural programmes.

Today, fifty years on, we have a new generation of Indians. This generation did not have to face the hardships and the discrimination that their fathers and mothers had to endure. This generation is well educated, most of them graduates and professionals, confidently running their own businesses and practices. A number of them do so on an international scale. In business and finance Asians are an important force in Britain.

Our own Koli community has not been lagging behind in any way. Within a couple of years after arriving from East Africa our people set up 'Mandhata Association/Mandals' in each of the cities. There are also some 22 active Gam Mandals in UK. In West Bromwich we were perhaps the first community to have bought a church and converted it to Shree Krishna Temple. A few years on we set up an umbrella organisation, 'Association of Mandhata Samaj UK' to bring together all our people at least once or twice a year. Almost all our Mandals now have premises of their own, run Gujarati

Language classes and other cultural classes for our children, celebrate religious festivals and generally enjoy all the material comforts.

On an individual and via Gam Mandals major projects for building Temples, roads, schools and various other projects to help Gams in India have been fully or to a large extent financed with the help of people settled here in UK. Similar financial help have also been flowing from our people settled in other overseas countries.

Recently a project to develop Navsari Assets - assets acquired by our forefathers from South Africa - has been taking shape. This could take off quickly if the people now managing these assets in India were more cooperative and take necessary suggested action.

A visitor to UK and other overseas countries is most likely to get the impression that our community has truly arrived. He will find in UK and in other overseas countries each household with several graduates and professionals. A large number of them hold positions of great responsibility and power at the place of their work. Unlike their parents our youths have completely shed their inhibition of caste and creed. They live life with complete confidence and shoulder to shoulder with any other citizen.

I have said earlier that our last fifty years in UK is only a partial success. We may have achieved financial independence, but there is lot more to life than money and material comforts. We need to come out from our limited pond and explore the ocean. We need to be more committed to the problems of our Samaj, and our local society as well as the general problems affecting other communities and the world we live in.

Canada and USA

Compared to other overseas countries the settlement of our people in the above two countries came rather late. Both these countries were lands of great opportunity. When Canada started advertising for people to immigrate there and help open up the great wheat belt many European and from India Punjabis - Sikhs took up the offer.

South Africa born Shree Chhibubhai Bhanabhai is credited to have been the first from our community to go to Canada in 1960. He studied in India and after returning to South Africa soon decided to immigrate to Canada. He accepted a teacher's job in Toronto and became active in community work also. Morari Bapu when in Toronto prefers to be his guest. Next in 1964 is Shree Gijubhai Patel from Bori Falia followed by Ramanbhai B. Mulchand of Karadi in 1967. Later more people from South Africa immigrated to Canada.

In 1972 recruitment drive from Canada saw a large number of our people from the villages immigrated to Canada and Shree Chhibubhai (mentioned earlier) is said to have helped them to settle. Canada has a policy for immigrants settled there to sponsor their blood relations to come to Canada. Particularly after the eighties when the children of the earlier immigrants came to marriageable age many returned to the villages to get married. This enabled a number of families to settle in Canada and many did.

Now there are large enough numbers from several Gams for operating active Gam Mandals both in Toronto and Montreal the two main cities where our people have settled. Montreal is in the French speaking Quebec State, yet our large community there settled comfortably and have recently completed a multi million dollar Shree Ramji Temple. The Mandhata Association there actively serves the social and religious need of our people. Youths from each Gam have a thriving cricket

Both in Toronto and Montreal the immigrants who were not qualified or technically trained had to take up manual factory jobs etc. but their children are now very well educated and qualified with fine job and very profitable businesses.

One of the first to go to America is said to be Shree Kalyanjibhai Patel from Kothamdi. He went there for further studies and later settled there. After that some of our better educated people qualified on the points system that America operates and emigrated on that basis. New Jersey has a number of them but most of them are spread out in a number of cities.

In Conclusion

In this brief article I have traced the history of Kolis of whom we are one of the 1050 sub groups. I personally have not done any fundamental research but consulted a number of books and articles written by people who did spend time either out of interest or for their doctorate study.

If we are to believe the inferences from the Shastras and Puranas we may have had a glorious past. If that was true than we too have suffered the ravages of history where civilisations all over the world have come and gone where once powerful races were brought down by the upcoming more powerful races and made to serve the victors.

For me the past two hundred years are what matters. During these two hundred years we as a group were overpowered and made to suffer the indignities meted out to a loser in those time. Our forefathers suffered the conditions of slaves and bonded labour and it took many, many decades to make even small progress. As we have seen above one by one our forefathers came out of those harsh conditions and won progressive remit. Lot more however still remains to be won.

We cannot wholly and continuously blame the upper castes for our present conditions. History records with unceasing regularity the downfall of once powerful people who may have completely disappeared or reduced to pittance. In a world where survival of the fittest is the norm a people has to make great effort and sacrifice to unite under a wise leadership and start writing history again.

Mandhata diaspora spread around the world is now a multi-talented, multi-skilled group. We have thousands of graduates and professionals, highly qualified doctors, dentists, lawyers, and skilled technocrats, living in their adopted countries and in India. In a number of the overseas countries we are now a third and fourth generation. The new generation is now growing up in a completely new and different environment. Their values are a much watered down version of their parents values and are more akin to the western civilisation and beliefs where individual is in the forefront rather than the family. The new generation born and brought in the western country has no caste or creed inhibition. They travel the world and stand shoulder to shoulder with any and everyone. They are taught to respect ability rather than birth. In a vast number of cases India is neither their motherland nor fatherland.

In such an atmosphere the older generation has to be grateful that this new generation when in an Indian setting remembers and observes all the Indian values. I fear though however that the generation after them may not be quite Indian in their thought or behaviour.

The older generation had nostalgic emotional bond with their home and village, so much so that in the last twenty years or so many families went back to their homes and villages and repaired or rebuilt their homes at an exorbitant costs. Having spent a lot of money those who can visit the Gam every year. It is debateable if the sons and daughters will ever go to the Gam on their own.

As a community however, we must recognise that we also have a much deprived large population consisting of our relations and distant nieces and nephews whose parents and grandparents our

parents and grandparents to emigrate, in our District in Gujarat, India. Substantial help has much improved their conditions somewhat but more need to be done to enable them to fully stand on their feet. The older generation as a matter of duty continue to help, but the same cannot be expected from the new generation. For them our people in India will have to prove that they truly deserve their help and support.

It seems to me that the ball is now in the old world court. If they play right I even our new generation youths will not be found wanting. They will certainly take up the challenge.

About the author

Keshavlal J Patel, ICMA, is a native of Bodali Gam in Navsari District in Southern Gujarat. He left India to join his father in East Africa in 1948. He studied and worked for a while in Nairobi, Kenya. He is a Chartered Management Accountant, now retired. He has taken keen interest in the welfare of the Navsari District where his hometown is, and on his second visit to India in 1983 set up Kantha Vibhag Friendship Trust through which he promotes various development projects in Navsari District. Since 1971 he has settled with his family in UK.

In this brief article he has tried to compile historic information that he has collect from various sources and hopes that it will encourage others to research further and add to the knowledge of our past.

Acknowledgements

Thanks are due to many of my friends for help and suggestions in finalising this article. Particular thanks are due to Rashmi Patel of Nani Pethan, now in Bangalore for a complete new look in presentation and readability of the earlier paper the format for which has been maintained, I also thank Bharatbhai D Patel and Chhaganbhai G Patel for their constructive comments and Vinaybhai S Patel for getting the material ready for printing. I also sincerely thank Mandhata Samaj UK, for originally prompting me to write the article and for bearing the cost of printing.

My thanks are also due to Dr. Arjun Patel of Surat University and Shree Maganbhai B. Karadia for permission to use information from their articles.

References

- *Bharatni Prachin Praja - Koli Komno Aaitihasik Parichay 2nd Edition published by Prakashan Samiti, Samstta Koli Samaj Bhavnagar, in 1981
- *Swantra Sangramna Sansmarano Published by Swantra Sangram Itihashik Samiti, Navsari. (2004)
- *Koli Gnatini Arth-Samajik Sthiti an article by Dr. Arjun Patel of Surat (1989)
- *Zindadil Rastra Premni Gaurav Gatha an article by Shree Maganbhai B Karadia (2010)
- *Vishvana Vivith Deshoma Jai Vasali Kantha Vibhagni Sahsik Prajano Sanshipt Itihas an article by Shree Maganbhai B Karadia. (2008)
- *Mandhata an article published in Akhand Anand by Shree Ragunath Brambhatt in June 1964
- *Raj Vansni Koli Komno Itihas RigVeda Jetlo Prachin Chhe an article by Shree Ramijibhai Santola published in Mumbai Samachar Saptahik in February 1979

Koli Samaj in Historical Perspective

An International Koli Samaj Conference was held on 24th and 25th December 1989 at Navsari. Shree Arjunbhai Patel, PhD. prepared a Special Report for the conference. This is an important study covering a century (1885-1985) describing the economic, educational, social conditions and status of Koli Samaj in Southern Gujarat. While Mandhata Koli Patel Samaj of Navsari District of Gujarat, (a vast numbers of whom are now residing in various overseas countries) has its own unique story to tell, this Historical Prespective gives a good detailed background of a vastly varied Koli Community of which we are a part. Arjunbhai has divided the century into smaller periods to emphasis the progress made at each stage.

I came across this article printed in newsprint almost in tatters. Not many people have seen this article and realizing that this important historical work could be lost forever, I have copied it in digital form with a view to load it on our website for wider study. I have used Gujarati Radhika Fonts and you may find my editing effort is not upto the scratch. My apologies.

Koli Community of Daxin Gujarat is eternally grateful to Dr. Arjun Patel for having chosen this subject for his PhD. thesis.

(Keshavlal J Patel. London. UK)

નવનિર્માણ - વિશેષ પૂર્તિ

આંતરરાષ્ટ્રીય કોળી સમાજ અધિવેશન

કોળી જ્ઞાતિની અર્થ-સામાજિક સ્થિતિ .. ઐતિહાસિક પરિપેક્ષમાં

લેખક: અર્જુન પટેલ પી.એચ.ડી.

ગત સૈકા (૧૮૮૫-૧૯૮૫) ના સમયગાળા દરમ્યાન કોળીઓની આર્થિક, શૈક્ષણિક અને રાજકીય ક્ષેત્રે થયેલા ફેરફારની દસ્તાવેજી પરિસ્થિતિની નોંધ લેતા પહેલાં કોળી જ્ઞાતિનો સંક્ષિપ્ત પરિચય મેળવી લઈશું. આ પરિચય કોળી વસ્તી, કોળી શબ્દની વ્યુત્પત્તિ અને અર્થઘટન, કોળીઓની છાપ..ખાસિયત, કોળી દરજ્જો, વિ. બાબતોની આસપાસ રહી તે આપીશું. કોળી વસ્તી

એક સંજ્ઞા તરીકે એકબીજાથી ભિન્ન એવી ઘણી બધી જ્ઞાતિઓને કોળી નામથી ઓળખવામાં આવે છે. એક અંદાજ પ્રમાણે ભારતભરના કોળીઓમાં ૧૦૪૦ થી વધુ જ્ઞાતિ અને પેટા જ્ઞાતિઓ (ગૌત્ર સહિત) છે. ભારતભરમાં કોળીજાતિ કોક જગ્યાએ અનુસૂચિત જાતિમાં તો કોક જગ્યાએ અનુસૂચિત જનજાતિમાં તો કોક જગ્યાએ 'અન્ય પછાતો' તરીકે ગણના પામે છે. મુંબઈ ઈલાકામાં તેઓ થાણા જીલ્લો, અમદાવાદ, કાઠિયાવાદ અને કચ્છમાં વસતા કોળી લોકો એકબીજાથી ઘણી બાબતોમાં જુદા પડતા હતા.

મુંબઈ ઈલાકા પૂરતી વાત કરીએ તો સને ૧૮૯૧માં ગુજરાત અને કાઠિયાવાડની કુલ હિન્દુ વસ્તીમાં તેઓ ૨૩.૨ ટકા હતા, જ્યારે સને ૧૯૩૧માં ૧૭,૨૯,૦૩૯ વ્યક્તિઓ અઠવા કુલ વસ્તીના ૨૪ ટકા હતા.

ગુજરાતમાં કોળી વસ્તીની આટલી મોટી સંખ્યાહોવા પાછળનું કારણ એવું લાગે છે કે કોઈ પણ જાતના વિશેષ સ્પર્ધાટીકરણ વિના માત્ર બધાજ કોળીઓને એક જ સમુદાયમાં સમાવિષ્ટ કરેલા હોવાથી આવું બન્યું છે. દા. ત. પ્રવર્તમાન દક્ષિણ ગુજરાતનો દાખલો લઈએ તો તેમાં કોળીઓની જુદી જુદી પાંચ પેટા જાતિ હોવા છતાં તેને 'તળપદા' નામક એક જ પેટા હેથળ આવરી લીધેલી છે. આમ વસ્તી સંખ્યાની દ્રષ્ટિએ મહત્વના જુથ તરીકે ગણના પામેલા કોળીઓ વાસ્તવમાં એકબીજાથી ભિન્ન છે. જેથી આપણે આ સ્વાધ્યાય દક્ષિણ ગુજરાતના કોળી પૂરતો મર્યાદિત રાખીશું.

કોળી વસવાટ

નિશંકપણે ગુજરાતમાં કોળીઓનો વસવાટ વરસો જૂનો છે. ઘણાખરા વિધ્વાનો અને લેખકો કોળી અને આદિવાસીઓને મૂળ રહીશો માને છે. એન્થોવન અને ડો. વિલ્સન કોળી અને ભીલ ગુજરાતના મૂળ રહેવાસી હોવાનું માને છે. બિશપ હેબર કહે છે કે કોળી તથા ભીલ મધ્ય તથા પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનના મૂળ વતનીઓ હતા ને વેદધર્મ પાળનારી જાતોના હુમલાથી તેઓને જંગલ, પહાડ કે કોતરોમાં જવું પડ્યું અને તેથી તેમની દૃઢશા થયેલી. આવો જ અભિપ્રાય કુડી પ્રાંત (૧૯૨૦..૨૧) ના પુસ્તકમાંથી મળી આવે છે. આ પુસ્તકના લેખક શ્રી રાવબહાદુર હાથીભાઈ દેસાઈ પાન ૧૮૦ પર નોંધે છે કે .. ‘ગુજરાતમાં વનરાજના વખતમાં કોળી તથા ભીલ વિના બીજી કોઈ જાતની વસ્તી નહોતી’. શિવપ્રસાદે રોજગારનો અભિપ્રાય પણ આવો જ આપ્યો હતો. તેઓ કહે છે કે ‘મેદાનમાં વસેલા મૂળવતનીઓ કોળી તરીકે ઓળખાય છે’. ગેઝેટ અને સેન્સસ પણ ગુજરાતના કોળીઓની ૧૬મી સદી દરમ્યાનની પ્રવૃત્તિઓનું વિગતે છણાવત કરે છે. જે ઉપરથી કહી શકાય કે કોળીઓ ગુજરાતમાં પાંચસો વર્ષ પૂર્વેથી વસતા આવેલા છે. જો કે અગાઉ કલ્યું તેમ જ્ઞાતિના નામ માત્રથી ગુજરાતના કોળીઓનો વસવાટનો ઇતિહાસ દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓને સીધી રીતે લાગુ પાડી શકાય નહીં. તેથી દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીના વસવાટ બાબતે અન્ય આધારભૂત સંદર્ભનો આધાર લેવો રહ્યો.

દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓનો વસવાટ પણ ગુજરાતના કોળીઓની માફક નિશંકપણે જૂનો છે. ‘તવારીખે નવસારી’ ને આધાર તરીકે માની ને કહી શકાય કે હમણા નવસારીમાં જે અનાવિલ કોમ વસેલી જોવા મળે છે તેઓનો વસવાટ કોળીઓ પછી થયો હોવો જોઈએ. ‘તવારીખ નવસારી’ મુજબ તો કોળી અને દુબળાઓ જ નવસારીના મૂળ વસલહતી હતા. અનાવિલ કોમના અભ્યાસી કલાસ વાન વીનન પણ આવું જ માનતા હતા.

દક્ષિણ ગુજરાતમાં કોળી વસ્તી અને તેનો ફેલાવો

સને ૧૯૩૧ની સાલમાં સુરત જિલ્લામાં કોળી વસ્તી સંખ્યા ૧,૦૬,૩૨૧ હતી. જે જિલ્લાની વસ્તીમાં છઠ્ઠો ભાગ હતો. કોળીઓની આ વસ્તી સુરત જિલ્લાના આઠ તાલુકા અને નવસારી પ્રાંતના છ તાલુકામાં વહેંચાયેલી હતી. સુરત જિલ્લા અને તેને લાગીને આવેલા દેશી રાજ્યોમાં બધા મળીને કોળી વસ્તીના ૭૦૦ થી ૮૦૦ ગામો આસપાસમાં હોવાથી કોળીઓને ગુજરાતમાં ફૂકગૂંથણીએ વસાયેલી કોમ તરીકે ગણના થતી. સુરત જિલ્લાના વાલોડ મહાલ સિવાયના દરેક તાલુકામાં વત્તી ઓછી સંખ્યામાં કોળીઓ વસેલા હતા. સુરત જિલ્લાની હદને અડીને વસેલા વડોદરા અને સચીન સ્ટેટના ગામોના કોળી, સુરતજિલ્લાના કોળી સાથે વ્યવહારિક અને સામાજિક બાબતોમાં સંકળાયેલા હતા.

આજના દક્ષિણ ગુજરાતના ચાર જિલ્લા પૈકી ત્રણ સુરત, વલસાડ, ભરુચ (કેટલોક ભાગ) માં કોળી વસ્તી વત્તી ઓછી સંખ્યામાં રહે છે. મુખ્યત્વે કોળીઓ કાંઠા પ્રદેશમાં હાંસોટથી છેક ઉમરગામ સુધીની દરિયાઈ પટ્ટીના ભાગમાં કેન્દ્રિત થયેલા છે.

એક અંદાજ પ્રમાણે દક્ષિણ ગુજરાતના તાલુકાઓ પૈકી ૨૧ તાલુકાઓમાં બધા મળીને ૯ લાખ કોળીઓ છે. આ તાલુકાઓ છે... ઓલપાડ, ચોર્યાસી, નવસારી, ગણદેવી, વલસાડ, ચીખલી, પારડી, ઉમરગામ, બારડોલી, માંડવી, માંગરોળ, મહુવા, અંકલેશ્વર, હાંસોટ, ઝગડિયા, પલસાણા, નિઝર, વ્યારા, કામરેજ, વાલોડ અને ધરમપુર.

આમ દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓ ખંતીલા, સાહસિક, રાષ્ટ્રવાદી, કર્તવ્યપરાયણ, બહાદુર વગેરે ગુણો ધરાવે છે. આ દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓની છાપ ખાસિયત વિશેની એક બાજુ થઈ બીજી બાજુ આનાથી વિપરિત હતી.

કોળી દરજ્જો

દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીને ગુજરાત સરકારશ્રીએ તેના મજૂર સમાજકલ્યાણ અને આદિવાસી વિકાસ વિભાગમાં તા. ૧. ૪. ૧૯૭૮ના રોજ ઠરાવ, બી. સી. આર. ૧૦૭૮ ૧૩૭૩૪ હ, અન્વયે કોળીઓને આર્થિક, સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગ તરીકે માન્યતા આપેલ છે. આમ, (દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીને ગુજરાત સરકારશ્રી મધ્યમકક્ષાના દરજ્જામાં મૂકે છે જ્યારે કેટલાક કોળીઓ દંતકથા કહીને પોતે મૂળ ક્ષત્રિય વંશજના રાજપુતો હતા હોવાનું કહે છે). સામાન્યપણે દક્ષિણ ગુજરાતની ઉપલી કોમો કોળીઓની ગણતરી હલકી કોમ તરીકે જ કરે છે. વાતચીત અને તેમના વ્યવહાર અને વર્તનમાં આ બાબત સ્પષ્ટ થયા વિના રહેતી નથી.

આઝાદી પૂર્વે કેટલાક શિક્ષિત કોળી ઉપલી કોમના લોકો ધ્વારા નીચાજોશા વ્યવહાર વર્તનને ટાળવા લડાયક બની પ્રતીકાર કરવા કરતાં તેમને ત્યાં ખાણીપીણીના પ્રસંગો રાખવાનું પસંદ કરતા. હજુ પણ અનાવિલો કોળીઓને માનપાનથી બોલાવવાને ટેવાયા નથી.

અગાઉ કલ્પું તેમ દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓ મધ્ય ગુજરાતના કોળીઓની સંદર્ભમાં ઉચ્ચ ગુણો ધરાવતા હોવા છતાં હાલની સંજ્ઞા માત્રથી એક માનીને તેની સાથે નીચાજોશો વ્યવહારવર્તન કરાતો. સૌરાષ્ટ્રમાં વસતો પાટીદાર ત્યાં વસતા કોળી પ્રતિ હલકી કક્ષાનું વ્યવહારવર્તન કરે છે એવું જ દક્ષિણ ગુજરાતના કોળી પ્રત્યે કરે છે. સૌરાષ્ટ્રની માફક વડોદરા, કાઠિયાવાડ, અમદાવાદ વિગેરે સ્થળોએ પણ કોળી નામ માત્રથી નીચાજોશો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે.

કોળી વિશેની છાપ .. ખાસિયત

ગુજરાતનો કોળી સાહિત્ય અને ગ્રંથોમાં તેની ખાસિયત માટે વગોવાયેલો છે. સેન્સસ અને ગેઝેટિયરે કોળીઓની ચોરી લૂંટફાટ કરવાની પ્રવૃત્તિને કારણે તેમને ‘ગુનેગાર’ તરીકે ઓળખાવ્યો છે. સને ૧૮૩૫ની સાલમાં બ્રિટિશરોએ કોળીઓની ગુનેગારી અને લડાયક પ્રવૃત્તિને ડામવા માટે ખાસ કાયદો બનાવવાની ભલામણ કરી હતી. જેના અમલ રૂપે સને ૧૮૧૧ની સાલમાં મધ્યગુજરાતના ૫૫ ગામના બારૈયા અને પાટણવાડીયાઓને ગુનેગાર ગણી આ દરેક ગામના ૬ વર્ષથી ઉપરની ઉંમરના તમામ કોળીઓને ગામના મુખી પાસે રોજેરોજ હાજરી પૂરાવવી ફરજિયાત હતી. ‘સૌરાષ્ટ્રની રસધાર’ નામક નવલકથામાં પણ કોળીઓની ગુનેગારી પ્રવૃત્તિને કારણે બહારવટિયા તરીકેના પાત્રો અપાયા છે. ‘ક્રિમિનલ ટ્રાઈબસ ઓફ ઈન્ડિયા’ માં પણ ગુનેગાર તરીકે કોળીકોમનો ઉલ્લેખ મળે છે. આજે પણ કોળી એટલે ‘ચોર, લુટારો અને ડાકુ’ એવું સમીરકણ (ખાસ મધ્ય ગુજરાતમાં) પ્રવર્તે છે.

કોળીઓની ગુનેગારી પ્રવૃત્તિઓ વિશે ગેઝેટ અને સેન્સસમાં કોઈ ઉલ્લેખ થયો નથી પણ ૧૯મી સદીના અભ્યાસ એલીસ ક્લાર્ક કોળીઓની ગુનેગાર પ્રવૃત્તિઓ માટે કોળીઓને જવાબદાર ન લેખાવતા તે વખતની સામાજિક પરિસ્થિતિને કારણભૂત લેખાવી કોળીઓને નિમિત્ત માત્ર ઠેરાવ્યા. તેમના મત પ્રમાણે ઉપલી કોમના ગરાસિયા અને પાટીદાર જમીનદારો દ્વારા ગરીબ કોળીઓના થતા અમાનુષી શોષણ અને દમનને કારણે કોળીઓને તેના વિરોધરૂપે લડાયક બનવાની ફરજ થઈ પડી હતી. ઇતિહાસકાર ડેવીડ હાર્ડમેનનો પણ મધ્ય ગુજરાતના કોળીઓની ગુનાહિત પ્રવૃત્તિ માટે આવોજ મત હતો. એટલું જ નહીં તેઓ તો એટલે સુધી કહે છે કે બ્રિટિશ સરકારે કોળીઓની લડાયક પ્રવૃત્તિને અંકુશમાં લે તેવા કાયદાઓનું કડક પણે પાલન કરીને આખરે તો શ્રીમંતો અને શાહુકારો દ્વારા થતા ગરીબ કોળીઓના શોષણને ઢાંક્યું હતું.

આમ, ચોક્કસ વૈજ્ઞાનિકપુર્ણ ઐતિહાસિક માહિતીના અભાવે ગુજરાતના કોળી સાહિત્ય અને ગ્રંથોમાં વગોવાયેલો ચાલુ રહેવા પામ્યો છે. સેન્સસ અને ગેઝેટ જેવા આધારભૂત ગણાતા ગ્રંથો પણ આ અસરથી દૂર રહી શક્યા નથી. આ અંગે વધુ સંસોધનો ઈચ્છનિય છે.

દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓની છાપ ખાસિયત અંગે મિશ્ર મતો રહેલા છે.

સવંત ૧૯૮૦ (૧૯૨૪)ના એક રિપોર્ટમાં ઓલપાડ તાલુકાના કોળી વિશેનો ઉલ્લેખ આવો હતો. ‘ઓલપાડ તાલુકામાં કોળીઓની વસ્તીનો મોટો સમૂહ છે. ગુજરાતના બીજાભાગોની માફક અહિંના કોળીઓ ગુનાહિત પ્રવૃત્તિવાળા નથી. તેઓ શાંતિયાહક અને સારું વર્તન કરનારી રૈયત છે. તેઓ ખેતી દ્વારા નિભાવ કરી શકે છે. અહિંના કોળી સભ્ય સમાજને છાજે તેવું આબરુદાર ધોતિયું પહેરે છે. અને ઈંટરા કાચા મકાનમાં રહે છે.’ બીજા એક રિપોર્ટમાં દર્શાવ્યા મૂજબ જલાલપોર તાલુકાના કોળીઓ જાણીતા અને મહેનતુ હતા કણબી ખેડૂતોની માફક તેઓ પણ તેમના ખેતરનું સારી રીતે સંચાલન કરી જાણતા.

દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીને સંદર્ભમાં ધુર્યેનું પણ સારી છાપ તેઓ તેમના પુસ્તક (૧૯૬૩) ‘ધ મહાદેવ કોલીઝ ઓફ બોમ્બે’ માં લખે છે.

આમ, ઉપરોક્ત વિવરણ પરથી એવું તારણ નીકળી શકે કે મધ્ય ગુજરાત અને દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓના ઇતિહાસ અલગ અલગ છે. મધ્ય ગુજરાતની સરખામણીમાં દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓની છાપ પ્રથમથી જ ‘સારી’ હતી.

તેમાંય સૂરત જિલ્લાના તળપદા કોળીઓની તો છાપ શ્રેષ્ઠ પ્રકારની હતી. તળપદા કોળીઓ બુદ્ધિશાળી અને સખત મહેનત મજૂરી કરનારા ખેડૂત છે. એવું સૂરત ગેઝેટિયરે (૧૮૭૭) તેના પા. ૧૯૩ પર નોંધ્યું હતું. ભરુચ અને સૂરત જિલ્લાના કોળીઓની સંદર્ભમાં એન્થોવનનો મત પણ આવો જ હતો. કોળીઓ તો બળિયા છે એવું મહાત્મા ગાંધીએ પણ એકવાર કહેલું. ગાયકવાડી સમયમાં નવસારી પ્રતિના કોળીઓ અનાવિલો માટે જરૂર પડ્યે પિઢારાઓ સામે લડી

શક્તા અને તેઓની તાબેદારી અને નોકરી હરખથી ઉપાડવાને તૈયાર રહેતા. 'તવારીખે નવસારી' માં સો. મ. દેસાઈએ આવા કેટલાક દાખલાઓની નોંધ લીધી હતી.

દક્ષિણ ગુજરાતનાં કોળીઓની ખરી શક્તિને અંગ્રેજ અમલદારો પિછાણી શક્યા હતા. તેઓએ કોળીઓને 'જન્મજાત ઈજનેર' તરીકે બિરદાવ્યા હતા. બાંધકામ ક્ષેત્રે તો કોળીઓની હાક વાગતી હતી. 'પટેલ' દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓની અટક નામ માત્રથી કોળીઓને અંગ્રેજો નોકરી ધંધે રાખી લેતા તેવી છાપ કોળીઓ ધરાવતા હતા. બાંધકામ ક્ષેત્રે કોળીઓની પ્રમાણિકતા અને ઉધમ પરાયણતા દર્શાવતા અંગ્રેજ ઈજનેરોએ પ્રમાણપત્રો આપેલ છે.

રાષ્ટ્રીય આઝાદીની ચળવળમાં પણ દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓએ જાનની ફીકર કર્યા વિના ભાગ લીધો હતો. રાષ્ટ્રીય આઝાદીની ચળવળમાં ૧૯મી સદીના ઉત્તરાર્ધથી દક્ષિણ આફ્રિકા ગયેલા કોળીઓએ સાથ આપ્યો હતો. એ માટે જેલવાસ પણ કેટલાક કોળીઓએ પણ વેઠ્યો હતો. ઈતિહાસ મશહુર કરાડી, મટવાડ (તા. નવસારી) માં રાષ્ટ્રીય આઝાદીની લડતમાં ત્રણ કોળી વીરો શહીદ થયા હતા તેમનું સ્મારક પણ મટવાડમાં જોવા મળે છે. દક્ષિણ

ગુજરાતનાં કોળી પટેલ કોમનો રાષ્ટ્રીય આઝાદીની ચળવળનો ઈતિહાસ કેટલાક કારણોસર બહાર આવ્યો નથી જે માટે સંશોધનને અવકાશ છે. (એ હવે 'સ્વાતંત્ર સંગ્રામના સંભારણા' નામે પ્રગટ થયો છે). આમ દક્ષિણ ગુજરાતનાં કોળીઓ ખંતીલા, સાહસિક, રાષ્ટ્રવાદી, કર્તવ્યપરાયણ, બહાદુર, વગેરે ગુણો ધરાવે છે.

કોળીઓની આર્થિક સ્થિતિ

હવે આપણે તબક્કાવાર કોળીઓની આર્થિક સ્થિતિ તપાસીશું.

પ્રથમ તબક્કો .. સમયગાળો સને ૧૮૮૫ થી ૧૯૨૫

પાછલી સદીના ઉત્તરાર્ધથી જ કોળીઓ વિવિધ ધંધામાં રોકાયેલા હોવાના સંકેતો મળે છે.

ખેડૂત તરીકે

પ્રજ્ઞાલિકાગત રીતે કોળીઓ ધંધે 'ખેડૂત' તરીકે ગણના પામેલા હતા. આમ છતાં દરેક કોળી પાસે પોતાની માલિકીની ખેતીની જમીન નહોતી. સને ૧૮૧૯(સવંત ૧૮૭૫)ના આંકડા પ્રમાણે નવસારી તાલુકામાં ફક્ત ૨૦૨૩ કોળી ખાતેદારો હતા. જેમાંના મોટાભાગના કોળી ખાતેદારો નાના કે સિમિત પ્રકારના ખેડૂતો હોઈ સાથે કે ગણોતે જમીન ખેડતા. આ જમીન અનાવિલો અને કણબી, પાટીદાર જેવી ઉપલી કોમના લોકોની હતી. ખેડૂત તરીકે કોળીઓ મહેન્ટુ જરુર હતા. જલાલપોરના એક અહેવાલમાં જણાવ્યા પ્રમાણે 'કોળીઓ કણબીની માફક મહેન્ટુ હતા અને તેમના ખેતરનું સંચાલન સારી રીતે કરતા હતા.

સવંત ૧૮૭૩નાં 'કોળી સુબોધ' નામક જ્ઞાતિમાસિકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ચાલુ સદીના પ્રથમ પચીસી દરમ્યાન બહુધા કોળી ખેડૂતો ગરીબ હતા. 'હિન્દુસ્તાનમાં ખેતી કરનારી બીજી કોઈપણ કોમ કરતાં કોળી નિર્ધનમાં ગણાવી હતી. જેઓના સેંકડે ૨૫ ઘર સારી રીતે પોતાનો સંસાર વ્યવહાર બરાબર ચલાવતો બાકીનો મોટો સમૂહ દુઃખી અવસ્થા ભોગવતો હતો.

કોળી ખેડૂતોની દેવા .. વિષયક સ્થિતિ

ડી. ડી. સી. રિપોર્ટ ૧૮૮૬-૮૮માં નોંધ થઈ છે તે મુજબ કોળી ખેડૂત મહેન્ટુ હતો સાથો સાથ દેવાદાર પણ હતો. તેઓની સારામાં સારી જમીન શાહુકારોને ત્યાં ક્યાં તો ગીરો મુકાઈ હતી ક્યાં વેચાઈ ગઈ હતી. આ શાહુકારો ઉપલી જ્ઞાતિના હિન્દુ બિન કોળી અને પારસીઓ હતા. નવસારીમાં જાહેર થયેલ શાહુકારો પૈકી હિન્દુઓમાં વાણિયા, શ્રાવકો ત્યાં પારસીઓ હતા. બીજા નાના શાહુકારો તો ઘણા હતા જેમાંના જૂજ સંખ્યામાં કોળીઓ પણ હતા.

આ શાહુકારોએ કોળી અને અન્ય નીચલી કોમના લોકોનું અમાનુષી શોષણ કર્યું હતું. ઓલપાડ તાલુકાના ઘણા ગામોમાં શાહુકારોએ કોળી અને રજપૂત ગણોતિયાઓ પાસેથી જમીનનો માલિકી હક્ક આંચકી લઈને તેમને દયા પર જીવતા કરી દીધા હતા. ઓલપાડ તાલુકાના ખાસ કરીને ઉત્તર અને પશ્ચિમ ભાગે વસતા કોળીઓની મોટા ભાગની જમીન શાહુકારોના હાથમાં હતી. જમીન માલિક તરીકે તેઓ પોતાને યોગ્ય લાગે તેટલો હિસ્સો આપતા અને દર વર્ષે તે ઉત્પાદનનો મોટો ભાગ શાહુકારો લઈ જતા અને કોળીઓ વતી જમીન મહેસૂલ ભરી દેતા.

જો કે ગાયકવાડી સરકાર કે બ્રિટિશ સમયમાં જ કોળીઓ શાહુકારોના ભોગ બન્યા હતા એવું નહોતું. આ પહેલા પણ ગરાસિયાઓએ કોળીઓને રંજાડેલા. નક્કી કરેલ રકમ કરતાં વધારે ગરાસ ઊઘરાવી દેસાઈ (અનાવિલ) તથા ગરાસિયાના માણસો વહેંચી લેતા. ગરાસ આપવાની ના પાડતા તો તેમના (કોળીઓના) ઘાસના કૂદવા સળગાવી

મૂકતા તેમજ તેમનો પાક ઉભોને ઉભો બાળી મૂકતા. જાત જાતનો ને ભાત ભાતનો કર નાંખતા. માત્ર આર્થિક ક જ નહી પણ શારીરિક શોષણનો પણ કોળી સહીતની અન્ય નીચલી કોમના લોકો ભોગ બનેલાના દાખલાઓ હતા. આમ, સંસ્થાનકાળમાં દક્ષિણ ગુજરાત અને તેમાંય ખાસ કાંઠાપ્રદેશનો કોળી ખેડૂત જમીનની હલકી ગુણવત્તા અને શાહુકારોના શોષણને કારણે ગરીબ રહેવા પામ્યો હતો. જેને કારણે તેઓને ખેતી સિવાયના ધંધા શોધવાની વર્ષોપૂર્વેથી જ જરૂરિયાત ઉભી થઈ હતી.

આ જરૂરિયાત તેઓએ તાત્કાલિક નજીકમાં પ્રલબ્ધ એવા ધંધાઓમાંથી સંતોષી. પરંપરાગત રીતે કાંઠાપ્રદેશના કોળીઓ નજીકના દરિયામાં ખેતમજૂરી, વહાણવટુ, માછીમાર, ખજૂરા, તાડ છેદન કરવું વગેરે આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ કરતા. આ ઉપરાંત કેટલાકે કામધંધાર્થે દેશવિદેશના શહેરોમાં પણ પ્રયાણ કર્યું હતું.

ખેતી સિવાયના ધંધા

પરંપરાગત રીતે ગુલામ કોળીઓ અનાવિલોને ત્યાં વંશપરંપરાગત નોકર તરીકેનું કામ કરતા.

સને ૧૮૩૮માં બીજી આવૃત્તિ રુપે પ્રગટ થયેલ ‘તવારીખે નવસારી’ માં કોળીઓની હાળી તરીકેની સ્થિતિનો એક ઉલ્લેખ ‘હાળી ધણિયાણામાં’ હેઠળ થયો હતો તે મુજબ.. ‘ભીલ, કોળી, દુબળા વગેરે ‘હાળી’ તરીકે રહે છે. તેઓ પોતાની જાત મહેનત ગીરો મૂકી ૧૦૦..૨૦૦ રુપિયા ખેડૂતને ત્યાંથી ઉપાડે છે. બદલામાં તે આખું વરસ પોતાના માલિકને ત્યાં ખેતીની મજૂરી કરે છે. કેટલાક ઠેકાણે ગામમાં પોતાને ઘર રહે છે. તેઓ આખો દહાડો ખેતરમાં કામ કરે છે તેના બદલામાં મરદને ચાર શેર ભાત ખેડૂત આપે છે. શેઠને ત્યાં કામ ન હોય ત્યારે હાળીઓ બીજાને ત્યાં મજૂરી કરવા જઈ શકે છે. જ્યારે બીજાને ત્યાં મજૂરી કરવા જાય ત્યારે શેઠને ત્યાંથી ખાવાનું મળતું નથી. શેઠ હાળીને પરણાવી પણ આપે છે. તે પરણાવ્યા પછી પરણીત સ્ત્રીનો ધણિયાણો જો જુદો હોય તો પોતાના ધણિયાણાને ત્યાં કામ કરવા જાય છે. હાળી મરી જાય અને પત્ની નાતરુ કરે તો તેને જુના ધણીના ધણિયામાં સાથે સંબંધ રહેતો નથી, પણ તેનો છોકરો હોય ત્યારે તેના બાપની જગ્યાએ કામ કરવું પડે છે. ખેડૂત અને હાળીને કેટલીક વખત સંબંધ બહું સારા રહે છે. એ સંબંધ ઘણી વખત વંશપરંપરાગત કાયમ રહે છે.

બીજી નોંધ ‘મોર્ગેજ મજૂરી’ હેઠળ થઈ હતી તે નીચે મુજબ હતી .. ‘નવસારીમાં જ નહી પણ આખા નવસારી પ્રાંતમાં ‘મોર્ગેજ મજૂરી’ યાને ધારેણે મૂકેલી મજૂરી ચાલતી. જેને મી. એલ્યરે મોર્ટગેજ લેબર કહેલી છે. દેસાઈ (અનાવિલ) ઓ કોળીના છોકરાને પરણાવતા અને તે છોકરાઓ નાનપણથી જ દેસાઈને ત્યાં મફતમાં મજૂરી કરતા અને ભથ્થું લેતા. તેઓ ‘કોળીના પોરાઓ’ ‘ગોલાઓ’ વિ. સંજ્ઞાથી ઓળખવામાં આવતા. જે મોર્ગેજ મજૂરી કરતા તેવા ૨૦૦..૩૦૦ કોળીઓ તે ‘દેસાઈનું લશ્કર’ ને નામે ઓળખાતા અને કામ પડ્યે પિંઢારાઓની સામે લડી શકતા. તેઓ ખાઈને મસ્ત રહેતા. દેસાઈની તાબેદારી અને નોકરી હરખથી ઉપાડવાને નિમક હલાલથી જીવ આપવા તત્પર રહેતા.

અઢારમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં તો અનાવિલ જમીન માલિક કોળી ખેત મજૂરોને નજીવી રકમના બદલામાં આજન્મ ખરાધાનું ‘ગુલામી ખત’ પણ લખાવી લેતા.

જો કે વીસમી સદીના પ્રથમ ચતુર્થ ભાગમાં ગુલામ કોળીઓની આજીવન ચાકર રહેવાની સ્થિતિમાં સુધારો થવા પામ્યો હતો. સને ૧૮૨૧માં ગુલામોની સ્થિતિ વિશે કોળી લેખક જીવણજી દુલ્લભ લખે છે કે ‘હાલમાં તો કેરવણીના પ્રભાવે અને નામદાર બ્રિટિશ સરકારની કૃપા ભરેલી રાજ્ય પધ્ધતિને

લઈને આપ ખુદી સત્તા ચલાવનારી સત્તા ભસ્મીભૂત થયેલી છે. જેથી આ વર્ગ (ગુલામ કોળીના સંદર્ભમાં) હવે તદ્દન ગુલામીમાં તો રહ્યો નથી પણ ગુલામીનો અંશ માત્ર અનાવિલોને ત્યાં લગ્ન ગીતો ગાવા જવાના દાખલા ઉપરથી રહી ગયેલો જોવા મળે છે.

આમ, સને ૧૮૨૫ સુધીમાં ગુલામ કોળીઓ ગુલામ મટીને મુક્ત મજૂર તરીકે (ફ્રી લેબર) થયા. આમ છતાં મજૂર તરીકે તેઓની સ્થિતિ ગરીબ જ રહી હતી. જેનું મખ્ય કારણ મજૂરીના બદલામાં ચૂકવાતો નીચો વેતન દર અને સત્તાવાળાઓની ખામી ભરેલી નીતિ જવાબદાર હતી.

વહાણવટાના ધંધામાં

સને ૧૮૫૩માં મુંબઈ..વડોદરા રેલ્વે શરુ થઈ તે પહેલાં ડુમ્મસ..ભીમપોર (તા. ચોર્યાસી) થી મેધરભદર (તા. ગણદેવી) સુધીના કાંઠા પ્રદેશમાં વસતા ખેડવાયા અને મનિયા કોળીઓમાં વહાણવટાનો ધંધો ખુબજ પ્રચલિત હતો.

તે વેળા (સને ૧૮૮૫) એ સુરત બંદરે ચોર્યાસી બંદરોના વહાણના વાવટા ફરકતા અને સમુદ્રમાર્ગે ધીકતો વેપાર ચાલતો.

વાંસી, બોરસી, ઉભરાટ, દાંડી, સામાપોર, ઑજલ, સુલતાનપુર, ડુમ્મસ, સુવાળી, સુરત, વરિયાવ, અને કોળી વસ્તીવાળા દક્ષિણ ગુજરાતના કાંઠા પ્રદેશના ગામોમાં નાના મોટાં બંદરો હતાં. આ બંદરેથી દારુ..તાડી, લાકડા, અનાજ, નાળિયેર વગેરે ચીજવસ્તુઓની દેશદેશાવર હેરફેર થતી. છેક કાલિકટ, જાવા, સુમાત્રા, શ્રીલંકા, મલાબાર, સીગાપોર સુધી અને પશ્ચિમે અભિસિનિયા તથા ઈજિપ્ત સુધીની ખેપ કરતા.

જો કે મુંબઈ..વડોદરા રેલ્વે સને ૧૮૫૩માં શરુ થતાં વહાણવટાંનો ધંધો ક્રમિક રીતે ઘટવા પામ્યો. આમ છતાં સને ૧૯૨૧ સુધી કોળીઓનો વહાણવટાનો ધંધો છેક નાશપામ્યો ન હતો.

વહાણવટાના ધંધામાં મોટેભાગે કોળીઓ ખલાસી તરીકે માલ ચઢાવવા ઉતરાવવાનું કામ કરતા. વહાણોમાં મોટા મોટા લોખંડના ગર્ડર્સ કે લાકડા ચઢાવવાના કામમાં નિપુણ હતા. આ કામ માટે દૂર દૂરના સ્થળથી પણ કોળીઓને બોલાવવામાં આવતા. કેટલાક વહાણોના સુકાની તરીકે પણ કામ કરતા. વહાણવટાના ધંધામાં માછી ભેગા કામ કરતા કોળીઓને ટેંડલ કે ‘સારંગ’ તરીકે પણ સંબોધવામાં આવતા.

માછીમારનો ધંધો

માછીમાર એ કોળીઓનો યુગ જૂનો ધંધો છે. મુંબઈમાં તો કોળી કહો એટલે માછીમાર તરીકે જ ગણના થાય. ત્યાં વસતા સોન કોળી અને મહાદેવ કોળીઓનો પરંપરાગત વ્યવસાય માછીમાર તરીકેનો છે.

દરિયો નજીક હોવાને કારણે માછીમારના ધંધામાં વિપુલ શક્યતા હતી. આથી કાંઠા પ્રદેશના કેટલાક ગરીબ કોળીઓએ વ્યાપારી ધોરણે માછીમારનો વ્યવસાય અપનાવ્યો હતો. મચ્છીમારનો વ્યવસાય અને વહાણવટાનો ધંધો દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓમાં એટલો બધો વ્યાપક બન્યો હતો કે ‘કોળી’ અને ‘માછી’ બન્ને ધંધાભાઈઓ ગણાતા. છેક હાંસોટથી લઈને પારડી..ઉમરગામ સુધીના કાંઠા પ્રદેશના કોળી ગામોમાં મચ્છીમારીનો ધંધો વ્યાપક બન્યો હતો.

સને ૧૯૨૫ સુધી માછીમારનો ધંધો કોળીઓમાં પ્રચલિત હતો. આ ધંધાના જરૂરી સાધનો જેવાં કે જાળ, છોગીયા, ગલ વગેરે સાધન ઘરે રાખતા. મચ્છીમાર તરીકે તેઓના ઘરો તથા શરીર ગંધાતા રહેતા. મચ્છીમારી કરતા કોળીઓમાં ધંધાની અસ્થિરતા ભારોભાર હોવાને કારણે બહુજન માછીમારી કરનારાઓ ગરીબ હતા.

ખજૂરા અને તાડ છેદવાનો ધંધો

તાડ છેદનારા તે તરવાડા કહેવાતા. તરવાડા તરીકેનો ધંધો નવસારી..ગણદેવી તાલુકાના કાંઠા પ્રદેશના ગામોમાં ખુબજ પ્રચલિત હતો. નવસારી તાલુકાના પેથાણ, અબ્રામા, ચીજગામ, પનાર, કનેરા વગેરે એકમ વિસ્તારના ગામોમાં એકપણ ખેડવાયા કોળી કુટુંબ એવું ન હતું કે જેણે તરવાડા તરીકે કામ ન કર્યું હોય. તરવાડાના ધંધામાં રોકાયેલા કોળીઓની સ્થિતિ નીચેના ટાંચણ પરથી વધુ ખ્યાલ મળશે. ‘આ કામ (તરવાડા તરીકેનું) આઠથી દશ મહિના ચાલે છે. કાંઠા વિભાગના ઘણા (કોળીઓના સંદર્ભમાં) આ તરવાડાનો ધંધો કરે છે. ખાસ કેટલાક તરવાડાના ધંધામાં જ જીવન વહેવાર ચલાવે છે. પગાર મહિને ૧૦..૨૦..૨૫ રુપિયા. તેથી વધારે કવચીત જ મળે. મજૂરી કે ચાકરી કરતાં તે ઉત્તમ નથી. આ ધંધો એ વંશ પરંપરાનો થઈ પડેલો છે. આ ધંધો કરનાર ભાઈઓ દરેક પોતાના ગામમાં રહે એમ નથી પણ દૂર દૂરના ગામો જ્યાં જ્યાં ખજૂરી અને તાડ જથ્થાબંધ હોય ત્યાં ત્યાં જાય છે. તાડી વેચવાનો ધંધો ખાસ કરીને પારસી ભાઈઓના હાથમાં છે. તેથી તરવાડાઓ પારસીભાઈઓના જ નોકર છે એમ કહીએ તો ચાલે. કેટલેક ઠેકાણે જ્યાં ખજૂરી અને તાડ ખુબ હોય ત્યાં તરવાડાના બાયડી છોકરાંએ પારસી ગૃહસ્થને ત્યાં વાસણ..પાણી કરવા ગયેલા હોય છે. આ ઉપરથી ઘણાં કુટુંબો પારસી કોમને તાબે થઈ ગયેલા છે.

જૂજ સંખ્યામાં કોળીઓ પણ તાડીના પીઠાના માલિક હતા. માલિક તરીકે તેઓની કમાણી ઉંચી રહેતી એ કહેવાની ભાગ્યેજ જરૂર હોય. તાડીના પીઠાના આ માલિકોનું ગામ તેમજ પોતાના જ્ઞાતિ સમાજમાં વર્ચસ્વ રહેતું.

તરવાડાનું કામ કસબવાળું ગણાતું. તાડ કે ખજૂરીનું ઝાડ મરવું ન જોઈએ અને તેમાંથી નિયમિત તાડી નીકળવી જોઈએ. એ રીતે છેદન કરવાના કામમાં કૌશલ્ય જરૂરી હતું. વળી તાડ કે ખજૂરીના ઉંચા ઝાડ ઉપર ચઢીને છેદન કામ કરવું કે તાડી ઉતારવી તે પણ જોખમ ભરેલું કામ ગણાતું. તરવાડાનું કામ જોખમવાળું કસબ માંગી લેનારું હોવા છતાં તેમને અપાતા વેતનનો દર નીચો હતો.

તરવાડાના ધંધામાં અહીંના પારસીઓ ઈંદોર, ઉત્તરપ્રદેશ, નાગપુર, અયોધ્યા, બનારસ, અલીજપૂર, ઈટારસી, વર્ધા વગેરે દુર દુરના પ્રાંતોમાં કોળીઓને લઈ ગયા હતા.

જીન અને વણાટકામના કારખાનામાં મજૂર તરીકે

પાછલી સદીમાં દક્ષિણ ગુજરાતના પ્રદેશ ઔદ્યોગિક દ્રષ્ટિએ પછાત હતો. તે વખતે ઉદ્યોગમાં મુખ્યત્વે કપાસની જીન અને કાપડની મિલો હતી. આ જીનને જરૂરી કાચો માલ કપાસ (મુખ્ય રોકડયો પાક) દક્ષિણ ગુજરાતના પ્રદેશમાંથી મળી રહેતો.

૧૮મી સદીના ઉત્તરાર્ધથી કોળીઓ જીન અને વણાટકામની મિલોને કારણે ઉભી થયેલી તકનો લાભ લેતા. સન ૧૮૬૬માં મીર જરૂર અલી મિલ અને જૂન ૧૮૭૬માં મરિ ગુલામ બાબા ફેક્ટરી શરૂ થયેલી. જેમાં પીજવાનું અને વણાટકામમાં વણકર તરીકે મુસ્લીમો, મરઠા ભેગા કોળીઓ હતા.

સન ૧૮૨૫ સુધી જીન અને વણાટકામનો ધંધો કોળીઓ કરતા હોવાનો હેવાલો મળે છે. જીનમાં કામ અંગે મહત્વની બાબત એ હતી કે તેમાં કોળી સ્ત્રીઓ પણ કામ કરતી. આ કામ નવસારી અને ગણદેવી તાલુકાના કાંઠા પ્રદેશની કોળી બહેનોમાં પ્રચલિત બન્યું હતું.

જીન ગામી કોળી સ્ત્રીઓ તેમના કામની પરિસ્થિતિ, કામના કલાક, તેમને મળતું વેતન વગેરેનો ખ્યાલ નીચેની નોંધમાંથી વધું સ્પષ્ટ થશે. 'તેમને (જીનગામી બહેનોને) કેદખાના જેવા તબેલાઓ ત્યાં રહેવા આપે છે. કોક જગ્યાએ માંડવા બનાવી આપવામાં આવે છે. પરંતું રહેનારાની સંખ્યાના પ્રમાણમાં તેનું ક્ષેત્રફળ બહુ જ નાનું હોય છે તેથી ઢોરની જેમ તેઓ પડી રહે છે. તેઓ પાસે પંદરથી સોળ કલાક કામ લેવાય છે.. તેને પરિણામે બહેનોના શરીર ભાંગી જાય છે.. એક બાજુ શરીરની મર્યાદા જળવાતી નથી તો બીજી બાજુ ચરખા પર કામ કરનારાઓને કપાસમાં બેસી રહેવું પડે છે અને રુ ની ઝેણ ઉડી નાક દ્વારા શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. ફેફસાં નો બગાડ અને તેમાંથી ક્ષય જેવા રોગોના મૂળ નંખાય છે. બહેનોના શરીરનું શોષણ થતાં લાંબા સમય તાવની બીમારી ભોગવતી હોય છે. ઘણી બહેનો પોતાના વજન ઘટાડીને આવે છે.. કેટલીક શરીરે નિસત્વ થઈને આવે છે. જીનમાં મજૂરીના દર બહુ ઓછા હોય છે. આવા ઓછા દરે પણ બહેનો મજૂરી કરવા જાય છે એ બતાવે છે કે એમની આર્થિક સ્થિતિ નબળી છે.. સામાન્ય રીતે ચરખા પર કામ કરનારને પાંચ આના રોજ આપવામાં આવે છે. કપાસયાના ટોપલા ઉચકનારી બહેનોને છ આના અને કપાસની ગાંસડીઓ જીનમાં લઈ જનારને આઠ આના અપાય છે. પંદરથી સોળ કલાક સતત મજૂરીને અંતે પાંચ આના જેવી રકમ મળે એ બહુ જ ઓછી કહેવાય. છતાં ત્યાં બહેનો જાય છે કારણ કે તેમને પૈસાની જરૂર છે અને બધાને સતત મજૂરી મળતી નથી.'

જીનની માફક કેટલાક ગરીબ કોળીઓ વણાટકામના કારખાનામાં વણકર તરીકેનું કામ કરતા.

રેલ્વે, પુલો, સડકો બાંધવા અને સ્ટીલ પ્લાન્ટમાં ઈરેક્શન કામ

અંબીકા અને મિઢોળા નદીના પટા વચ્ચે સમુદ્ર કિનારાના ગામોમાં સમુદ્રનાં ખારા પાણીને લીધે ખેતીની શક્યતા નહિવત રહેતા રોજી.રોટી મેળવવાનું સાધન તરીકે ઉપરોક્ત કામો કરતા. નવસારી તાલુકાના કાંઠાપ્રદેશના આ કોળી ગામોના લોકો ધંધામાં ખેતી, પરદેશની મુસાફરી કરવી અને રેલ્વે સડકો પર કામ કરવું તથા પુલ પરના કોન્ટ્રાક્ટ બાંધવા વગેરે કામો હતા. બી.બી.એન્ડ.સી.આઈ. મુબઈથી વડોદરા સુધીની પ્રથમ રેલ્વે લાઈન નંખાઈ ત્યારે કાંઠા પ્રદેશના કોળીઓએ મોટા પુલના બાંધકામમાં અનુભવ મેળવ્યો.

રેલ્વે લાઈનના અનુભવમાંથી કેટલાક સ્થિતિપાત્ર કોળીઓમાં કોન્ટ્રાક્ટ લેવાની વૃત્તિ જન્મી, પરિણામે કોળીઓમાં કેટલાક નાના મોટા કોન્ટ્રાક્ટરો પણ થયા. તે દિવસોમાં ભીમપોરના શેઠ ધનજીભાઈ કેશવજીભાઈ તથા શેઠ લાલભાઈ કેશવજીભાઈ કોન્ટ્રાક્ટર તરીકે ખ્યાતિ પામેલા હતા.

નાના મોટા કોન્ટ્રાક્ટના ઈરેક્શન કામો કોળીઓએ સફળતાપૂર્વક હાંસલ કરતા દુર દુર બર્મા સુધી એમની કાર્યકુશળતા વખણાવા લાગી. જેથી જ્યાં જ્યાં આવા કામો કરવાની તકો મળી ત્યાં ત્યાં કોળીઓ ગયા. આ કામમાં તેઓને બિલાઈ, રાઉરકેલા, વિશાખાપટ્ટનમ, જમશેદપુર, બંગાળ, બિહાર, કલકત્તા, મહારાષ્ટ્ર, યુ. પી. રંગુન વગેરે સ્થળોનો પરિચય થયો.

બાંધકામના કામમાં કોળીઓને અવનવી કંપનીઓમાં કામ કરવાની તક મળી. તેમાં બ્રિટિશ ઈન્ડિયા સ્ટીમ કંપની, સિધીયા સ્ટીમ નેવીગેશન, ભાભા એટમિક રીસર્ચ સેન્ટર, ભારત મશીન ટુલ્સ, ટાટા સ્ટીલ કંપની વગેરેનો અનુભવ થયો.

સ્ટીલના કારખાનામાં ઈરેક્શનના કામકાજમાં કાંઠા પ્રદેશના કોળીઓ ખૂબજ ખ્યાતિ પામેલા હતા. ઉંચા ઉંચા ૮૧૫૨૦ પુર ચઢીને ઈરેક્શન કોમો કરવામાં તો કોળીઓની હાક વાગતી. બ્રિટિશરોએ કોળીઓને ‘જન્મજાત’ ઈજનેર તરીકે ગણતા. ‘પટેલ’ (કોળીઓની અટક) નામ માત્રથી કોળીઓને કામે રાખી લેતા.

બંધકામના ક્ષેત્રે ઈરેક્શન કામ કરતા કોળીઓનું પગાર ધોરણ ઉચું હતું. સામાન્ય રીતે શિક્ષકોને આ દિવસોમાં જેટલો પગાર મળતો તેથી વધુ પગાર ઈરેક્શન કામ કરનારા કોળીઓને મળતો. આમ છતાં શિક્ષકો કરતાં એમની સ્થિતિ ઉતરતી કોટિની હતી. આનું કારણ તેઓની નોકરીનું સ્વરૂપ કામ ચલાઉ સ્વરૂપનું હતું એમ ગણાવી શકાય. ચાર મહિના કામ મળે અને બે મહિના ઘરે બેસી રહેવું પડે ફરી બે ત્રણ મહિનાનું કામ મળે. આ રીતે સંતોષપૂર્વકનું કામકાજ કરવા છતાં સતત કામના અભાવે તેઓને ચિંતામાં રહેવું પડતું અને એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જવાની તૈયારી રાખવી પડતી. આમ, બાંધકામમાં રહેલી અનિશ્ચિતતાએ તેઓને સ્થિર વસવાટ કરવા નવા ધંધા શોધવાની ફરજ પાડી.

વ્હાઈટ કોલર જોબમાં

સન ૧૯૨૫ના અરસામાં જૂજ સંખ્યામાં સ્થિતિપાત્ર કોળીઓ પ્રાથમિક અને કેટલાક ઉચ્ચ કક્ષાનું શિક્ષણ મેળવી શક્યા હતા.

આ પ્રકારનું શિક્ષણ મેળવેલા બહુજન કોળી શિક્ષક કે તલાટી જેવી કક્ષાની નોકરીમાં જોડાયા. આ દિવસોમાં શિક્ષક તલાટીને ૧૦.૧૫ રૂપિયા જેટલો પગાર મળતો. જ્યારે જૂજ સંખ્યામાં ઉંચા પગારવાળી નોકરીમાં પણ હતા. દા.ત. સને ૧૯૦૧માં સુરતના એક કોળી મહિને દહાડે ૨૦૦ રૂપિયાના પગારથી સુપરવાઈઝર તરીકે કામ કરતો હતો. સને ૧૯૨૦માં જલાલપોરના શ્રી રણછોડજીભાઈ ગોવિંદજી (ખેડવાયા કોળી) અભ્યાસ માટે અમેરિકા જનાર હતા તે માંડી વાળીને નૈરોબીમાં સ્ટાન્ડર્ડ બેંક ઓફ સાઉથ આફ્રિકામાં રૂપિયા ૧૪૫ના પગારથી નોકરીમાં જોડાયા હતા. આજ વર્ષમાં ચંદ્રવાસજી..પારચપલ તા. જલાલપોરના વતની બુધાભાઈ અને સોમભાઈ જેઓએ કોળી..વિદ્યાર્થી આશ્રમમાં રહીને ઈજનેરની પરીક્ષા પાસ કરી હતી તેઓ ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં રાવલપિંડી ખાતે ઈજનેરની જગ્યા પર હતા. આમ કોળી નોકરીયાતોમાં અંદરોઅંદર તફાવત હતા.

ખેતી સિવાયના સ્વતંત્ર માલિકીના ધંધામાં

પ્રથમ તબક્કામાં જૂજ સંખ્યામાં સ્થિતિપાત્ર કોળીઓએ અવનવા ધંધાના અનુભવને કારણે નાની..મોટી રકમનું રોકાણ માંગી લે તેવા સ્વતંત્ર માલિકીના ધંધાઓ અપનાવ્યા હતા. સને ૧૯૨૦માં ખરસાડ નિવાસી ઝીણાભાઈ કીકાભાઈ કે જેઓ જ્ઞાતિએ ગુલામ કોળી હતા તેઓએ મુંબઈમાં ‘રામેશ્વર પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ’ નામે છાપખાનું ખોલેલું અને તે વખતે ગુજરાતભરની ૨૦.૨૫ લાખની કોળી વસ્તીમાં કારખાનેદાર તરીકે તેઓ પ્રથમ કોળી હતા. આ સિવાય જૂજ સંખ્યામાં કોળીઓએ પોતાની માલિકીની પેઢી પણ શરુ કરી શક્યા હતા. જેમકે સને ૧૯૧૮માં વેરાવળ તા. નવસારીના વલ્લભભાઈ ભગાભાઈએ ભાગીદારીમાં ‘જાપાન બઝાર’ નામક પેઢી શરુ કરી હતી જેની શાખા શેઠાઈ, હોંગકોંગ અને કાબે જેવા સ્થળોએ હતી.

કોળીઓનું દેશ..વિદેશમાં સ્થળાંતર અને તેઓના વ્યવસાય

દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓ નોકરી..ધંધાર્થે વતનની આસપાસના ગામોમાં સ્થળાંતર કરતા હતા તે અગાઉ કેટલાક ધંધાઓના વર્ણનમાં જોયું કે બેકારી કે અર્ધ બેકારીનો પ્રશ્ન હલ થતો નહોતો. આ અનિશ્ચિતતાના નિવારણ માટે અને સ્થાયી જીવન શરુ કરવા કેટલાક કોળીઓ દેશ..વિદેશના સ્થળોએ કામકાજ અર્થે સ્થળાંતર કરવાનું શરુ કર્યું હતું પ્રો. આઈ.પી. દેસાઈએ તેમના દક્ષિણ ગુજરાતના કાંઠા પ્રદેશના એક એક ગામના કરેલા અભ્યાસમાં ૧૭ જેટલા કોળીઓએ પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ પૂર્વે દેશ..વિદેશમાં કામ ધંધાર્થે સ્થળાંતર કર્યાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. જે. બી. શુક્લાએ તેમના ઓલપાડ તાલુકાના અભ્યાસમાં પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ શરુ થયું તે પહેલા કામ..ધંધાર્થે બર્મા..રંગુન (કે જે તે વખતે બ્રિટિશ ઈન્ડીયાનો ભાગ ગણાતો) ગયાનો નિર્દેશ કર્યો છે. આવો જ ઉલ્લેખ દીપાકર ગુપ્તાએ ઓલપાડ તાલુકાના કાંઠા પ્રદેશના એક ગામના સંદર્ભમાં કર્યો છે. જે મુજબ સને ૧૯૨૦નાં અરસામાં અલપાડ તાલુકાનાં કાંઠા પ્રદેશના કેટલાક કોળીઓ બીડી વાળવા કે તંબાકુના ધંધાર્થે બર્મા ગયા હતા અને બીજા વિશ્વ યુદ્ધમાં જાપાનીઓએ બર્મા કબજે કરી લેતા પાછા ફર્યા હતા. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ સમયે ડુમ્મસ..ભીમપોર વગેરે સચીન સ્ટેટના ગામોના માંડી, કોળી (મતીયા) દુબળા, સારંગ, ટંડેલ વગેરેને લશ્કરી કામો માટે બસરા લઈ જવામાં આવ્યા હતા. બસરાની લડતમાં

માર્ચા ગયેલા આ ડુમ્મસ, ભીમપોર, ગવિયર વ. ગામોના આ કોળીઓનું સુલતાનાબાદ (તા. ચોર્યાસી) ખાતે 'વોર મેમોરિયલ' ઉભું કરાયેલું છે જેમાં કોળીઓના નામો પણ છે.

મુંબઈમાં કોળીઓનું સ્થળાંતર અને ધંધા

સને ૧૯૧૮માં કરેલ સર્વેક્ષણ પ્રમાણે મુંબઈમાં બધા મળીને ૩૦૦૮ કોળીઓ વસતા હતા. વિવિધ લત્તામાં રહેતા દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓની સંખ્યા આ પ્રમાણે હતી. કોલાબા (૩૨) કાલબાદેવી (૭૭૮) ભૂલેશ્વર (૩૦૫) બંગાલીપુરા (૧૧૩) માંડવીબજાર (૨૦૬) ખડક મજગામ (૨૧૭) તારદેવ ગ્રાટ રોડ (૮૨) ભીડી બજાર(૮૭) નળબજાર ગરિગામ (૧૮૧) ચોપાટી (૪૭) ભાયખલા (૩૪) વાલકેશ્વર (૧૧૭) બાંદરા.. શાંતાકૃષ્ણ (૧૨) પરેલ (૨૫૦) કોટ (૪૫૨).

મુંબઈમાં વસેલા આ કોળીઓ સ્થાયી ધોરણે સ્ત્રી છોકરાંઓ સાથે વસેલા હતા.

મુંબઈ સ્થિત આ કોળીઓ નીચે મુજબના ધંધામાં રોકાયેલા હતા. ઘોડાવાળા (૫૦૨) છાપખાનામાં (૨૪૨) કારીગર (૧૦૪) કસબી (૨૬) મોટર ડ્રાયવર અને ક્લીનર (૪૮) કારકુન, ગુમાસ્તા અને માસ્તર (૨૮) પરચુરણ નોકરી કરનારા (૮૧) ધંધેદાર (૧૧) ભણનારા (૧૨૧).

ઉપરોક્ત આંકડા પરથી જોઈ શકાય છે કે કોળીઓની માફક મુંબઈ સ્થિત કોળીઓનાં વ્યવસાયમાં વૈવિધ્ય રહેલું છે. મોટાભાગના કોળીઓ ઘોડાગાડી હાંકનારા, છાપખાનામાં કંપોઝીટર તરીકે કામગીરી તથા ભણનારા છે. કેટલાક કોળીઓ પરચુરણ નોકરી કરનારા અને કારકુન તરીકે પણ છે. જૂજ સંખ્યામાં કોળીઓએ પોતાની સ્વતંત્ર માલિકીના વ્યવસાય અપનાવ્યા હતા.

સને ૧૯૨૧ની સાલમાં મુંબઈ સ્થિત કોળીઓમાં વ્યવસાય, તેઓને મળતું વેતન અને કાયમી પરિસ્થિતિનો અંગેનો ખ્યાલ નીચેની એક નોંધ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે.

'ચાકરીના કામમાં આપણી કોમનો મોટામાં મોટો જથ્થો જો કોઈ સ્થળે હોય તો તે મુંબઈમાં છે. મુંબઈમાં કોળી લોકોની સુરત જીલ્લામાંથી જઈને વસેલી લગભગ છ.સાત હજારની વસ્તી છે. આજે કેટલાક વરસ થયા એ જથ્થો ચાકરી અર્થે મુંબઈ જઈ વસેલો છે. અને તે જાણે મુંબઈના જ ખાસ વતની હોય તેવી રીતે ઘર કરીને રહેલા છે. આપણા આ કોળી ભાઈઓમાંથી ૮૫..૮૬ ટકા ઘોડાગાડી હાંકવાનું કામ કરે છે. તેમાં પગાર મહિને ૧૫ રૂપિયા મળે છે. રહેવાનું ઘણે ભાગે જ્યાં ઘોડાઓ બંધાતા હોય તે તબેલામાં જ હોય છે. ગંદકીનો તો તબેલામાં પાર જ નથી. ઘોડાની લાડ વાળવા, ઘોડાને માલિશ કરવી, ગાડી ધોઈ સાફ કરવી, આ સર્વે કામ ઘણા જણાને હાથે જ કરવું પડે છે. હુન્નર ઉધ્યોગના ઈજનેર કામ, છાપખાનામાં કરવાનું કામ વગેરેમાં માત્ર મનુષ્ય જોડાયેલા છે. આ બાબતમાં વિશેષ જથ્થો મુંબઈ ખાતે છે. આ દિશામાં કામ કરનાર ચાકરી કરવાવાળા કરતાં ઠીક છે.

આમ, મુંબઈ સ્થિત કોળીઓની સ્થિતિમાં અંદરોઅંદર તફાવત રહેલા હતા. વર્ષો પૂર્વે પરંપરાગત અનાવિલોની આજન્મ ચાકરી કરનારા ગુલામ કોળીઓના વારસદાર મુંબઈમાં જઈને ઘોડાગાડી હાંકવાનું કામ સ્વીકાર્યું. જેમાં તેઓની સ્થિતિ અને કામની પરિસ્થિતિ નબળી હોવા પામી. આમ છતાં તેઓ પોતાની સ્વતંત્ર ધંધાની માલિકીમાં હતા તે મહત્વની બાબત હતી.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં કોળીઓનું સ્થળાંતર અને ધંધા

સને ૧૯૧૧માં નવસારી પ્રાંતમાંથી ૨૪૮૮ માણસો દક્ષિણ આફ્રિકાના જુદા જુદા ભાગો અને દુનિયાના બીજા દેશોમાં જઈ વસેલા હતા. પ્રથમ સને ૧૮૮૫માં કરાડી તા. નવસારીના કાંઠા પ્રદેશના ખેડવાયા કોળી, ભીખાભાઈ મંગાભાઈ દક્ષિણ આફ્રિકા ગયેલા. જોહનેસબર્ગ સ્થિત જસમતભાઈના કહેવા પ્રમાણે દક્ષિણ આફ્રિકામાં કોળીઓને લઈ જવામાં મુસ્લિમોનો સાથ હતો. પાછલી સદીના દાયકાઓમાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગાંધીજીએ ચલાવેલી હિન્દીઓના હક્ક માટેની ચળવળમાં કેટલાક કોળીઓએ ભાગ લીધો હતો. જ્ઞાતિ માસિકોમાં મરણ અંગેના સમાચારોમાં પાછલી સદીના અંત ભાગમાં કે ચાલુ સદીના શરુઆતના દાયકાઓમાં કેટલાક કોળીઓ દક્ષિણ આફ્રિકા ગયાના સંકેતો મળે છે. આ બધા પુરાવાઓ પરથી કહી શકાય કે સને ૧૮૮૫ થી ૧૮૮૫ ના ગાળામાં કાંઠા પ્રદેશના કેટલાક કોળીઓ દક્ષિણ આફ્રિકા જઈ વસ્યા હતા. સને ૧૯૧૬માં નોંધણી કરાવેલ 'શ્રી ટ્રાન્સવાલ કોળી હિતવર્ધક મંડળ' પણ આ બાબતની પૂર્તિ કરે છે.

સૌ પ્રથમ વહાણો અને પછી સ્ટીમરોમાં બેસીને અહીંથી કોળીઓ દક્ષિણ આફ્રિકા જઈ વસેલા. શરુઆતમાં સ્થળાંતરિત થયેલ આ કોળીઓ નવસારી તાલુકાના કાંઠા પ્રદેશના ગામોના હતા. જેઓ વહાણવટાના કામમાંથી બેકાર પડ્યા

ગરીબ કોળીઓ હતા. શરુઆતમાં જનાર આ કોળીઓ ઓછું ભણેલા હતા. જીવન ટકાવી રાખવા રોજીરોટી મળી રહેશે એ ઈરાદે કામચલાઉ સ્વરુપે તેઓ અહીંથી ગયા હતા.

સાહજિક રીતે ઓછું ભણેલા ગરીબ કોળીઓએ શરુઆતમાં મજૂરી અને તેના જેવા હકલી કક્ષાના ગણાંતા ધંધાઓ અપનાવ્યા અને જેમ જેમ સમય વીતતો ગયો તેમ તેમ અનુભવ મેળવીને એક પછી એક નવા ધંધાઓ અપનાવતા ગયા.

સને ૧૯૨૫ સુધીમાં કોળીઓ નીચે પ્રમાણેના અનેક વિધ ધંધાઓમાં રોકાયેલા હતા. રેલ્વે તથા મકાન બાંધકામમાં મજૂરી, સોનાની ખાંણમાં મજૂરી, શાકભાજીની ફેરી, નાની દુકાનો, છાપાં વેચવા, કાપડની ફેરી, દરજીનો ધંધો, ધોબીનો ધંધો વગેરે.

શરુઆતના વર્ષોમાં ગયેલા કોળીઓને રોજીરોટીના સમાધાનની ખાતરી થતાં પ્રથમ વિશ્વયુધ્ધના અંત ભાગ પછી કાયમ ધોરણે સ્થિર કરવાના હેતુસર વતનમાંથી સ્ત્રી સભ્યોને લઈ જતા થયા. સૌ પ્રથમ સને ૧૯૨૦માં મડવાડ તા. નવસારીના શ્રી મંગાભાઈ પોચીયાભાઈ તેની પત્નીને દક્ષિણ આફ્રિકા લઈ ગયેલા. ત્યાર પછી સને ૧૯૨૪માં વેરાવર તા. નવસારીના મંગાભાઈ દયાળભાઈ તેમની પત્નીને લઈ ગયેલા. આમ સને ૧૯૨૫ના અંતે કેટલાક કાંઠા પ્રદેશના કોળીઓ દક્ષિણ આફ્રિકા સ્થિર થઈ અનેકવિધ ધંધામાં રોકાયા.

ન્યુઝીલેન્ડમાં કોળીઓનું સ્થળાંતર અને ધંધા.

દક્ષિણ આફ્રિકાની તુલનામાં ન્યુઝીલેન્ડમાં કોળીઓનું સ્થળાંતર મોડું શરુ થયું. આમ છતાં સૌ પ્રથમ ન્યુઝીલેન્ડ જનારા ગુજરાતીઓમાં કોળીઓ પ્રથમ હતા. સને ૧૯૧૩માં સૌ પ્રથમ મટવાડ તા. નવસારીના છીબાભાઈ નામે ખેડવાયા કોળી ફીજી મુકામેથી વહાણમાં બેસીને અનેક પ્રતિકુળ સંજોગો વચ્ચે પેટિયું રળવા ન્યુઝીલેન્ડ જઈ પહોચ્યા હતા. સને ૧૯૧૩ થી ૧૯૨૦ દરમ્યાન ૧૩ જેટલી ગુજરાતી સ્ત્રીઓ હતી. આમ પ્રથમ વિશ્વયુધ્ધના અંત ભાગે નજીવી સંખ્યામાં દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓ ન્યુઝીલેન્ડમાં હતા.

તે વખતે ન્યુઝીલેન્ડ જનારા કોળીઓ સીધા વતનમાં ગયા નહોતા પણ દક્ષિણ આફ્રિકામાં કેટલાક કોળીઓએ ત્યાંની સરકારની પજવણીને કારણે ન્યુઝીલેન્ડ ગયા હતા.

દેખીતી રીતે જ ન્યુઝીલેન્ડ જઈ વસેલા કોળીઓ દક્ષિણ આફ્રિકામાં કોળીઓની માફક ઓછું વેતન રળી આપે તેવા ધંધામાં રોકાયા.

શરુઆતમાં ન્યુઝીલેન્ડ વસનારા કોળીઓ નીચે મુજબના ધંધા કર્યા. ખેતી લાયક જમીન તૈયાર કરવી, જંગલ સાફ કરવાં, ડ્રેનેજ ખોદવી, બ્રીક યાર્ડમાં મજૂરી કામ, કોલસાની ખાણમાં મજૂરી, બોટલ કલેક્શન, ટ્રક હાંકવી, માલની હેરફેર કરનાર કુલી, વગેરે.

બીજો તબક્કો .. સમયગાળો સને ૧૯૨૫ થી ૧૯૬૦

બીજા તબક્કામાં ધંધા વિષયક કોળીઓની સ્થિતિ નીચે પ્રમાણે હતી.

ખેડૂત તરીકે.. બીજા તબક્કામાં પણ બહુજન ગ્રામણક્ષેત્રે વસતા કોળીઓનો વ્યવસાય ખેતીનો રહેવા પામ્યો હતો. કોળી ખેડૂત પ્રાર્થમિક રીતે સિમાંત કે નાના ખેડૂતોની કક્ષાનો હતો. ઉપલી કોમના ખેડૂતોની સરખામણીમાં કોળી ખેડૂત પાસે જમીન ધારણનું કદ ઓછું હતું. સને ૧૯૩૭માં પ્રકાશિત કરેલ ‘લાઈફ એન્ડ લેબર ઈન ગુજરાત તાલુકા’ નામક પુસ્તકમાં જે. બી. શુક્લા જણાવે છે તેમ ઓલપાડ તાલુકાના પૂર્વ ભાગે વસતા (કાળેગામ પ્રદેશ) સાંધિયેર ગામ કે જ્યાં કોળીઓ સાથો સાથ કણબી પાટીદાર અને અનાવિલ ખેડૂતોની વસ્તી હતી તે ગામના ખેડૂત પાસે સરેરાશ ૨૧ એકર જમીન હતી જ્યારે પશ્ચિમ ભાગે વસતા કોળી ખેડૂતોના ગામમાં સરેરાશ ૩ એકર જમીન હતી. ઉપલી કોમના ખેડૂતોની સરખામણીમાં કોળી ખેડૂતો પાસે જમીન ઓછી હોવાનું એ કારણ શાહુકારોએ દેવા પેટે જમીન આંચકી લીધી હોવાનું હતું. કાંઠા પ્રદેશમાં કોળી ખેડૂતો પાસેથી મોટા પ્રમાણમાં આંચકી લેવાનું બન્યું હતું. આ બાબતે ઓલપાડ તાલુકાના કાંઠા પ્રદેશના પીજરત ગામનો દાખલો આપતાં શુક્લા કહે છે કે ગામના ૮૦ કોળી ખાતેદારો બધુ મળીને ૩૫૬ એકર (સરેરાશ ૪.૪ એકર) જમીન હતી. જ્યારે જૈન શાહુકાર પાસે ૧૦૩ એકર જમીન હતી. વધુમાં શુક્લા કહે છે કે તાલુકાના ઘણા બધાં ગામોમાં પારસી શાહુકારોએ કોળીઓની જમીન આંચકી લીધીના દાખલા હતા. ઓલપાડ તાલુકાના કાંઠા પ્રદેશની માફક દક્ષિણ ગુજરાતના તાલુકાઓમાં પણ બનવા પામ્યું હોય તો નવાઈ નહીં.

કોળી ખેડૂતોની દેવા વિષયક સ્થિતિ

દેવા વિષયક કોળીઓની સ્થિતિ જોતાં કાંઠા પ્રદેશના કોળીઓની સરખામણીમાં કાળેગામના ખેડૂતોનું સંસ્થાકીય દેવું વિશેષ હતું. શુકલાને પણ એના અભ્યાસકાળમાં ઓલપાડ તાલુકાના કોળીઓમાં કાંઠા પ્રદેશના કરતાં કાળેગામનો કોળી વિશેષ દેવાદારો જણાયા હતા.

જો કે આનું કારણ એવું નહોતું કે કાંઠા પ્રદેશના કોળી આર્થિક રીતે સધ્ધર હતો. વાસ્તવમાં કાંઠા પ્રદેશનો ઓછી જમીનનો માલિક હોવાને કારણે સામાન્ય રીતે એ હજાર રુપિયાથી વધું રકમ તેને ધીરવામાં આવતી નહોતી. ઓલપાડ તાલુકાના ૮૦ ટકાના દેવાદારો એક હજારથી ઓછી રકમના હતા. જેમાંના મોટા ભાગના કોળી હતા. એકર દીઠ દેવાની રકમ જોતાં અનાવિલ, કણબી અને રજપૂત જેવી ઉપલી કોમના કરતા કોળી વધું રકમનો દેવાદાર હતો.

સરકારશ્રીની તગાવી લોનની યોજના પણ કેટલાંક કારણસર ગરીબ કોળી ખેડૂતોને ઝાઝી ઉપયોગી નીવડી નહી. અન્ય સંસ્થાકીય ધિરાણની સગવડની ગેરહાજરીમાં કોળી સહિતની નિમ્ન કોમોએ ફરજિયાત પણે ખાનગી શાહુકારો પાસે દેવું કરવું પડતું. જેનું પ્રમાણ કાંઠા પ્રદેશના ગામોમાં કાળેગામના પ્રદેશની સરખામણીમાં વિશેષ હતું. દા. ત. ઓલપાડ તાલુકાના કાંઠા પ્રદેશના દેવાદારો પૈકી ૯૧ ટકા દેવું ખાનગી શાહુકારો પાસેથી મેળવાયું હતું.

ખાનગી શાહુકારો વ્યાજ વસુલ લેવાની બાબતમાં કોળી જેવા નાના ખેડૂતો પ્રત્યે ભેદભાવ રાખતા. અનાવિલ, કણબી, રજપૂત અને પારસી જેવા ઉપલી કોમના ખાતેદારો પાસે ૯ ટકા ના દરે વ્યાજ લેવાતું જ્યારે કોળી જેવા નાના ખાતેદારો પાસે ૧૨ થી ૧૮ ટકા ના દરે વ્યાજ વસુલ લેવાતું.

ઋણ રાહતનો કાયદો પણ દેવાદાર કોળીઓને ઝાઝી મદદ કરવાને અસમર્થ રહ્યો. એટલું જ નહીં ઋણ રાહતના કાયદા પછી તો શાહુકારોએ પોતે ધીરેલી રકમનું જોખમ જોતા થયા. જેને કારણે રકમની સલામતી માટે જમીનનું વેચાણખત લખાવી લેવાનો આગ્રહ રાખતા થયા. અને રકમ પરત થતાં જમીન પરત કરાશે એવું મૌખિક બંધારણ કરતા થયા જે પહેલાં નહોતું. જો કે ગણોત્તિયા તરીકે ખેતી કરવાનું તે ખેડૂત દેવાદાર જ ચાલું રહેતો. જો દેવાદાર પાસે ગિરવે મુકવા જમીન ના હોય તો ઘર, ઘરેણાં, બળદ વગેરે સામે પૈસા ઉછીના અપાતા. કેટલીકવાર ગરીબ કોળી બળદ કે ગાડા ઉપર પણ લોન લેતા.

ખેતીની જમીન સિવાયના ગીરો ઉપર સામાન્ય રીતે ૧૨ થી ૧૮ ટકા ના દરે વાર્ષિક વ્યાજ લેવાતું. વ્યાજની રકમ વર્ષોવર્ષ શાહુકારોને મળે તેવો આગ્રહ રાખતા. જો કે તે શાહુકાર મુદ્દલ વસૂલ લેવા અંગે ઉતાવળ કરતો નહીં કારણ કે ધીરેલી રકમ પરનું વ્યાજ એ એની આવકનું સાધન હતું. એક બે વર્ષ સતત દેવાદાર વ્યાજની રકમ ચુકાવવાને અસમર્થ નીવડે તો શાહુકાર ધીરેલી રકમ અને વ્યાજ એ બે ભેગું કરીને નવું બોન્ડ લખાવી લેતો. આ રીતે દેવાની રકમ ઉત્તરોત્તર વધતી જ જતી. કોળીઓના દેવા બિન ઉત્પાદક સ્વરુપના હતા.

સને ૧૯૨૮માં શારદા એક્ટ આવવાને કારણે ઘણાંખરાં કોળીઓએ તેનો અમલ થાય તે પહેલાં નાની ઉમરના છોકરાછોકરીઓને પરણાવી દેવાનું શરુ કર્યું હતું. આ કારણોસર પણ દેવાની રકમમાં વધારો થવા પામ્યો હતો.

આમ, લગ્ન મરણ જેવાં સામાજિક પ્રસંગોએ બિન ઉત્પાદક સ્વરુપનું દેવું, ઉચો વ્યાજનો દર અને આકરી ધીરણની શરતોને કારણે ગરીબ કોળીઓના પ્રશ્નો વધવા પામ્યા. કેટલાક ઓછી જમીન ધરાવનારા સિમાંત પ્રકારના ખેડૂતો જમીન વિહોણા મજૂરોમાં ફેરવાય ગયા. આ બાબતે જે. બી. શુકલાનું નિરક્ષણ છે કે.. ‘પીજરત, ભાદોલ અને દામકા (કાંઠા પ્રદેશના ગામો) એ ત્રણ કોળી ગામમાં મોટા ખાતેદાર તરીકે શાહુકારો હતા. જેમાં શાહુકારોએ નાના ખાતેદારો પાસેથી જમીન તબદીલ કરાવી લીધાની ગંધ આવ્યા વિના રહેતી નથી’. તેઓ વધુમાં જણાવે છે કે ‘કોળી નાના ખાતેદારો તેના જમીનના નાના ટુકડા સામે શરતી લોન લેતા અને સમય વીતતા દેવાની રકમ વધતા તે ચુકવવાને અસમર્થ બનતા છેવટે શાહુકાર તેનો માલિક થઈ બેસતો.

ટુંકમાં પંચાયતી રાજ અમલી બને ત્યાં સુધીમાં દક્ષિણ ગુજરાતના બહુજન કોળી નાના અને સિમાંત

ખેડૂતો, જમીનની ખારાશ વધવાથી, વસ્તી વધારો થવાથી, શારદા એક્ટનો કડકપણે અમલ થવાથી, ગણોત્તરધારો, રુણ રાહતધારો, થવાથી જમીન વિહોણા કે ઓછી જમીન ધરાવનારા ખાતેદારો બનવા પામ્યા. જેને લીધે તેઓને ખેતી સિવાય નવા ધંધા શોધવાની ફરજ પડી. જેણે તેઓના ધંધામાં રહેલી વિવિધતામાં વધારો કર્યો અને શહેરો તરફના સ્થળાંતરમાં ગતિ પેદા કરી.

મજૂર તરીકે

જેમ જેમ વખત પસાર થતો ગયો તેમ તેમ નાના અને સિમાંત પ્રકારના કોળી ખેડૂતો ઓછી જમીનવાળા કે જમીનવિહોણા બનતા ગયા. જેણે તેઓને ફરજિયાત પણ ખેતી સિવાયના ધંધામાં જોડાવાની ફરજ પાડી. આવા કેટલાક ધંધાઓ પૈકી ખેતમજૂરીનો વ્યવસાય એક મહત્વના આવકના સાધન તરીકે કેટલાક કોળીઓએ અપનાવ્યો હતો.

ખેતમજૂરી કરનારા ઓલપાડ તાલુકાના કાંઠા પ્રદેશના મજૂરોના સંદર્ભમાં શુકલા એવું નોંધે છે કે ‘દક્ષિણ (સુરતને અડીને વસેલા ગામો) માં જે પ્રમાણે નાના કોળી ખેડૂતો વર્ષના બાકીના મહિનાઓમાં ઔદ્યોગિક કેન્દ્રમાં મોસમી સ્થળાંતર કરીને રોજીરોટી મેળવી શકે તેવી પણ અહીં (કાંઠા પ્રદેશના ગામોમાં) શક્યતા ઔદ્યોગિક કેન્દ્રોની ગેરહાજરીમાં નથી. નજીકમાં કોઈ મોટું ઔદ્યોગિક એકમ નજરે ચડતું નથી કે જ્યાં વર્ષના અમુક દિવસોમાં ખેતમજૂરો જઈ શકે. જો કે તાલુકાની અંદરોઅંદર રોજિન્દું સ્થળાંતર સતતપણે હતું. પીજરત અને દામકા ગામના કેટલાક કોળી ખેડૂતો કે જેઓ પાસે થોડી જમીન હતી તેઓ નજીકના દીહેણ અને ઈચ્છાપોર જેવા નજીકના મોટા ગામોમાં ખેતીકામ માટે જતા. એટલું જ નહીં કાંઠા પ્રદેશના છેવાડેના ગામોમાં કેટલાક કોળી મજૂરો તાલુકાના પૂર્વ પ્રદેશના દૂરના ગામો જેઓ કપાસ ઉગાડનારા હતા ત્યાં કપાસ વીણવા માટે જતા. આપ્રમાણે આંતરિક ગામોના સ્થળાંતર હોવા છતાં પણ મજૂરોના બેકારી કે અર્ધબેકારીના પ્રશ્ન હલ થતો નહોતો.

આવું જ દક્ષિણ ગુજરાતના અન્ય ભાગોમાં હતું. સને ૧૯૬૩માં નવસારી તાલુકાના પરૂજણ ગામના કોળીઓનું વર્ણન કરતાં પ્રો. આઈ. પી. દેસાઈ લખે છે કે દરેકની પાસે પોતાના ઘરો હતાં. જેમાં ઘણા ખરાં ઘરોના છાપરાં નળીયાંવાળા અને ઈંટોની દિવાલોના બનેલાં હતા. દરેકની પાસે ખેતીની જમીન હતી પણ તેનું કદ ખુબ નાનું હતું. કેટલાક કોળીઓ ભાગે કે સાથ આપીને જમીન ખેડતા. પણ મોટા ભાગના કોળીઓનું મુખ્ય રોજીરોટીનું સાધન ખેત મજૂરીનું રહ્યું છે. તેઓના અનાવિલ જમીન માલિકો સાથેના સંબંધો એખેલાસ ભર્યો છે. તેઓમાંના ઘણા બધા અનાવિલ જમીન માલિકોને ત્યાં કરરાગત રીતે કાયમ મજૂર હતા. તેઓના કરાર વાર્ષિક અથવા સીઝન પૂરતા હોય છે. અનાવિલ સાથેના ધનિષ્ઠ સંપર્કને કારણે તેઓની રહેનશહેન પર અનાવિલ કોમની ઘણી અસર થઈ છે.

પરૂજણ તા. નવસારીમાં મજૂર તરીકે કામ કરનારા કોળીઓની પેટા જ્ઞાતિ ગુલામ કોળી તરીકેની હતી. જો કે પૂર્વે (સને ૧૮૦૦ની સાલમાં) તેઓ આ જન્મ નોકર તરીકે વંસપરંપરાગત કામ કરતા તેવું આ સમયે નહોતું. આમ છતાં કોળી મજૂરોની સ્થિતિ ગરીબ રહેવા પામી હતી. જેથી કરીને કેટલાક કોળીઓ મુંબઈ જેવા અધ્યોગિક સ્થળોએ રોજીરોટી માટે સ્થળાંતર કરી જવાનું વલણ બીજા તબક્કામાં (સને ૧૯૨૫ થી ૬૦માં) વધવા પામ્યું હતું.

હાઈટ કોલર જોબમાં

આપણે નક્કી કરેલ બીજા તબક્કા (સને ૧૯૨૫ થી ૧૯૬૦) માં શિક્ષણ મેળવનારા કોળીઓની સંખ્યા ક્રમિક વિકાસ થવા પામ્યો. સ્થિતિપાત્ર કેટલાક કોળીઓએ આ અરસામાં પૂર્વથીજ દેશના વિવિધ ભાગોમાં જઈને ઉચ્ચ શિક્ષણની પદવી પ્રાપ્ત કરી આવ્યા હતા. ઉચ્ચ શિક્ષણની પદવી પ્રાપ્ત કરનારા આ કોળીઓએ એમના બાપદાદાનો ખેતીનો ધંધો છોડી નોકરી કરવાનું શરુ કર્યું હતું.

જો કે ચોક્કસ કેટલી સંખ્યામાં કોળીઓ કઈ નોકરીમાં હતા તેના દસ્તાવેજી આંકડા મળી શકે તેમ નથી. આવા સંજોગોમાં તે વખતે પ્રસિધ્ધ થતા ‘કોળી જગત’ ‘પટેલ મિત્ર’ નામક જ્ઞાતિમાસિકોના સને ૧૯૩૯થી ૧૯૪૯ના વર્ષના કેટલાક જ્ઞાતિ માલિકોમાં ‘નિમણુક થઈ’ ‘બદલી થઈ’ ‘રજા પર ગયા’ ‘ગામ્ય ખબરો’ ‘જ્ઞાતિ સમાચાર’ વગેરે મથાળા હેથળ પ્રગટ થતા સમાચારો પરથી ઉદાહરણરુપ કોળી નોકરીકર્તાની માહિતી સંયોજિત સૂચી યાદી રુપે (composite index) પરથી ક્રમસેક્રમ કોળીઓની નોકરીનો પ્રકાર, નોકરીઓમાં સ્ત્રી-પુરુષોનું પ્રમાણ, નોકરીનું સ્થળ તથા હોદ્દો વ. જાણવા મળે છે.

આમ, સને ૧૯૪૦ના અરસામાં કોળી નોકરી કર્તાઓમાં વિવિધતા હતી. આ તબક્કામાં પણ અગાઉની (સને ૧૯૨૫) માફક કોળી નોકરીયાતો શિક્ષકો તરીકે વિશેષ હતા. સને ૧૯૫૫-૬ ની સાલમાં થયેલ એક સર્વેક્ષણ પ્રમાણે પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિ હસ્તકની શાળાઓમાં કામ કરતા કુલ ૪૪૯૫ શિક્ષકશિક્ષિકામાંથી કોળી જ્ઞાતિના ૭૫૫ શિક્ષક અને ૧૨૦ શિક્ષિકા મળી કુલ ૮૭૫ જેટલા શિક્ષકો હતા. જૂજ સંખ્યામાં કોળીઓ મેડિકલ ઓફિસર, ઈજનેર જેવા ઉચ્ચ મોભાદાર વ્યવસાયોમાં પણ હતા.

સ્વતંત્ર માલિકી ખેતી સિવાયના ધંધા

જૂજ સંખ્યામાં સ્થિતિપાત્ર કોળીઓ પોતાની સ્વતંત્ર માલિકીની વ્યવસાયમાં હતા. સ્વતંત્ર ધંધામાં રોકાયેલા આ કોળીઓ સ્થિતિપાત્ર હતા તે નિશંક બાબત છે. દા. ત. પાંચ જ લાખના ખર્ચે લક્ષ્મી સલિક એન્ડ કોટન મિલ્સ શરુ કરવા કોળી જાતિના લાલભાઈનો પરિચય આ મુજબ હતો. તેઓ જાતે ખેડૂત હતા અને સ્થિતિએ ગર્ભશ્રીમંત હતા. જાતે ઈજનેર ભણેલા હતા એટલે યંત્ર વિદ્યા પણ જાણતા. અમદાવાદની મીલોમાં તેમને સારી પેઠે અનુભવ હતો. અમદાવાદની 'વિવેકાનંદ મીલ'માં પણ તેઓ કામ કરી આવ્યા હતા. ઉદ્યોગની નીતિરીતિનો અનુભવ હતો. અમેરિકાના જોબમાં યુગાન્ડામાં જાતે ખાણમાં કામ કરી આવેલ હોવાથી દેશપરદેશનું જીવન જોયું હતું.

લુપ્ત થયેલા ધંધા

બીજા તબક્કામાં સને ૧૯૨૫ થી ૧૯૬૦ દક્ષિણ કોળીઓમાં પણ ઘણા ફેરફારો થયા છે. દેશવિદેશના શહેરોમાં અવનવા લોકો સાથેના કોળીઓના સંસર્ગ, તેમજ શિક્ષણ પ્રમાણમાં વધારો જુઓ, શિક્ષણમાં વૈવિધ્ય, નોકરીયાત અને સ્વતંત્ર ધંધાની માલિકીમાં વધતી જતી કોળીઓની ભાગેદારી તેમજ આઝાદ ભારતમાં કોળીઓનું થયેલું રાજકીયકરણ તથા હરિયાણીક્રાંતિને પરિણામે કેટલાક કોળીઓની સુધરેલ આર્થિક સ્થિતિ પરિસ્થિતિ તથા કેટલાક કાયદાના અમલને કારણે કોળીઓમાં કેટલાક ધંધાઓ બંધ થવા પામ્યા અથવા ઓછા થયા.

આવા બંધ થવાને આરે આવીને ઉભેલા (અગાઉના તબક્કાના) કેટલાક ધંધાઓ.. માછીમારનો ધંધો, તરવાડા તરીકે તાડખજૂરી છેદનનો ધંધો, જીન..સીંગ ફોલવા..કપાસ વીણવા માટે સ્ત્રી સભ્યોને બહારગામ કામધંધે મોકલવા બાબતે, ઘેરીયા રમવા બાબત, ભાડુતી લગ્ન ગીતો ન ગાવા જવા અંગે, વગેરે હતા.

કોળીઓનું દેશવિદેશમાં સ્થળાંતર અને તેઓના વ્યવસાય

બીજા તબક્કામાં (સને ૧૯૨૫ થી ૧૯૬૦) કોળી નાના અને સિમાંત ખાતેદારો બૃહદ સમાજમાં થયેલ ફેરફારને કારણે દરિદ્રતા તરફ ધકેલાઈ ગયા તેનું વર્ણન આપણે ઉપર જોયું. આને લીધે તેઓને ફરજિયાત સ્થળાંતર કરવું પડ્યું. આ અરસામાં દેશમાં જમશેદપુર, મુંબઈ, અમદાવાદ વગેરે મોટા શહેરો તેમજ વિદેશમાં કાયમી ધોરણે થતું સ્થળાંતર ઉત્તરોત્તર વધવા પામ્યું. આ અગાઉ જઈ વસેલા કોળીઓએ વતનના ગામ કે સગાને ત્યાં પરદેશમાં વસી કામધંધો કરવાને સુગમતા પુરી પાડી. અગાઉના તબક્કામાં મજૂરી અને ફેરીના કામને બદલે સ્વતંત્ર માલિકીના અને નોકરીના ધંધામાં વધુને વધુ કોળીઓ જોડાવા લાગ્યા. આ અરસામાં મિઠોળા અને અંબિકા નદી વચ્ચેના પ્રદેશમાં હજારો સંખ્યામાં કોળીઓ દેશવિદેશ જઈ વસ્યા.

સને ૧૯૨૫ થી ૧૯૬૦ના અરસામાં મુખ્ય બે ફેરફારો થયા. એક, આ તબક્કામાં મુંબઈ જનારાઓમાં ઓલપાડ, ચોર્યાસીના કાંઠા પ્રદેશના ગામોના તળપદા કોળીઓનું પ્રમાણ વધવા પામ્યું. મુંબઈમાં તેઓ ગોદરેજ કોલોની, વિક્રોલી, ગોરેગાંવ, મલાડ, મુલુંડ, વગેરે સ્થળોએ સ્થાયી થઈ કારખાનાઓમાં નોકરીએ જોડાયા.

આ અરસામાં જૂજ સંખ્યામાં કોળીઓ વઘોદરામાં પણ જઈ વસ્યા. વઘોદરામાં વસનારા આ કોળીઓ શિક્ષિત હોય નોકરી ધંધામાં જોડાયા. પ્રદેશોમાં મહત્વનો ફેર એ જોવા મળે છે કે આ અરસામાં ઈંગ્લેન્ડમાં જઈને નોકરી કરવાનું વલણ કોળીઓમાં વધવા પામ્યું. ઈંગ્લેન્ડમાં વસનારા કોળીઓમાં ઘણાંખરા કોળીઓ સ્થિર અને સલામતીભર્યા જીવન જીવવા માટે દક્ષિણ મધ્ય ઈંગ્લેન્ડના વિસ્તારમાં જઈ વસ્યા. ઈંગ્લેન્ડ સ્થિત કોળીઓમાં મોટા ભાગના નવસારી અને ગણદેવી તાલુકાના કાંઠા પ્રદેશના કોળીઓ નોકરીઓ તેમજ નાના પાયા પરના ધંધામાં રોકાયા.

આમ, એકંદરે સને ૧૯૨૫ થી ૧૯૬૦ના અરસામાં દેશવિદેશના શહેરોમાં જઈ વસનારા કોળીઓની સંખ્યામાં વધારો થવા પામ્યો અને તેઓ અનેક વિવિધ ધંધાઓ અપનાવ્યા જેથી તેઓ વચ્ચે ધંધાનું વિભીનીકરણની પ્રક્રિયા ગતિમાન બની.

ત્રીજો તબક્કો.. સમયગાળો સને ૧૯૬૦થી સને ૧૯૮૫

દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓમાં છેલ્લા બે તબક્કા (૧૯૨૫ થી ૧૯૬૦) નાં વર્ષોમાં કોળીઓના ધંધામાં થયેલા ક્રમિક વૈવિધ્યને જોઈ ગયા. અહીં ત્રીજા તબક્કામાં કોળીઓના ધંધાની સ્થિતિ તપાસવામાં આવી છે.

આજે ગ્રામિણ પ્રદેશમાં વસતા કોળીઓએ શહેરમાં વસતા કોળીઓની માફક ખેતી સિવાયના ધંધાઓ અપનાવ્યા છે. જો કે જે તે ધંધામાં રોકાયેલાઓની સંખ્યાનું પ્રમાણ વત્તું ઓછું છે.

ખેડૂત તરીકે

પરંપરાગત રીતે કોળીઓની ગણતરી ‘ખેડૂકોમ’ તરીકે થતી તે આજે પણ કોળીઓએ અવનવા ધંધામાં પદાર્પણ કર્યું હોવા છતાં થતી રહેવા પામી છે. આમ, કોળીઓનો મુખ્ય ધંધો વિશેષતઃ કરીને કાળે ગામના પ્રદેશમાં ખેતીનો રહેવા પામ્યો છે. કાળે ગામમાં આજે એકલી ખેતી પર નભવું કોળીઓ માટે મુશ્કેલ બન્યું. આ બાબત કોળી પાસે જમીનધારણની અન્ય અભ્યાસોને આધારિત માહિતી પરથી સ્પષ્ટ થશે.

કોળી પાસે જમીન ધારણનું કદ

પ્રો. જોન બ્રેમેને તેમના અભ્યાસમાં ગણદેવી ગામ (તા. ગણદેવી) ના રેકર્ડ પરથી એકત્ર થયેલ જ્ઞાતિવાર જમીનધારણનું કદ અને વસ્તી સંખ્યાના આંકડા રજૂ કરે છે. ગામના ૨૨ ટકા વસ્તી ધરાવતા અનાવિલ પાસે ગામની ૭૧ ટકા જમીન હતી જ્યારે ૩૫ ટકા ગામની વસ્તીમાં હિસ્સો ધરાવનાર કોળી પાસે માત્ર ૧૭ ટકા જમીન હતી. આમ, અનાવિલોની સરખામણીમાં કોળી ખેડૂતો પાસે જમીન ધારણનું કદ ખૂબ જ ઓછું હતું. એટલું જ નહીં બ્રેમનના કહેવા પ્રમાણે ગામની બગાયતી જમીન જે વિશેષ ફળદ્રુપ મનાય છે તેના માલિકો મોટાભાગે અનાવિલ ખેડૂતો હતા જ્યારે કોળી ખેડૂતોમાં મોટેભાગે હલકી ફળદ્રુપતાવાળી જમીન હતી. કોળી ખેડૂતોના સંદર્ભમાં ઉપરમુજબનો મત દક્ષિણ ગુજરાતના બીજા અભ્યાસુ .. વાન ડેર વનિ પણ ધરાવતા હતા.

પ્રો. પુનાલેકર અને દીપાંકર ગુપ્તાના અન્ય જ્ઞાતિઓના સંદર્ભમાં કોળીઓની સ્થિતિ વિશે લખે છે કે જમીન ધરાવતી કોમોમાં કોળીઓની સ્થિતિ ઉતરતી રહેવા પામી છે. તેઓમાં કેટલાકને ખેતી વિષયક અને બીજી મજૂરી કરવી પડે છે. જ્યારે આવું વલણ બ્રામણ, પાટીદાર અને રાજપુત જેવી ઉપલી જ્ઞાતિમાં જોવા મળતું નથી.

દક્ષિણ ગુજરાતમાં જે પ્રમાણે કોળીઓ પાસે ઉપલી કોમના સંદર્ભમાં જમીન ધારણનું કદ ઓછું છે તેવું જ સમગ્ર ગુજરાતના કોળીઓના સંદર્ભમાં છે. અલબત્ત કોળીઓ તેનાથી પછાત કોમો તથા આદીવાસીઓ કરતાં વધુ પ્રમાણમાં જમીન ધરાવે છે. આ બાબતે પ્રો. ઘનશ્યામ શાહે સને ૧૯૮૫માં એકત્ર કરેલ ગુજરાતના સો ગામોના આંકડા રસપ્રદ છે.

આમ સને ૧૯૬૦ સુધીના અરસામાં જે પ્રમાણે કોળી ખેડૂતો પાસે ઉપલી કોમના ખેડૂતોની સરખામણીમાં જમીનધારણનું કદ નીચું હતું તે સને ૧૯૮૫ સુધીમાં પણ રહેવા પામ્યાં છે. પણ અહીં એક સવાલ એવો ઉપસ્થિત થાય કે એકંદરે નાના અને સિમાંત કહી શકાય તો કોળી ખેડૂત પાસે એકસરખા કદમાં જમીન ધરાવે છે ખરા? આ પ્રશ્ન તપાસીશું.

કોળી ખેડૂત પાસે જમીન

સેન્ટર ફોર સોશિયલ સ્ટડીઝ, સુરત દ્વારા દક્ષિણ ગુજરાતના કેટલાક તાલુકાઓના હાથ ધરાયેલા સંશોધનમાં એવું પ્રતિપાદન કરાયું છે કે પ્રાથમિક રીતે કોળી કોમ તરીકે ખેડૂત હોવા છતાં તેઓ પાસે સરખા કદના ખેતીની જમીનના માલિક નથી.

ડેરી અંગે હાથ ધરાયેલા એક અભ્યાસમાં દક્ષિણ ગુજરાતના બે ગામના ૩૨ કોળી ખેડૂતોના આંકડા એકત્ર કરાયા હતા. જેમાં ૧૨ કુટુંબો પાસે અઢી એકર કરતાં ઓછી, ૫ કુટુંબો પાસે અઢીથી પાંચ એકરની વચ્ચે, ૮ કુટુંબો પાસે નવ એકર સુધીની, ૩ કુટુંબો પાસે નવથી બાર એકર સુધીની અને ફક્ત ૬ કુટુંબો પાસે બાર એકરથી વધુ જમીન હતી.

સુરત શહેરની નજીકમાં વસતા એક ગામના કોળી ખેડૂતોના જમીન ધારણના આંકડા પણ તેઓ પાસે સરખા કદમાં જમીન નથી તેવું જ સૂચવતા હતા. દામકા તા. ઓલપાડના આ અભ્યાસમાં ૧૩૦ કોળી કુટુંબો પૈકી ૧૬ જણ પાસે એક એકરથી ઓછી, ૪૫ જણા એકથી પાંચ એકર વચ્ચે, ૧૮ જણા પાંચથી દશ એકર વચ્ચે, ૧૨ જણા દશથી પંદર એકર વચ્ચે ફક્ત ૧ જણ પાસે પંદર એકરથી વધારે અને ૧૭ જેટલા ખેડૂતો જમીનવિહોણા હતા. દક્ષિણ ગુજરાતમાં અન્ય કેટલાક અભ્યાસો પણ દરેક કોળી ખેડૂત પાસે સરખા કદની જમીન નથી એ જ હકીકતનું સમર્થન કરે છે.

ઉદાહરણ તરીકે જોન બ્રેમેને ગણદેવી ગામમાંથી ૩૨ કોળીઓ પાસે એકત્ર કરેલી જમીન ધારણની માહિતી પ્રમાણે ૫ કોળી જમીન વિહોણા, ૨૦ ત્રણ એકરથી ઓછી જમીનવાળા, ૪ પાસે ત્રણ થી છ એકર સુધીની, ૨ પાસે સાતથી સોળ એકર સુધીની, અને ૧ પાસે સોળથી વધુ એકર જમીન હતી. ગુજરાતભરના છસો ગામોના કરેલા એક સર્વેક્ષણમાં એકત્ર કરેલા આંકડા પણ દર્શાવે છે કે દરેક કોળી પાસે સરખા કદની જમીન નથી. આ સર્વેક્ષણમાં કુલ

૩૮૦૧ કોળી ખેડૂતોની માહિતી એકત્ર કરાઈ હતી. જેમાં ૬૬ ટકા પાસે દોઢ એકર કરતાં ઓછી, ૧૩ ટકા પાસે ૫ થી ૧૫ એકર વચ્ચે અને ૧૧ ટકા પાસે ૧૫ એકરથી વધું જમીન હતી.

કોળી જમીન..પ્રમાણ અંગેની આ તમામ હકીકતો અને આંકડા પરથી ફલિત થાય છે કે કોળીઓ આજે પણ મુખ્યત્વે નાના કે સિમાંત પ્રકારના ખેડૂત છે. આમ છતાં કોળીઓમાં નાનકડું જૂથ એવું છે કે જેઓ પાસે જમીન પ્રમાણ ઉપલીકોમના ઘણાખરા ખેડૂતોની માફક વધું છે. આમ, કોઈ એક ગામના કોળી ખેડૂતો વચ્ચે અંદરોઅંદર જમીનધારણ બાબતે તફાવત રહેલા છે.

કોળી ખેડૂતોની સ્થિતિ

સને ૧૯૬૦ પછી ખેતીને ક્ષેત્રે થયેલ ફેરફારોનો લાભ લેનારાઓમાં વિશેષતઃ કરીને અન્ય કોમની માફક કોળી કોમમાં પણ મોટા ખેડૂતો હતા. જ્યારે બહુજન નાના અને સિમાંત ખેડૂતો તેનાથી વંચિત રહેવા પામ્યા. કોળી જૂજ મોટા ખેડૂતો વધું રોકાણ માંગી લે તેવા ટ્રેક્ટર, ટ્રેસર, ઈલેક્ટ્રીક મોટર, ઓઈલ એન્જીન, દવા છાંટવાનો પંપ વિ. સાધનો વસાવી શક્યા આ માટે તેઓને લોનની સગવડ પણ મદદરૂપ નીવડી. સુધરેલ ખેતઓજારો ઉપરાંત સુધરેલ બીયારણ, જંતુનાસક દવાઓ, રસાયણિક ખાતરો, બજાર વ્યવસ્થા, વિસ્તરણ સેવા, સિંચાઈ વિગેરેનો લાભ પણ મળવા પામ્યો. જેને કારણે તેઓ વધું ને વધું બાગાયતી કે શેરડી, કેળ અને શંકર..૪ કપાસ જેવા રોકડીયા પાક પકવીને માલેતુજાર થઈ શક્યો. તેઓની સુધરેલી આર્થિક સ્થિતિને કારણે તેઓ ખેતી સિવાયના ધંધામાં પણ રોકાણ કરી શક્યા. આ રીતે તેઓના પૈસાઓનું ટર્નઓવર વધતાં સ્થિતિ સુધરવા પામી. જે તેઓના ઘરની મિલકત, નવા બનાવેલા ઘરો, છોકરાઓના શિક્ષણ વિગેરેમાં જોવા મળે છે.

બહુજન કોળી કે જે નાનો કે સિમાન કે જમીન વિહોણો હતો તેની સ્થિતિમાં મૂળભૂત રીતે કોઈ ફેરફાર થયો નહીં. ઉલટાનું તેઓમાં કેટલાકની સ્થિતિ વધું કથળવા પામી. આ સંદર્ભે પ્રો. જોન બ્રેમેન તેમના અભ્યાસમાં બે કોળી મજૂરોની સ્થિતિનું વર્ણન કરતાં લખે છે.. ‘આ બે કોળીઓમાનો એકનો બાપ મર્યો ત્યાં સુધી બાજુના ગામના એક અનાવિલનો ગણોતિયો હતો. આ કોળી ઉત્તરદાતા પણ હમણા સુધી ગામમાં જમીન ભાગે ખેડૂતો હતો. પણ જ્યારથી તેણે બળદની જોડ ગુમાવી ત્યારથી તે તેમ કરી શકતો નથી. વધારામાં હાથર સેકન્ડરી સુધી પહોંચેલા તેના છોકરાને આગળ ભણાવવાને માટે પણ પૈસા ખરચી શકે તેમ ન હતો. આમ, કોળીઓમાં ગરીબી વધી રહ્યાનું કહેવાને માટે કોઈ કારણ આપવાની જરૂર જણાતી નથી.

ખેતી સિવાયના ધંધામાં

આ તબક્કામાં ખેતી સિવાયના નોકરી ધંધામાં કોળીઓ વધુંને વધું રોકાય તેવા સંજોગો ઉભા થવા પામે છે. ચોકકસ કેટલી સંખ્યામાં કેટકેટલા કોળીઓ રોકાયેલા છે તેના આંકડા ઉપલબ્ધ નથી. આમ છતાં, કેટલાક આ અરસામાં ઉભા થયેલા કોળી મંડળોએ તેમના કાર્યક્ષેત્ર હેથળના ગામોના કોળી સભ્યોના ધંધા વિષયક માહિતી એકત્ર કરવાનું બીડું ઝડપ્યું છે. જો કે ઘણાખરાં મંડળો આ કામ સરળતાપૂર્વક પુરું કરી શક્યા નથી.

અહીં શ્રી તળપદા કોળી પટેલ સમાજ, સુરત (કે જેનું કાર્યક્ષેત્ર સુરત શહેર, ઓલપાડ અને ચોયાસી તાલુકાના તળપદા કોળીઓ પુરતું મર્યાદિત છે) નામક મંડળના કાર્યક્ષેત્ર હેથળના ૧૦૬ ગામના એસ. એસ. સી. કે તેથી વધુ ભણનારા તેમજ નોકરી ધંધો કરનાર કુલ ૨૮૦૬ તળપદા કોળીઓ સને ૧૯૭૮માં હતા તેનું પૃથ્થકરણ કર્યું છે.

બ્લાઈટ કોલર જોબ.. (કુલ ધંધા ૬૪) .. કલાર્ક ૫૩૫, શિક્ષકો ૪૩૮, અભ્યાસ ૨૬૫, તલાટી ૧૦૪, કંડક્ટર ૮૩, પટાવાળા ૭૬, નોકરી ૪૫, ઈજનેર ૪૦, મેનેજર ૩૧, ઓફિસર ૩૨, હેલ્થ ખાતું ૨૪, લેકચરર ૨૨, કેશીયર ૧૮, સેક્રેટરી ૧૮, કેમીસ્ટ ૧૮, એકાઉન્ટન્ટ ૨૦, સર્વેયર ૧૬, ડોક્ટર ૧૫, ગ્રામ સેવક ૧૪, આચાર્ય ૧૨, સેલ્સમેન ૧૩, રેલ્વેમાં ૧૧, મામલતદાર ૧૦, કોન્ટેબલ ૧૦, પોસ્ટખાતું ૧૫, કેનલ ઈનપેક્ટર ૮, નર્સ ૮, નિરીક્ષક ૮, લાંચ રુસ્વત ખાતું ૭, ટાઈપસ્ટિ ૬, સ્ટોરકીપર ૬, ખેતીવાડી ખાતું ૭, એજન્ટ ૪, લેબોરેટરી ૬, ઓવરશીયર ૫, પશુ ડોક્ટર ૪, સચિવ ૨, ઓડિટર ૪, કસ્ટમ ઈન્સપેક્ટર ૨, પેઈન્ટર ૨, એડવાઈઝર ૧, આસિસ્ટન્ટ કમિશનર ૧, એપ્રેન્ટીશ ૧, આંકડા મદદનીશ ૧, ઈન્કમટેક્સ પ્રક્ટીશનર ૧, સબ ઈન્સપેક્ટર ૧, કન્સલટન્ટ ૧, મેનેજમેન્ટ ૧, મેજિસ્ટ્રેટ ૧, નાયબ કલેક્ટર ૧, રેન્જર ૧, સ્ટેનો ૫, સ્ટોરમાં ૬, સુગર ફેક્ટરીમાં ૧, ટીકીટ ચેકર ૨, વકીલ ૩, હાડવૈદ ૧, અમેરીકામાં ૧, કંટ્રોલર ૪, નાઝર ૧.

ટેકનીકલ કુલ ધંધામાં ૩૪

સૂપરવાઈઝર ૭૫, વાયરમેન ૪૪, ટર્નર ફીટર ૩૯, હેલ્પે ૩૦, મેકેનિક ૨૭, ઓપરેટર ૨૦, વોરપોર ૧૩, ટ્રેસર ૮, ઈન્સટ્રક્ટર ૧૦, ટેકનિકલ આસીસ્ટન્ટ ૬, ટુલ્સ ફોરમેન કૅપલ અને અન્ય ઈનપેક્ટર ૬, ટેકનીશ્યન ૩, વેલ્ડર ૧, વીવીગમાસ્ટર ૨, ખલાસી ૫, એસ.જી. ૧૧માં ૪, કારીગર ૪, લાઈનમેન ૨, મોટર રીવાન્ડર ૧, પ્લાન્ટમેનેજર ૧, રગિસ્ટ્રેમ ૩, રેડીઓ રીપેરર ૨, ડ્રાઈવર ૨૭, રેલ્વે એન્જીન ડ્રાઈવર ૨, કોમ્પ્યુટરમાં ૨, ડ્રાફ્ટમેન ૭, ફોટોગ્રાફર ૩, ફાયર બ્રીગેઈડ ૨, ફોલ્ડર ૧, ઈન્ડસ્ટ્રીઝમાં ૧, જોબર ૧૫, એટેન્ડન્ટ ૧૦, ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ મેકેનિક ૧, બેટરીમેન ૧.

કારીગર તરીકે કુલ ધંધા ૬ હીરાઘસુ ૪૧, લુહારીકામ ૯, દરજીકામ ૧, સુથારીકામ ૬, સાઉદી એરબીયામાં ૧, શોર્ટર ૩.

બિનકસબી મજૂર તરીકે કુલ ધંધા ૫ ..કામદાર ૨૧, કેન્ટીનમાં ૧, વોચમેન ૨, પોર્ટર ૨, પાટકરી ૧, સ્વતંત્ર ધંધાના માલિકના ધંધામાં ખેતી સિવાયના ૬ .. પ્રોપ્રાયટર ૫૪, ધંધા ૩૫, કોન્ટ્રાક્ટર ૨૪, વેપાર ૧૦, હીરાના કારખાનેદાર ૩, ધંધામાં ભાગેદારી ૩.

પૃથ્થકરણ જોતાં ખ્યાલ આવે છે કે કોળીઓમાં ખેતીની માફક ખેતી સિવાયના ધંધાઓમાં પણ અંદરોઅંદર પુષ્કળ વૈવિધ્ય રહેલું છે. વ્હાઈટ કોલર જોબ પૂરતી વાત કરીએ તો તેઓમાં કલાર્ક, શિક્ષક, તલાટી, કન્ડક્ટર, વિ. થી માંડીને ઓફિસર, મેનેજર, સચિવ વિ. કક્ષા સુધીની નોકરીઓમાં મળી આવે છે. અલબત્ત બહુજન નોકરીકર્તા કોળી શિક્ષક, તલાટી, કલાર્ક વગેરે મધ્યમ દરજ્જાની કક્ષાની નોકરીઓમાં મળી આવે છે. જ્યારે જૂજ સંખ્યામાં તેઓ લેકચરર, સચિવ, ડોક્ટર, મેજીસ્ટ્રેટ, વકીલ વગેરેમાં છે.

કોળીઓનું દેશવિદેશમાં સ્થળાંતર અને તેઓના વ્યવસાયો.

સને ૧૯૬૦ પછીના વર્ષોમાં ઉત્તરોત્તર દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓમાં શહેરીકરણની પ્રક્રિયા વેગવંતી બને છે. દા. ત. સને ૧૯૮૩-૮૪ના વર્ષમાં શ્રી વલસાડ માંધાતા પટેલ વિધ્યોત્તેજક ફંડ અને સેવા મંડળ દ્વારા વલસાડના બાર ગામની વસ્તી ગણતરી મુજબ કુલ ૨૫૦૦ની વસ્તીમાં ૬૦ ટકા ગામના અને ૪૦ ટકા શહેરોમાં વસવાટ કરતા હતા. આ અંગે સ્થાનિક વતનમાં ખેતીક્ષેત્રે ઉભી થયેલી રોજીરોડીની કટોકટી, વૈકલ્પિક રોજીરોડીનો અભાવ તેમજ મધ્યમ કે ઉપલાવર્ગના (ઘણેભાગે શિક્ષિત) કોળીઓની આકાંક્ષામાં થયેલ વધારો જવાબદાર છે.

આ તબક્કામાં (સને ૧૯૬૦-૧૯૮૫) માં મુંબઈ, વડોદરા, જમશેદપૂર વગેરે દેશના જુદા જુદા મોટા શહેરોમાં ઔદ્યોગિકરણ વધતા નવી તકો ઝડપી લેવાની કોળીઓને તક મળી. જેનો કેટલાક શિક્ષિતોએ પણ લાભ લીધો.

દેશના દૂરની શહેરોની માફક વતનની આસપાસના સુરત, નવસારી, બીલીમોરા, વાપી, અમલસાડ, ઓલપાડ વગેરે નાના..મોટા શહેરોમાં પણ કામ ધંધાર્થે વસતા કોળીઓનું પ્રમાણ દિન..પ્રતિ..દિન વધતું જાય છે. હજારોની સંખ્યામાં, ખાસ કરીને કાંઠા પ્રદેશના કોળીઓ સુરત..નવસારી વગેરે સ્થળોએ હીરા ઘસવાના કારખાનામાં કામ કરે છે. કેટલાક મીલોમાં અને પરચુરણ ધંધાઓમાં કામ કરે છે. કેટલાક સરકારી..ખાનગી ક્ષેત્રે નોકરીઆતો પણ છે. હીરા ઘસનારા, મિલ કામદારો અને પરચુરણ કામ..ધંધા કરનાર કોળીઓની સ્થિતિ આર્થિક દ્રષ્ટિએ ઉતરતી કોટીની છે. અનેક પ્રતિકૂળ કામની પરિસ્થિતિમાં તેમને કામ કરવું પડે છે. માસિક ૪૦૦ થી ૭૦૦ રુપીયા સુધી હીરાના કારીગરો કમાય છે.

તેઓના ધંધામાં ભારોભાર અનિશ્ચિતતા પ્રવર્તે છે. આમ, શહેરી કોળીઓમાં અંદરોઅંદર ખૂબ જ સુક્ષ્મ તફાવતો રહેલા છે.

વિદેશોમાં કોળી

દેશના શહેરોની માફક વિદેશોમાં પણ કોળીઓનું સ્થળાંતર વધવા પામે છે. આ તબક્કામાં હવે કોળીગામના લોકો પણ લગ્ન થકી કે બીજી રીતે જવાની તક મળતી હોય તો તે ઝડપી લેતો થાય છે. આમ, આજથી સો વર્ષ પૂર્વે કાંઠા પ્રદેશના ગામોમાંથી પ્રદેશમાં જનારા હતા તે હવે રહ્યું નથી. અલબત્ત હજી પણ પરદેશમાં વસનારા કોળીઓનો સિંહભાગ કાંઠા પ્રદેશના .. મિઢોળા અને અંબિકા નદી પટામાં વસતા કોળીઓ જ છે.

આજે દક્ષિણ ગુજરાતનો કાંઠા પ્રદેશ ખાસ કરીને .. મિઢોળા અને અંબિકા નદી પટાનાં ગામોના કોળીઓ ગામે ગામે અને કરાડી, મટવાડ, દાડી વગેરે ગામોમાંથી તો ઘરે ઘરથી ગામ છોડીને દૂર દૂરથી દુનિયાના દેશો ખૂદી વળ્યા છે. જેમાં પુર્વ અને દક્ષિણ આફ્રિકા, ઝાંબિયા, ઝીમ્બાબવે, ઈંગ્લેન્ડ, જર્મની, બર્મા, મલેશિયા, મોરેશીયસ, ઉપરાંત ફ્રિજ, ન્યુઝીલેન્ડ, ઓસ્ટ્રેલીયા, અમેરિકા, કેનેડા વગેરે દેશોમાં પહોંચ્યા છે. આમાંના આફ્રિકા ન્યુઝીલેન્ડ વગેરે દેશોમાં તેઓનો વસવાટ ચાર પેઢી પૂર્વેનો છે.

હવે પરદેશમાં વસતા કોળીઓ નાના..મોટા ઉધ્યોગ અને વેપારમાં આગળ વધ્યા છે. અમેરિકા અને કેનેડામાં વસતા કોળીઓએ 'મોટેલો' શરુ કરી છે. ન્યુઝીલેન્ડના કોળીઓએ ડેરી ઉધ્યોગ, ફળો અને શાકભાજીની દુકાનો ચલાવે છે. દક્ષિણ આફ્રિકા, ઝાંબિયા અને ઝિમ્બાબવેમાં નાની..મોટી દુકાનો વગેરે વ્યાપાર ક્ષેત્રે રોકાયેલા છે.

પરદેશમાં વસતા કોળીઓએ સમય..સંજોગોને અનુરુપ ધંધાઓ બદલ્યા છે. અગાઉ ઉલ્લેખ કર્યો તે મુજબ મજૂરી, છુટક ફેરી વગેરે પડતાં મુકીને હવે તેઓ નાના..મોટા વેપાર વાણિજ્યમાં રોકાયા છે. કેટલાક કોળીઓ ધંધામાં એટલા બધા આગળ વધ્યા છે કે અંગ્રેજોને પોતાને ત્યાં નોકરી પર રાખે છે.

સ્વતંત્ર ધંધા ઉપરાંત વિદેશમાં વસતા કેટલાક કોળીઓ નોકરી..ધંધામાં પણ છે. દેશના શહેરી નોકરીયાતોની માફક વિદેશના શહેરી કોળી નોકરીયાતોમાં પણ વિવિધતા રહેલી છે. ડોક્ટર, વકીલ, કોમ્પ્યુટર ઈન્જનીયર, ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટની માંડી શિક્ષક, કલાર્ક, નર્સ વગેરે કામ કરનારાની સંખ્યા પણ મોટી છે.

ઈંગ્લેન્ડ સ્થિત અબ્રામા તા. નવસારી ના સુમનભાઈના કહેવા પ્રમાણે ઈંગ્લેન્ડમાં પણ વર્ગો જોવા મળે છે. મર્સિડીસ કારવાળા અને વગરના. ત્યાં પણ ગરીબ અને તવંગર એવા બે વર્ગો કોળીઓમાં છે જ.

અખાતી દેશોમાં કોળી

સને ૧૯૭૦ પછી કાંઠા પ્રદેશના સાધારણ આર્થિક સ્થિતિ ધરાવતા કોળીઓએ રોજી..રોટી માટે અખાતી દેશોમાં તક ઉભી થતાં કામ અંગે જવાનું શરુ કર્યું ત્યાં તેઓ ટેકનિકલ ક્ષેત્રના કામો કરે છે જેમાં ટર્નર, ફીટર, વેલ્ડર, રિગર, ઓપરેટર, વાયરમેન, ડ્રાયવર ઉપરાંત સુથારી, લુહારી, કડિયા, વગેરે કારીગર તરીકેના કામો કરે છે.

અખાતી દેશોમાં દુબઈ, મસ્કટ, આબુદાબી વગેરે સ્થળોએ જાય છે. અહીં ગયેલા કોળીઓની વિશિષ્ટતા એ છે કે તેઓ અખાતી દેશોમાં એ કે બે વર્ષ પૂરતું કામચલાવ સ્વરુપનું સ્થળાંતર કરે છે. એથી તેઓ સ્ત્રી સભ્યોને સાથે લઈ જતા નથી. એક બે વર્ષ થોડું કમાઈને આવે પછી તક મળતાં ફરી જાય છે. પ્રમાણમાં તેઓનું પગારધારણ ઉચું હોવાને કારણે તેઓ ઘરોનું સમારકામ કે નવા ઘરો બનાવી શક્યા છે. જે તેઓની સુધરેલી આર્થિક પરિસ્થિતિનું સુચક કહી શકાય. અખાતી દેશોમાં જનારા કોળીઓમાં પૂર્વના સચીન સ્ટેટના ગવિયર, દુમ્મસ, ભીમપોર, સુલતાનાબાદ વગેરે ગામોના મતિયા કોળીઓ મોખરે છે.

કોળીઓની શૈક્ષણિક સ્થિતિ

કોળી શિક્ષણનો તબક્કો.. સને ૧૮૮૫ થી ૧૯૨૫.. .. આ તબક્કામાં કોળી કોમની ગણતરી 'અભણ કોમ' તરીકેની થતી. અલબત્ત કોળીઓમાં તમામ અભણ નહોતા. એકંદરે કોળી કોમની બહોળી વસ્તી સંખ્યાનું પ્રમાણ (સુરત જિલ્લાની કુલ વસ્તીમાં છઠ્ઠો ભાગ) જોતાં કોળીઓમાં ઓછી સંખ્યામાં ભણેલા હતા તેથી આવી સામાન્ય માન્યતા પ્રવર્તતી હતી.

હકીકતમાં ૧૯મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં કોળીઓએ સૌ પ્રથમ શિક્ષણ લેવાની શરુઆત કરી હતી તેવા પુરાવાઓ મળે છે.

આ સમયે બ્રિટિશ હકુમત હેથળના વિસ્તારના ગામડામાં શાળાઓ મહાશાળાઓ નહિવત હતી. જે હતી તે મોટા શહેરોમાં જ હતી. એટલે ગામડામાં વસતો બહુજન ગરીબ કોળી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરી ના શક્યો. આ સમયે મુંબઈ, અમદાવાદ, સુરત જેવા શહેરોમાં રહી શકાય તેવા સ્થિતિપાત્ર જૂજ સંખ્યાનાં કોળીઓ જ શિક્ષણ મેળવી શક્યા.

વીસમી સદીની શરુઆતમાં અંગ્રેજોને દેશના વહીવટ માટે કારકુનોની જરુર પડી ત્યારે તેમણે અનેક શિક્ષણ સંસ્થાઓની શરુઆત કરી. મુંબઈ, અમદાવાદ, સુરત જેવા શહેરોમાં વધું અભ્યાસ માટેની અને મોટા ગામડાઓમાં ચાર પાંચ ચોપડી ભણવાની સગવડ ઉભી થઈ. આને કારણે કાંઠા પ્રદેશ સહીત દક્ષિણ ગુજરાતના વિસ્તારોમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ મેળવવાનો જૂજ સ્થિતિપાત્ર કોળીઓને મોકો જરુર મળ્યો હતો.

વીસમી સદીની શરુઆતના દાયકામા જૂજ સંખ્યામાં પ્રાથમિક કેળવણી પ્રાપ્ત કરેલા આ કોળીઓએ જ્ઞાતિમાં કેળવણી વધે તેવા પ્રયત્નો પણ કર્યા. તેઓ એવું માનતા કે જો કોમને તેનો દરજ્જો સુધારવો હોય તો તેમાં શિક્ષણ જરુરી છે. તેથી તેઓએ કોમમા શિક્ષણ વધે તેવા પ્રયત્નો કર્યા. આવા પ્રયત્નો ગણદેવી, નવસારી, ઓલપાડ શહેરોમાંથી વિ. દક્ષિણ ગુજરાતના વિવિધ ઠેકાણેથી થવા પામ્યા. જ્ઞાતિ પંચના પટેલો પણ આ પ્રમાણે કેળવણીનો પ્રચાર કરતા. ઓલપાડ..ચોર્યાસી તાલુકામાં 'કોળી કોમ હિતવર્ધક મંડળ' ના કાર્યવાહકો પણ કેળવણીનો પ્રચાર વધે તે માટે ઠેરઠેર સભાઓમાં ભાષણ કરતા.

પરદેશ ગયેલા કોળીઓને પણ જ્ઞાતિની ઉન્નતિ કેળવણીમાં જણાઈ. ૧લી નવેમ્બર ૧૯૧૪ના જોહનેસબર્ગ ફોર્ડ સ્ટ્રીટ પર આવેલા ગોલ્ડબર્ગ બાયસ્કોપ હોલમાં વિઠ્ઠલભાઈ જોગીભાઈ, મંત્રીશ્રી, શ્રી ટ્રાન્સવાલ કોળી હિતવર્ધક મંડળ જોહનેસબર્ગે કેળવણીની આવશ્યકતા પર ભાષણ કરી દરેક માણસે કેળવણી લેવી જોઈએ એવું ભારપૂર્વક જણાવ્યું. સદીની શરુઆતના દાયકાઓમાં જ્ઞાતિપંચ અને જ્ઞાતિ આગેવાનોના પ્રયત્નોને પરિણામે કોળીઓમાં પ્રાથમિક શાળાનું શિક્ષણ મેળવવું શક્ય બન્યું.

પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધના સમયે કોળીઓમાં શિક્ષણ પ્રમાણ ઉપલી જ્ઞાતિના સંદર્ભે નહિવત હતું. પણ શિક્ષણની શરુઆત થઈ ચૂકી હતી એમ અવશ્ય કહી શકાય. આ પછી ના વર્ષોમાં કોળીઓના કેટલાક મંડળોએ જ્ઞાતિમાં શિક્ષણ વધે તેવા વ્યવસ્થિત પ્રયત્નો શરુ કરી દીધા હતા.

સને ૧૯૧૬માં ‘શ્રી કોળી યુવક મંડળ, સુરત વિભાગ’ ની સ્થાપના કરવામાં આવી જેનો હેતુ જ્ઞાતિના બાળકોને કેળવણીમાં ઉત્તેજન આપવાનો અને આ માટે મફત પુસ્તક મેળાવડા, ઈનામો, મંડળે માન પત્રો આપવા અને ગરીબ વિદ્યાર્થી માટે ફંડ કરી બોર્ડિંગ ખોલવાનો હતો. મંડળે કોળી વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણમાં પ્રોત્સાહન આપવાના હતુસર તા. ૧૦.૧.૧૯૧૭ના રોજે પ્રથમ ‘શ્રી કોળી વિદ્યાર્થી આશ્રમ .. નવસારી’ શરુ કર્યો. આ આશ્રમની શરુઆત કરનાર રણછોડભાઈ હતા. તેઓ મટવાડ તા. જલાલપોર નવસારીના હતા. ‘શ્રી કોળી વિદ્યાર્થી આશ્રમ .. નવસારી’ નો મુખ્ય હેતુ નવસારી ખાતે બહારગામથી કેળવણી લેવા માટે આવતા જ્ઞાતિના વિદ્યાર્થીઓને રહેવાની સગવડ કરી આપી શિક્ષણમાં પ્રોત્સાહન આપવાનો હતો. આશ્રમમાં દરેક વીસ વિદ્યાર્થીએ એક ગરીબ અને લાયક વિદ્યાર્થીને મફત રાખવામાં આવતો.

આશ્રમમાં રહીને સેંકડોની સંખ્યામાં દક્ષિણ ગુજરાતના વિવિધ ભાગમાંથી કોળીઓએ લાભ મેળવ્યો હતો. ડિસેમ્બર ૧૯૨૧નાં પાંચ વર્ષના અંતે આશ્રમમાં રહીને ૧૨૯ વિદ્યાર્થીઓએ લાભ લીધો હતો. અને સાતમાં વર્ષને અંતે કુલ ૨૫૦ જેટલા વિદ્યાર્થીઓ એ લાભ લીધો હતો.

‘શ્રી કોળી વિદ્યાર્થી આશ્રમ .. નવસારી’ ફક્ત કોળીઓમાં શિક્ષણ વધે તેવાજ પ્રયત્નો કરતું ન હતું પણ કોળીઓનું શિક્ષણ વિવિધ ક્ષેત્રોમાં પ્રસાર પામે તે માટે પ્રયત્ન કરતું હતું. આશ્રમના કાર્યવાહકો જ્ઞાનિતો જે કોઈ વિદ્યાર્થી હુન્નર ..ઉદ્યોગ શીખવા ઈચ્છા ધરાવતો હોય તો તેને પણ ગોઠવણ કરી આપતા. આને કારણે કોળીઓમાં શરુઆતથી જ શિક્ષણ વૈવિધ્યસભર બનવા પામ્યું. કોળી મંડળ અને જ્ઞાતિ હિતચક્ષુઓના પ્રયત્ન છતાં પ્રથમ તબક્કા સને ૧૯૨૫ ના અંતે કોળી શિક્ષણનું પ્રમાણ અત્યંત નીચું રહેવા પામ્યું.

જાતિવાર શિક્ષણ પ્રમાણ જોઈએ તો સને ૧૯૨૦માં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પાસ જાહેર થયેલા કોળી નામો સુરત જીલ્લાના પારડી, જલાલપોર, ચીખલી, બારડોલી, સચીન સ્ટેટના બધા મળીને ૨૩ નામો હતા જેમાં એક પણ સ્ત્રી સભ્યનું નહોતું.

સને ૧૯૨૧માં કેળવણી અંગે સમીક્ષા કરતાં કોળી લેખક જીવણજીભાઈ દુર્લભ લખે છે કે.. .. ‘સુરત જીલ્લાની ૯૨ હજારની વસ્તીમાંથી ગુજરાતી ઠીક ભણેલા તો સેંકડે એક પણ મળવા મુશ્કેલ છે. સાધારણ લખતાં વાંચતા આવડે એવા સેંકડે એકાદ બે હશે. પુરુષોમાંથી એ પ્રમાણ કદાચ નીકળે પણ સ્ત્રીઓમાંથી બિલકુલ જ કાઢી શકાય નહી. ૯૨૦૦૦માંથી ફક્ત ૪.૫ સ્ત્રીઓ ઠીક ભણેલી જણાશે. તે ઉપરાંત સાધારણ લખતાં વાંચતા આવડે એવી સ્ત્રીઓનું પ્રમાણ પણ સેંકડો ઉપર જ કાઢી શકાય. ગુજરાતી કેળવણીમાં તદ્દન પછાત છે. તો પછી ઉચી કેળવણીની તો વાત જ શી કરવી. અંગ્રેજીમાં લઈએ તો આખા જીલ્લામાંથી સાત..આઠ મેટ્રીક સુધી ભણેલા નીકળશે.

અને આજ સુધીમાં ફક્ત એક જ વિદ્યાર્થી ૯૨૦૦૦ની વસ્તીમાંથી મેટ્રીક પાસ થઈ ઉચી કેળવણી માટે અભ્યાસ કરે છે. ભાઈશ્રી રણછોડભાઈ પ્રાગજીભાઈ, કકરાડ, તા. જલાલપોર સેઈન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજ મુબઈમાં ઈન્ટર મિડિયેટ બીજું વર્ષ. ઔદ્યોગિક કેળવણીમાં જોઈશું તો ઈજનેરી કામ શીખેલા ફક્ત દસ..બાર માણસ નીકળશે અને સુથારી, લુહારી, વણાટ, દરજી વગેરેમાં એકાદ બે નીકળે તો સારું. ટુંકમાં એ જ કે ‘છેક અભણ કોમ’ આ ત્રણ શબ્દમાં બધું જ સમાઈ જાય છે.

આમ, સને ૧૯૨૫ના અંતે દક્ષિણ ગુજરાતના વિવિધ પ્રાદેશિક વિભાગોમાં કોળીઓના વિવિધ પેટા સમુહોમાં જાતિવાર વત્તા ઓછા પ્રમાણમાં શિક્ષણ લેનારાઓએ કોળીઓમાં વૈવિધ્ય લાવવામાં ફાળો આપ્યો હોઈ તે શક્ય છે. રાજકીય અને બીજી બાબતોમાં પણ કોળી શિક્ષીતોની આંકાક્ષા ઉપર ઉઠવા પામી હોઈ તેવું કહી શકાય.

બીજા તબક્કામાં કોળી શિક્ષણ.. સમયગાળો સને ૧૯૨૫ થી સને ૧૯૬૦

પ્રથમ તબક્કામાં કોળીઓમાં શિક્ષણની શરુઆત થવા પામે છે. સને ૧૯૨૫ની આસપાસના વર્ષોમાં અંગ્રેજોને વહીવટ કરવા માટે મોટી સંખ્યામાં કારકુન, ટાઈપીસ્ટ, તલાટી, પટાવાળા વગેરેની માંગ હતી જેને પહોંચી વળવા શિક્ષણ સંસ્થામાં વધારો કરવાની ફરજ પડી હતી.

બીજા તબક્કામાં શિક્ષણની માંગ વધવા પામી અને તે માંગને પહોંચી વળવાના ભાગરુપે પ્રાથમિક જરુરિયાત સમા શાળાના મકાનો અને શિક્ષકોની સગવડ દક્ષિણ ગુજરાતના જુદા જુદા ભાગોમાં ઉપલબ્ધ બનવા પામી. શિક્ષણની આ વધેલી સગવડનો લાભ કોળીઓએ પણ લીધો હશે એવું કલ્પી શકાય. જ્ઞાતિ મંડળે પણ શિક્ષણનો વધુને વધુ લાભ મળે તે માટેના અગાઉના તબક્કાના પ્રયત્નો ઉત્તરોત્તર વધારતા ગયા તે વિષે જોઈશું.

જ્ઞાતિમંડળોના શિક્ષણ વધારવાના પ્રયત્નો

સન ૧૯૧૭માં 'શ્રી કોળી વિદ્યાર્થી આશ્રમ .. નવસારી' નું પોતાની માલિકીનું મકાન બનાવ્યું. આ અંગે દેશ..વિદેશના સ્થિતિપાત્ર કોળીઓએ જરુર નાણાકિય મદદ આપી. સુરત જીલ્લાના અન્ય ભાગોમાં પણ કોળી શિક્ષણને પ્રોત્સાહન મળે તે માટે આશ્રમો શરુ કરવામાં આવ્યા.

સને ૧૯૨૫માં બારડોલી ખાતે એક કોળી વિદ્યાર્થી આશ્રમ શરુ કરવામાં આવ્યો. જેનો બારડોલી તાલુકા ઉપરાંત બાજુના માંડવી, મહુવા, પલસાણા, કામરેજ અને વ્યારા તાલુકાના ગામોના કોળીઓએ લાભ લીધો.

સુરતમાં રહી કોળી જ્ઞાતિના વિદ્યાર્થીઓ ભણી શકે તે માટે સને ૧૯૪૨ના જુન મહિનામાં સુરત શહેરમાં નાનપુરા ખાતે એક વિદ્યાર્થીગૃહ શરુ કરાયું. આ વિદ્યાર્થીગૃહ 'શ્રી સુરત જીલ્લા કોળી હિતરક્ષક મંડળ' નામે હતું. આ આશ્રમના કાર્યવાહકો જ્ઞાતિના શિક્ષિતો અને આગેવાન કોળી હતા. સને ૧૯૫૮માં ચીખલી તાલુકામાં 'શ્રી ચીખલી તાલુકા કોળી વિદ્યાર્થી આશ્રમ શરુ કરવામાં આવ્યો. આ આશ્રમના મંત્રી ડો. જસવંતભાઈ એમ પટેલ (વેગામ) અને ચીખલીના રણછોડભાઈ ડી પટેલ હતા. શાળાની સગવડ ધરાવતા કેટલાંક મોટાં ગામોમાં પણ આસપાસના ગામોના કોળી જ્ઞાતિના વિદ્યાર્થી આશ્રમ ચાલુ કર્યાના સમાચારો જ્ઞાતિમાસિકોમાં અવારનવાર પ્રસિધ્ધ થતા હતા. અબ્રામા તા. નવસારીમાં પણ સને ૧૯૩૯ના અરસામાં 'વસંત આશ્રમ' નામે એક કોળી વિદ્યાર્થી આશ્રમ હતો. જેમાં અબ્રામા..ખરસાડ, તા. નવસારીની મધ્યે આવેલી હાઈસકુલમાં કાંઠા પ્રદેશના ગામો.. જેવા કે આટ, ઓજલ, મટવાડ, બોરીફળિયા વિ. ના વિદ્યાર્થીઓએ લાભ લીધો હતો. કોળી વિદ્યાર્થી આશ્રમમાં જ્ઞાતિના જરુરિયાતમંદ વિદ્યાર્થીઓને રહેવા જમવાની સગવડ ઉપરાંત જ્ઞાતિના વિદ્યાર્થીઓને ભણવામાં પ્રોત્સાહન મળે તેવા શુભાશયથી શિક્ષણ સહાય કરવામાં આવતી. આ માટે વર્ષોવર્ષ લોન કે શિષ્યવૃત્તિ પેટે રકમ પણ આપવામાં આવતી.

આઝાદી પૂર્વે જ્ઞાતિના ચોરા કે પંચ પણ આર્થિક રીતે નબળા વિદ્યાર્થીઓને આવા 'ગરીબ વિદ્યાર્થી સહાયક ફંડ' નામે પ્રવૃત્તિ ચલાવતા હતા.

શ્રી ટ્રાન્સવાલ કોળી હિતવર્ધક મંડળ જેવા કેટલાક મંડળોનો તો મુખ્ય ધ્યેય જ શિક્ષણ સહાય કરવાનો હતો. આ મંડળનો ધ્યેય દક્ષિણ ગુજરાતના વલસાડ, સુરત અને ભરુચ જીલ્લાના કોળી જ્ઞાતિના વિદ્યાર્થીઓને આર્થિક સહાય કરવાનો હતો. આ મંડળના કાર્યવાહકો છેક દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસીને પણ જ્ઞાતિના બાળકોમાં શિક્ષણ વધે તે અંગે ચિંતા સેવતા.

સને ૧૯૪૫ના વર્ષથી સને ૧૯૬૧ સુધીના ૧૫ વર્ષના ગાળામાં શ્રી ટ્રાન્સવાલ કોળી હિતવર્ધક મંડળ દ્વારા રૂ. ૨૮,૩૦૩ની શિષ્યવૃત્તિ અને રૂ. ૫૪,૦૦૦ની લોન વહેંચવામાં આવી હતી જેનો ૩૦૦ વિદ્યાર્થીઓ અને ૨૦૦ વિદ્યાર્થીનીઓએ લાભ લીધો હતા.

આમ, અગાઉ સને ૧૯૨૫ સુધીના તબક્કામાં સુરત જીલ્લામાં શિક્ષણ પ્રમાણ વધે તેવા અનુકુળ સંજોગો ઉભા થયા હતા. ગામડે ગામડે અથવા નજીકના ગામમા શિક્ષણની સુવિધા પ્રાપ્ત થઈ હતી. બીજી તરફ કોળીઓમાં પણ કેટલાક કેળવણી પામેલાઓ અને દશેવિદેશના શહેરોમાં વસેલા કોળીઓને શિક્ષણનું મહત્વ સમજાતાં વિદ્યાર્થીગ્રહ, સ્કોલરશીપ, પુષ્તક સહાય, મેળાવડા, માનપત્ર આપવા વિ. વિવિધ સાધનો દ્વારા કેળવણીનો પ્રચાર થાય તે માટેના પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા હતા. જેની અસર કોળી શિક્ષણ પર થવા પામી.

અગાઉના તબક્કા કરતાં કોળી શિક્ષણનું પ્રમાણ અને વૈવિધ્ય વધવા પામ્યું. ધીરે ધીરે સ્ત્રીઓમાં પણ જાગૃતિ આવતી ગઈ. આ તબક્કામાં પ્રથમ વખત કોળી બહેનો છેક અમદાવાદ જેવા દૂરના શહેરોમાં રહીને પી. ટી. સી. સુધીનું શિક્ષણ મેળવી શકી. સને ૧૯૬૦માં કોળી સમાજમાં ૧૫..૧૭ વકીલ, ૪ ડોક્ટર અને ૨ ગેઝેટેડ ઓફિસર થયા હતા.

ત્રીજા તબક્કામાં કોળી શિક્ષણ.. સમયગાળો ઈ.સ. ૧૯૬૦ થી ૧૯૮૫

સને ૧૯૬૪માં પંચાયતી રાજની સ્થાપના થઈ. સરકારની શિક્ષણ નીતિ પણ પ્રોત્સાહક રહેવા પામી છે. ગામે ગામે શાળા ઉપરાંત રાહતદરે વિદ્યાર્થીને પાસ, મફત કન્યા કેળવણી, મધ્યાહન ભોજન, બેકારી નિવારણ યોજના, શિષ્યવૃત્તિ યોજના, વિ. ને કારણે શિક્ષણના લાભાર્થીઓની સંખ્યા વર્ષોવર્ષ વધવા પામે છે.

શિક્ષણની ભૌતિક સગવડો અને સરકારની કેળવણી અંગેની પ્રોત્સાહક નીતિની સાથોસાથ ઠેરઠેર દક્ષિણ ગુજરાતમાં સને ૧૯૭૦ પછી ઉભા થયેલા કોળી મંડળોએ પણ શિક્ષણ સહાય પેટે લોન,

શિષ્યવૃત્તિ, પુરસ્કાર, સન્માનપત્રો, વિદ્યાર્થીગ્રંથો વગેરે દ્વારા કોળી શિક્ષણનો વેગ વધાર્યો છે. અગાઉ ઉલ્લેખ કર્યો તે મુજબ સને ૧૯૭૮માં કોળી જ્ઞાતિને બક્ષીપંચ હેથળ આવરી લેતાં શિક્ષણમાં તેનો લાભ થવા પામ્યો છે. આજે ડોક્ટર, વકીલ, ઈન્જિનિયર, સ્નાતક, અનુસ્નાતક, પી.એચ.ડી. આઈ. ટી. આઈ. ડીપલોમા હુન્નર ઉદ્યોગ શીખેલા, એસ. એસ. સી. કે પ્રાથમિક શિક્ષણ લીધેલા અનેકાનેક કોળીઓ મળી આવે છે. આજે તો ચીજગામ જેવા છેક કાંઠાના ગામોમાંથી પણ ૬૦..૭૦ કોળી ગેજયુએટો મળી આવે છે. દક્ષિણ ગુજરાતમાં આજે કેટલા કોળીઓ કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ મેળવે છે તેના ચોક્કસ આધારભૂત આંકડા પ્રાપ્ત નથી, પણ જ્ઞાતિના કેટલાક મંડળોએ કરેલ સર્વેક્ષણ પરથી આપણને તેનો નિર્દેશ મળી રહે છે.

શ્રી તળપદા કોળી પટેલ સમાજ, ઓલપાડ, ચોર્યાસી અને સુરત શહેર મર્યાદિત મંડળે તેના કાર્યક્ષેત્રમાંના ૧૦૬ ગામોમાં એસ. એસ. સી. કે એથી વધું ભણેલા નોકરી કરતા કોળીઓનું સર્વેક્ષણ કર્યું હતું જેનું વિતરણ દર્શાવે છે કે કક્ષા પ્રમાણે જોઈએ તો બહુજન ..૬૦ ટકા કોળી એસ. એસ. સી. સુધીનું શિક્ષણ લે છે. જ્યારે પોસ્ટગ્રેજ્યુએટ, મેડિકલ કે ઈન્જિનિયરીંગ જેવા ઉચ્ચ અભ્યાસો લીધેલા કોળીઓ ખૂબ જ ઓછી સંખ્યામાં મળી આવે છે.

અહીં સવાલ એવો ઉપસ્થિત થાય છે કે કોળીઓમાં શિક્ષણ મેળવેલા કોણ ? જમીનધારણનું કદ અને શિક્ષણ વચ્ચે કોઈ સંબંધ છે ખરો? એક પ્રાદેશિક વિભાગ (કાંઠા પ્રદેશ) થી બીજા પ્રાદેશિક વિભાગ (કાળેગામ અને શહેર નજીક) માં શિક્ષણ લેનારાઓમાં જમીન ધારણના કદના સંદર્ભમાં કોઈ તફાવત ખરો? કોણ કેટલી કક્ષા અને પ્રકારનું શિક્ષણ મેળવે છે? એવા કેટલાક પશ્ચો તપાસતા, (૧) જમીન ધારણ પ્રમાણે શિક્ષણ પ્રમાણમાં મુખ્ય બે બાબતો સિધ્ધ થાય છે. પાંચ એકર કરતાં ઓછી જમીન ધરાવનારાઓમાં શિક્ષણ પ્રમાણ આછું છે. જેમ જેમ જમીનનું કદ વધતું જાય તેમ તેમ શિક્ષણ પ્રમાણ પણ વધતું જાય છે. (૨) સરખી જમીન ધારણ પ્રમાણનું કદ ધરાવતા જુદા જુદા પ્રદેશમાં પણ શિક્ષણ પ્રમાણમાં તફાવત નજરે પડે છે. શિક્ષણ પ્રમાણ કાળેગામ કરતાં કાંઠાપ્રદેશમાં નિમ્ન કોટિનું છે. શહેર નજીકના કાંઠાપ્રદેશમાં પણ કાળેગામ જેટલું શિક્ષણ નથી. એનો અર્થ એ નીકળી શકે છે કે શિક્ષણ માટે ફક્ત શિક્ષણની સુવિધા પૂરતી નથી.

કોળીકુટુંબમાં જાતી પ્રમાણે સૌથી વધું શિક્ષણનું વિતરણ જોતાં મુખ્યત્વે ત્રણ બાબતોનો નિર્દેશ કરે છે. (૧) પુરુષોની સરખામણીમાં સ્ત્રીઓની શિક્ષણની કક્ષા નીચે રહેવા પામી છે. (૨) જમીન ધારણના કદ અને શિક્ષણ પ્રમાણમાં તફાવત છે. પ્રમાણમાં ઓછી જમીન ધરાવનારા બંને સ્ત્રી..પુરુષોમાં શિક્ષણ પ્રમાણ વધુ જમીન ધરાવનારાઓ કરતાં ઓછું રહેવા પામ્યું છે. (૩) જમીનધારણ કદ શિક્ષણ પ્રમાણને જાતિ સાથે સરખામણી કરતાં જણાઈ આવે છે કે પાંચ ધોરણથી વધુ શિક્ષણ બાબતે દરેક જમીન ધારણ જૂથનો સ્ત્રીઓનું શિક્ષણ પુરુષો કરતા ઓછું રહેવા પામ્યું છે. આજ પ્રમાણે ૬..૧૪ વર્ષનાં સ્ત્રીપુરુષોના શિક્ષણ પ્રમાણ જોતાં સત્રીઓમાં પુરુષોની સરખામણીમાં ભણનારાઓની ટકાવારી ઓછી છે.

કોળીઓની રાજકીય સ્થિતિ

પ્રથમ તબક્કામાં કોળીઓની રાજકીય સ્થિતિ સમયગાળો સને ૧૯૮૫ થી ૧૯૨૫. પાછલી સદીના અંતિમ દાયકામાં કેટલાક વિદેશમાં વસતા કોળીઓ અને સ્થાનિક વસતા મોટા ખેડૂતો ઉપલી કોમના રાજકીય પુરુષો સાથે ઘબોરો ધરાવતા હતા. જોકે ચાલુ સદીની શરુઆતમાં કોળીઓ કોંગ્રેસ કે રાજકીય પરિસદમાં કોઈ પદ ધરાવતા ન હતા. અપવાદરુપ દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિન્દીના હક માટેની ગાંધીજી એ ચલાવેલી લડતમાં આટ ગામના ફકીરાભાઈ નામે કોળી બાપુના અંગત સચીવ હતા. સને ૧૯૦૬ની સાલમાં સુરતમાં જ્યારે મુંબઈ પ્રાંતિય કોંગ્રેસ રાજદ્વારી પરિષદ ભરવામાં આવી ત્યારે તેમાં ભાગ લેવા કનૈયાલાલ દેસાઈ અને નાનાભાઈ દેસાઈ ૬૦૦ જેટલા પ્રતિનિધી લઈ ગયેલા. તેમાંથી ૩૦૦ જેટલા પ્રતિનિધીઓ ગ્રામ્ય વિસ્તારના હતા. આ ગ્રામ્ય વિસ્તારના પ્રતિનિધીઓમાં મોટો ઓલપાડ અને ચોર્યાસી તાલુકાના તળપડા કોળીઓ હતા. જેઓ કાનજીભાઈ દેસાઈના ગણોત્તિયા હતા. આ પછી સને

૧૯૧૦થી ૧૯૪૦ સવતંત્ર આંદોલનમાં દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓને સાંકળવા માટે સમાજ સુધારણાને નામે ગાંધીવાદી કાર્યકરોએ કોળીઓ વચ્ચે અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરી જેમાં કોળીમાં ઉત્તરોત્તર રાજકીય જાગૃતિ આવતી ગઈ.

રાજકારણમાં કોળીઓના શ્રીગણેશ

સને ૧૯૨૦ની આસપાસના વર્ષોમાં કેટલાક શિક્ષિતો અને મોટા ખેડૂતો જેઓ બહારના લોકો સાથે પરિચય ધરાવતા હતા તેવાઓમાં રાજકીય પદ માટે 'કોળી પરિષદ' ભર્યાના હેવાલો મળે છે. આ અરસામાં કોળીઓમાં રાજકારણની શું સ્થિતિ હતી તે તા. ૩.૫.૧૯૨૦ના રોજે પ્રથમ કોળી પરિષદ ભરવાની વિચારણા માટે નવસારી કોળી વિદ્યાર્થી આશ્રમના આગેવાનો (સમગ્ર સુરત વિભાગના) ભેગા મળ્યા તેના પ્રવચન પરથી ખ્યાલ આવે છે.

સભાના પ્રમુખ માસા તા. ઓલપાડના સુરત સ્થિત પ્રાથમિક શાળાના હેડમાસ્ટર નાથુભાઈ દેવા હતા. રા. પ્રમુખે બેઠક લેતા સભાનો ઉપકાર માન્યા બાદ પોતાના પ્રારંભિક પ્રવચનમાં જણાવ્યું કે.. 'પરિષદની ચળવળ માટેની પહેલી બેઠકની સભામાં હું જણાવી ગયો છું કે નામદાર બ્રિટિશ સરકારે પોતાની પ્રજાને આપેલ રાજકીય હક્કનો અમલ થાય તે પહેલાં આપણી પરિષદ ભરાવી જોઈએ. આ પ્રમાણે કરવાનું કારણ શું છે તેના ખુલાશામાં હું જણાવીશ કે આપણી કોમ વસ્તીની બાબતમાં તો પહેલા નંબરે છે જ પણ બીજી બાબતોમાં ઘણી પાછળ છે. અને તેથી નામદાર સરકારે બક્ષેલા એ હક્ક સરકારી ધારાસભા (કાઉન્સિલ) માં બજાવવા આપણી કોમમાંથી તે ભવિષ્યમાં કદાચ કોઈ જાય તો તે બની શકે પણ હાલ તો કોઈ જાય તેવું સંભવતું નથી. પણ જે આપણા દેશનાયકો પ્રજા તરફથી લડત ચલાવવાને ધારાસભામાં બિરાજમાન ઉમેદવાર તરીકે બહાર પડે તો તેમની લાયકાત પ્રમાણે તેમને ચૂટી કાઢવા માટે મત આપવાની સમજદારી આપણી કોમમાં યોગ્ય રીતે આપવા માટે અને પ્રજા સાથે રાજ્યનો સંબંધ કેવો છે અને શું તેની કોમ જાણીતી થઈ શકે. દેશને અને આપણી સરકારને આપણા ભેગા સમૂહના એકત્ર બળથી દેખાડી આપવાની જરૂર છે કે જેમ અમો મોટા સમુહમાં છે તેમ અમારો અવાજ પણ મોટો છે. અને રાજ્યને મદદગાર તરીકે અમે જાગૃતિમાં અને પ્રગતિમાં એક પ્રજા તરીકે બળ ધરાવી શકીએ છીએ. એ સિવાય શિક્ષણ, સામાજિક તથા સાંસારિક સુધારણા, ઔદ્યોગિક આર્થિક વગેરે ફાયદાકારક બાબતો હાથ ધરવાની છે.

નાથુભાઈએ સને ૧૯૨૧માં 'કોળીજીવન' નામક જ્ઞાતિ માસિકના ફેબ્રુઆરી માસના અંક..૨ માં 'હાલનો સમય અને કોળી કોમ' નામે એક લેખ લખ્યો જેમાં તેમણે રાજકીય બાબતોનો ઉલ્લેખી હતી. જે આ પ્રમાણે હતી..

'હિન્દની પ્રજા રાજ્યપ્રકરણની બાબતોમાં ભાગ લેતી થાય તો બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય વધું મજબુત થાય એ હેતુથી નવા રાજકીય સુધારાની યોજના ઘડી તે પ્રમાણેનો કેટલાંક રાજ્યવહીવટ પ્રજાને સોંપવામાં આવ્યો. એ વહીવટ ચલાવનારને સારા લાયક માણસોને પ્રજાએ ચુંટી મોકલાવવાના છે. એ ચુટવાનો હક કોઈપણ કોમનો ભેદ રાખ્યા સિવાય અમુક રૂપિયાનું મહેસુલ કે જમીનનું ગણોત ભરનારને આપવામાં આવ્યો છે. આથી આપણી કોમને રાજ્યપ્રકરણી બાબતમાં હાથ ધાલવાનો પ્રસંગ એકદમ આવી મળ્યો છે.

આ મળેલા હક્ક કેવી રીતે ભોગવે તે આપણાં જેવી અભણ કોમ કેવી રીતે સમજી શકે અને એ સમજ આપવાને ક્યા ક્યા સાધનો કામે લગાડવા તેની સાથે બીજા ક્યા સુધારાઓ આપણી ન્યાતમાં ધર કરી બેઠા છે તેને કેવી રીતે દૂર કરવા વિ. બાબતોની ચર્ચા માટે આપણી કોમની પરિષદ ભરવાની ખાસ જરૂર છે. તે સંબંધે હીલચાલ શરુ થઈ છે. તેમાં આપણા જીલ્લાના ઘણાં તાલુકાઓના આગેવાનો જોડાયેલા છે અને કામ કરી રહ્યા છે. પરદેશથી પણ પૈસાની મદદ આવવા લાગી છે. તો આપણા જીલ્લાના તમામ કોળી બંધુઓને વિનંતી કરવાની કે આપણી કોમના નીકળતા માસિકમાં આપવામાં આવેલી કોળી પરિષદના સમાચાર વાંચી તેને તન, મન, ધનથી મદદ કરવા યાહોમ કરીને પડે.'

આમ, પ્રથમ તબક્કામાં કોળીઓ કોઈ ઉચ્ચ રાજકીય હોદ્દેદારો નહોતા, પણ એનો અર્થ એવો નહોતો કે તેઓ રાજકીય લાભોથી અજાણ હતા. તેઓમાંના જૂજ ભણેલા શહેરમાં રહેતા કેટલાક નોકરીયાત કોળીઓ રાજકીય બાબતે સભાન પણ હતા.

બીજા તબક્કામાં કોળીઓની રાજકીય સ્થિતિ..સમયગાળો ૧૯૨૫ થી ૧૯૪૦

આ તબક્કાના શરુઆતના વર્ષોમાં ગાંધીજીના આદેશથી ગાંધીવાદી કાર્યકરોએ કોળી વિસ્તારોમાં આવીને રચનાત્મક કામો શરુ કર્યા. ખાસ કરીને દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓમાં મધનિષેધને નામે કાનજીભાઈ દેસાઈએ આંદોલન સ્વરુપે પ્રવૃત્તિ કરી હતી. જો કે એક અર્થમાં ગત સદીના અંતિમ વર્ષોમાં કેટલાક આગળ પડતા કોળીઓની પ્રવૃત્તિને જ વેગ અપાયો હતો. ખાસ કરીને ઓલપાડ તાલુકાના ઈસનપોર ગામેથી આજથી ૮૦ વર્ષ પૂર્વે મધનિષેધના કામની

શરુઆત થઈ હતી. આ કામ માટે સને ૧૯૪૦ સુધીમાં અનેક ઉપલી કોમના દેશ નેતાઓ કોળી વિસ્તારમાં ઘુમી વળ્યા. આ દેશ નેતામાં કનૈયાલાલ દેસાઈ, ઉમેદ ભજનીક રામ, નરભેરામ બારોટ, પ્રસન્નવદન મહેતા, મીઠુબેન પટીટદ, હિતેન્દુભાઈ દેસાઈ, મોરારજી દેસાઈ, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ, દયાળજીભાઈ દેસાઈ, કલ્યાણજીભાઈ દેસાઈ, ઘોડુભાઈ મારફતીયા, ગોકળદાસ પારેખ, રાવ બહાદુર લાલશંકર, રમણભાઈ મહીપતરામ, વિ. અનેક નાનામોટા રાજકીય અને મહાસભાની પ્રવૃત્તિ સાથે સંકળાયેલા ઉપલી જ્ઞાતિના લોકો સાથે સંપર્કમાં આવવાની તક મળી હતી. મધનિષેધની પ્રવૃત્તિમાં દક્ષિણ ગુજરાતના કેટલાક કોળીઓ સક્રિય રસ લેતા હતા. જેમાં.. ઓલપાડ તાલુકાના પોલીસ પટેલ નારણ ડાહ્યા, માસાના હેડમાસ્ટર નાથુભાઈ દેવા, મોટા ખેડૂત નાથુભાઈ કેવળભાઈ, સરસના ગોપાળભાઈ હરિભાઈ, ભાડૂતના પ્રમાભાઈ, કરંજના મગનભાઈ, નોગામા તા. ચીખલીના માસ્ટર જીવણજીભાઈ દુલ્લભભાઈ, નવસારીના માસ્ટર પરસોત્તમભાઈ ફકીરભાઈ, ભાઠા તા. ચોર્યાસીના આફ્રિકા સ્થિત વલ્લભભાઈ ગોપાળજીભાઈ, રામપરા તા. બારડોલીના કોન્ડ્રાકટર રામભાઈ, ઘલુડી તા. કામરેજના જીણાભાઈ, ચાંગા તા. ગણદેવીના માસ્ટર કરસનજીભાઈ પી પટેલ વિ. હતા.

મધનિષેધની પ્રવૃત્તિમાં પ્રાદેશીક કક્ષાએ પ્રભુત્વ ધરાવતા અન્ય આગેવાનો સાથે સંપર્કમાં આવેલા આ કોળીઓ પોતપોતાના વિભાગમાં આગવું વર્ચસ્વ ધરાવતા હતા. પરકોમના લોકો પણ તેમને માન આપતા હતા. કેટલાક કોળીઓમાં વ્યાજ (શાહુકારી) નો ધંધો કરનારા હતા. શિક્ષિત હતા. જમીન પ્રમાણ પણ વધું હતું. જુદાજુદા શહેરોમાં હરેલા..ફરેલા હતા. અને જ્ઞાતિપંચમાં અગ્રેસર હતા. જમીનદારો અને શાહુકારો સાથે પણ તેઓને ઘરોબો હતો.

આ તબક્કામાં પ્રાંતિક સરકાર અને સ્થાનિક સ્વરાજ્યમાં ભાગીદારી લેવાની તકો વધવા પામે છે. આ તકોનો લાભ લેવા સને ૧૯૪૦ પછી કોળીકોમના ભણેલા ગણેલા અને બહાર હરી ફરી આવેલા જાગૃત આર્થિક રીતે સમૃદ્ધ વર્ગના કોળીઓ રાજકારણમાં વધુને વધુ સક્રિય થતા ગયા. તા. ૨૪.૧૨.૩૯ ના રોજે મંદિર ગામે જલાલપોર તાલુકો અને તેની આસપાસના ગામોના લોકોની એક સભા (ચાંગા તા. ગણદેવીના) કરસનજી હરિભાઈ પટેલના પ્રમુખપદે મળી એ સભામાં રાજકીય ઉન્નતિ બાબતે ઉલ્લેખ નીચે મુજબનો હતો... કોળી જ્ઞાતિની તા. ૨૪.૧૨.૧૯૩૯ના રોજે મંદિર ગામે મળેલી આ જાહેરસભામાં સંપૂર્ણપણે વિચાર કર્યા પછી એવા મતના છે કે આપણી ગરીબ તથા પછાત ગણાતી જાતિની આર્થિક, સામાજિક તથા રાજકીય ઉન્નતિ સાધવા માટે સંગઠન કરવું જરુરી છે. તે માટે આ સભા જલાલપોર તાલુકો તથા આજુબાજુના દેશી રાજયોના ગામોની કોળીજાતિની એક કાયની સંસ્થા સ્થાપવી એમ ઠરાવે છે.

સને ૧૯૪૦સુધી કોળીઓમાં કેટલાક તવંગર અને શિક્ષિતોમાં કોળી પરિષદ ભરવા જેટલી જાગૃતિ આવી ગઈ હતી. નવસારી શહેરમાં સને ૧૯૪૦ના મે માસની ૨૬ ને ૨૭ મી એ ભરાનાર સુરત જીલ્લા કોળી પરિષદના તા. ૩૦.૪.૪૦ સુધીમાં નોંધાયેલ સ્વાગત સ્થબોની એક જાહેર સભા 'શ્રી નવસારી કોળી વિદ્યાર્થી આશ્રમ' તા. ૧૪. ૪. ૪૦ના દિને બપોરે ત્રણ વાગે મળી. આ સભા પરિષદના પ્રમુખ તથા જુદાજુદા કાર્યવાહકો તથા કારોબારી ચૂંટણી કરવા તેમજ કારોબારી સમિતિનું કામકાજ વ્યવસ્થિત ચલાવવા માટે નિયમો પસાર કરવા તેમજ અન્ય જરુરી કામકાજ કરવા અર્થે મળી હતી. આ સભામાં એક મહત્વનો ઠરાવ એ હતો કે પરિષદના પ્રમુખ બીજી કોમના ન હોવા જોઈએ પણ આપણી કોળી કોમના જ હોવા જોઈએ.

તા. ૨૬.૨૭ મે ૧૯૪૦ના રોજ સુરત જીલ્લા કોળી પરિષદની એક બેઠક મળી જેના પ્રમુખ વલ્લભભાઈ (ભાઠા તા. ચોર્યાસીના મૂળ વતની અને દક્ષિણ આફ્રિકા સ્થિત મતિયાકોળી) એ કોળીકોમના ભવ્ય ભૂતકાળને ઝાંખી કરી આજના સમયના કોમની પડતી દશાના કારણોની તુલના કરી જેમાં તેમણે આપણી કોમના સંદર્ભમાં ઉન્નતિ શેમાં છે ? એવા પ્રશ્નોના જવાબમાં રાજકીય ઉન્નતિની વાતો કરી.

આમ, પ્રથમ તબક્કામાં કોળીઓમાંના કેટલાક શિક્ષિતો અને બહાર દૂરદૂર દેશવિદેશના શહેરોમાં હરેલાફરેલાઓ રાજકીય બાબતે દીર્ઘદષ્ટિ ધરાવતા હતા તે આ બીજા તબક્કામાં રાજકીય લાભ લેવા માટે આગળ પડે છે. કોળીઓના આવા જૂથના લોકો બદલાયેલા સંજોગોમાં તેમની કોમની સંખ્યા બળનો લાભ લેવા અંગે આ તબક્કામાં કટિબદ્ધ બન્યા છે. આ અંગે તેઓ ફક્ત જ્ઞાતિના લોકોને એકત્ર કરવાની તકરીબો જ માત્ર વિચારતા ન હતા પણ વાસ્તવિકતા રીતે અમલ કરવાના પ્રયત્નો કર્યા.

શરુઆત થઈ હતી. આ કામ માટે સને ૧૯૪૦ સુધીમાં અનેક ઉપલી કોમના દેશ નેતાઓ કોળી વિસ્તારમાં ઘુમી વળ્યા. આ દેશ નેતામાં કનૈયાલાલ દેસાઈ, ઉમેદ ભજનીક રામ, નરભેરામ બારોટ, પ્રસન્નવદન મહેતા, મીઠુબેન પટીટદ, હિતેન્દુભાઈ દેસાઈ, મોરારજી દેસાઈ, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ, દયાળજીભાઈ દેસાઈ, કલ્યાણજીભાઈ દેસાઈ, છોટુભાઈ મારફતીયા, ગોકળદાસ પારેખ, રાવ બહાદુર લાલશંકર, રમણભાઈ મહીપતરામ, વિ. અનેક નાનામોટા રાજકીય અને મહાસભાની પ્રવૃત્તિ સાથે સંકળાયેલા ઉપલી જ્ઞાતિના લોકો સાથે સંપર્કમાં આવવાની તક મળી હતી. મધનિષેધની પ્રવૃત્તિમાં દક્ષિણ ગુજરાતના કેટલાક કોળીઓ સક્રિય રસ લેતા હતા. જેમાં.. ઓલપાડ તાલુકાના પોલીસ પટેલ નારણ ડાહ્યા, માસાના હેડમાસ્ટર નાથુભાઈ દેવા, મોટા ખેડૂત નાથુભાઈ કેવળભાઈ, સરસના ગોપાળભાઈ હરિભાઈ, ભાડૂતના પ્રમાભાઈ, કરંજના મગનભાઈ, નોગામા તા. ચીખલીના માસ્ટર જીવણજીભાઈ દુલ્લભભાઈ, નવસારીના માસ્ટર પરસોત્તમભાઈ ફકીરભાઈ, ભાઠા તા. ચોર્યાસીના આફ્રિકા સ્થિત વલ્લભભાઈ ગોપાળજીભાઈ, રામપરા તા. બારડોલીના કોન્ટ્રાક્ટર રામભાઈ, ઘલુડી તા. કામરેજના જીણાભાઈ, ચાંગા તા. ગણદેવીના માસ્ટર કરસનજીભાઈ પી પટેલ વિ. હતા.

મધનિષેધની પ્રવૃત્તિમાં પ્રાદેશીક કક્ષાએ પ્રભુત્વ ધરાવતા અન્ય આગેવાનો સાથે સંપર્કમાં આવેલા આ કોળીઓ પોતપોતાના વિભાગમાં આગવું વર્ચસ્વ ધરાવતા હતા. પરકોમના લોકો પણ તેમને માન આપતા હતા. કેટલાક કોળીઓમાં વ્યાજ (શાહુકારી) નો ધંધો કરનારા હતા. શિક્ષિત હતા. જમીન પ્રમાણ પણ વધું હતું. જુદાજુદા શહેરોમાં હરેલા..ફરેલા હતા. અને જ્ઞાતિપંચમાં અગ્રેસર હતા. જમીનદારો અને શાહુકારો સાથે પણ તેઓને ઘરોબો હતો.

આ તબક્કામાં પ્રાંતિક સરકાર અને સ્થાનિક સ્વરાજ્યમાં ભાગીદારી લેવાની તકો વધવા પામે છે. આ તકોનો લાભ લેવા સને ૧૯૪૦ પછી કોળીકોમના ભણેલા ગણેલા અને બહાર હરી ફરી આવેલા જાગૃત આર્થિક રીતે સમૃદ્ધ વર્ગના કોળીઓ રાજકારણમાં વધુને વધુ સક્રિય થતા ગયા. તા. ૨૪.૧૨.૩૯ ના રોજે મંદિર ગામે જલાલપોર તાલુકો અને તેની આસપાસના ગામોના લોકોની એક સભા (ચાંગા તા. ગણદેવીના) કરસનજી હરિભાઈ પટેલના પ્રમુખપદે મળી એ સભામાં રાજકીય ઉન્નતિ બાબતે ઉલ્લેખ નીચે મુજબનો હતો... કોળી જ્ઞાતિની તા. ૨૪.૧૨.૧૯૩૯ના રોજે મંદિર ગામે મળેલી આ જાહેરસભામાં સંપૂર્ણપણે વિચાર કર્યા પછી એવા મતના છે કે આપણી ગરીબ તથા પછાત ગણાતી જાતિની આર્થિક, સામાજિક તથા રાજકીય ઉન્નતિ સાધવા માટે સંગઠન કરવું જરૂરી છે. તે માટે આ સભા જલાલપોર તાલુકો તથા આજુબાજુના દેશી રાજ્યોના ગામોની કોળીજાતિની એક કાયમી સંસ્થા સ્થાપવી એમ ઠરાવે છે.

સને ૧૯૪૦સુધી કોળીઓમાં કેટલાક તવંગર અને શિક્ષિતોમાં કોળી પરિષદ ભરવા જેટલી જાગૃતિ આવી ગઈ હતી. નવસારી શહેરમાં સને ૧૯૪૦ના મે માસની ૨૬ ને ૨૭ મી એ ભરાનાર સુરત જીલ્લા કોળી પરિષદના તા. ૩૦.૪.૪૦ સુધીમાં નોંધાયેલ સ્વાગત સ્તંભોની એક જાહેર સભા 'શ્રી નવસારી કોળી વિદ્યાર્થી આશ્રમ' તા. ૧૪. ૪. ૪૦ના દિને બપોરે ત્રણ વાગે મળી. આ સભા પરિષદના પ્રમુખ તથા જુદાજુદા કાર્યવાહકો તથા કારોબારી ચૂંટણી કરવા તેમજ કારોબારી સમિતિનું કામકાજ વ્યવસ્થિત ચલાવવા માટે નિયમો પસાર કરવા તેમજ અન્ય જરૂરી કામકાજ કરવા અર્થે મળી હતી. આ સભામાં એક મહત્વનો ઠરાવ એ હતો કે પરિષદના પ્રમુખ બીજી કોમના ન હોવા જોઈએ પણ આપણી કોળી કોમના જ હોવા જોઈએ.

તા. ૨૬.૨૭ મે ૧૯૪૦ના રોજ સુરત જીલ્લા કોળી પરિષદની એક બેઠક મળી જેના પ્રમુખ વલ્લભભાઈ (ભાઠા તા. ચોર્યાસીના મૂળ વતની અને દક્ષિણ આફ્રિકા સ્થિત મતિયાકોળી) એ કોળીકોમના ભવ્ય ભૂતકાળને ઝાંખી કરી આજના સમયના કોમની પડતી દશાના કારણોની તુલના કરી જેમાં તેમણે આપણી કોમના સંદર્ભમાં ઉન્નતિ શેમાં છે ? એવા પ્રશ્નોના જવાબમાં રાજકીય ઉન્નતિની વાતો કરી.

આમ, પ્રથમ તબક્કામાં કોળીઓમાંના કેટલાક શિક્ષિતો અને બહાર દૂરદૂર દેશવિદેશના શહેરોમાં હરેલાફરેલાઓ રાજકીય બાબતે દીર્ઘદષ્ટિ ધરાવતા હતા તે આ બીજા તબક્કામાં રાજકીય લાભ લેવા માટે આગળ પડે છે. કોળીઓના આવા જૂથના લોકો બદલાયેલા સંજોગોમાં તેમની કોમની સંખ્યા બળનો લાભ લેવા અંગે આ તબક્કામાં કટિબધ્ધ બન્યા છે. આ અંગે તેઓ ફક્ત જ્ઞાતિના લોકોને એકત્ર કરવાની તકરીબો જ માત્ર વિચારતા ન હતા પણ વાસ્તવિકતા રીતે અમલ કરવાના પ્રયત્નો કર્યા.

કોળીકોમની રાજકીય સ્થિતિ.. સમયગાળો ૧૯૬૦ થી ૧૯૮૫

આઝાદ ભારતમાં દરેક પુખ્તવયના ભારતીયને મતાધિકાર મળે છે જેને કારણે ગરીબ અને નીચલી ગણાતી કોમોનું મત આપવા પૂરતું પણ રાજકીય મહત્વ વધવા પામે છે.

બીજી બાજુ કોળીઓમાં પણ આ ગાળામાં કેટલાક મધ્યમ અને મોટા ખેડૂતો સારું શિક્ષણ અને સારી નોકરી ધંધો મેળવીને પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને સમક્ષ બને છે. આવા લક્ષણ ધરાવતા કોળીઓ બદલાયેલી પરિસ્થિતિમાં રાજકીય તક ઝડપી લેવા માટે આગળ પડે છે. સને ૧૯૬૪ પછી તો ગુજરાતમાં પંચાયતી રાજ આવતાં ગ્રામ, તાલુકા, જિલ્લામાં રાજકીય તકોમાં અનેકઘણો વધારો થવા પામે છે. ગામ ક્ષેત્રે પંચાયત, સહકારી મંડળી, દૂધ ડેરી, શિક્ષણ સંસ્થાઓ, પિયત મંડળી, કોટન મંડળી, પાકનું વેચાણ કરનારી મંડળી, તાલુકા કક્ષાએ પંચાયત, જિલ્લા કક્ષાએ ધારાસભા, લોકસભા, રાજસભા, વિ. વિવિધ ક્ષેત્રમાં સભ્યથી માંડીને પ્રમુખ..મંત્રી બનવા સુધીની તકો ઉભી થવા પામે છે. જે પહેલાં ઉપલી કોમનો ઈજારો થઈ પડ્યો હતો તેમાં હવે કોળીઓ બટવારો કરતા થયા. દરેક ક્ષેત્રમાં કોળીઓ વધુ ને વધુ ઉમેદવારી કરવા લાગ્યા. કેટલાક કોળી ભદ્રવર્ગના સભ્યો પોતાની કોમના સંખ્યાબંધ રાજકીય બાબતે લાભ જ્ઞાતિ સંગઠનો નામે પ્રવૃત્તિ કરવા આગળ આવ્યા. સને ૧૯૭૯ પછી કોળીઓમાં તાલુકા, જિલ્લા, રાજ્ય કે તેથી આગળ વધીને અખિલ ભારત કક્ષાના જ્ઞાતિ મંડળો બનાવવાની પ્રવૃત્તિએ જોર પકડ્યું. આ મંડળો જ્ઞાતિ ઉત્કર્ષની પ્રવૃત્તિના ભાગરૂપ રાજકીય બાબતો અંગે પણ ઠરાવો પાડી યોગ્ય રજૂઆત કરતા રહ્યા છે. ‘અમને(કોળી સમાજને) રાજકારણમાં અન્યાય થાય છે’ ‘કોળી કોમનો મિનિસ્ટર હોવો જોઈએ’ ‘રાજ્યસભામાં કોળીજ્ઞાતિના ઉમેદવારને બે બેઠકો ફાળવવી જ જોઈએ’ વિ. માંગણીઓ કોળી આગેવાનો સમગ્ર કોળી સમાજની જ્ઞાતિહીતના નામે કરી રહ્યા છે.

જ્ઞાતિહિતના નામે કરાતી આ માંગણીઓમાં જ્ઞાતિના ગરીબ સભ્યોના હિતનું જતન કે સંવર્ધન થાય છે તે અલગ તપાસનો વિષય છે. પણ અહિં એટલું જરૂર કહી શકાય કે જ્ઞાતિ સંગઠનની આ પ્રવૃત્તિનો પડઘો લાગતાવળગતા સમક્ષ જરૂર થવા પામ્યો છે જેને લીધે આજના હરિફાઈયુક્ત રાજકારણમાં કોઈપણ રાજકીય પક્ષને કોળી જેવી બહુસંખ્યક જ્ઞાતિની અવગણના કરવી પાલવે એમ નથી.

પરિણામરૂપે કોળીજ્ઞાતિને પણ પ્રત્યેક ચૂટણીમાં વધુ ને વધુ બેઠકો આપવાનું વલણ સ્પષ્ટ છે. કોળીઓ આજે રાજકારણમાં મહત્વના જૂથ તરીકે વિકસી રહ્યા છે. કોળીઓના ગુજરાતના રાજકારણમાં મહત્વના જૂથ તરીકે ઉપસી આવવાના આ વલણને ટાઈમસ ઓફ ઈન્ડિયાના પત્રકાર લોકેશરાવે પણ નોંધ લીધી છે. જોન બ્રેમેનનું માનવું પણ આવું હતું. તેઓ કહે છે કે ‘દક્ષિણ ગુજરાતના મેદાની પ્રદેશમાં કોળીઓ સામાજિક ક્રમમાં ઉપર ઉઠી રહ્યા છે. તાજેતરના દાયકાઓમાં કોળીઓ તેની સ્થિતિ સુધારી શક્યા છે. ખેતી સિવાય પણ બધા ધંધાઓમાં કોળીઓનું પ્રમાણ અને શિક્ષણમાં વધારો થયેલો જણાય છે.’

કોળી રાજકારણમાં

પંચાયતી રાજના અમલ પછી ગ્રામ્યસ્તરથી માંડીને કેન્દ્ર સુધીના દરેક સ્તરે કોળીઓની રાજકીય ભાગેદારી વર્ષોવર્ષ વધતી રહી છે. જે તકો આઝાદી પૂર્વે તેઓને ઉપલબ્ધ ન હતી તે હવે આઝાદ ભારતમાં શક્ય બની છે.

સને ૧૯૬૦ પછી દક્ષિણ ગુજરાતના કોળીઓ કેવા કેવા પ્રકારનું રાજકીયપદ ધરાવે છે તે વિશે જ્ઞાતિમાસિકોમાંથી કેટલીક માહિતી અહીં સંયોજિત સૂચી જોતા કોળીઓમાં આજે રાજકારણ વધુ વૈવિધ્યવાળું બન્યું છે. આજે તેઓમાં રાષ્ટ્રીય કક્ષાથી માંડીને ગ્રામ કક્ષા સુધીનો વિવિધ રાજકીય પદ ધરાવનારા મળી આવે છે. જો કે બહુજન કોળી રાજકીય પદ ધરાવનારા ગામ કે તાલુકા કક્ષાથી વિશેષ જઈ શક્યા નથી.

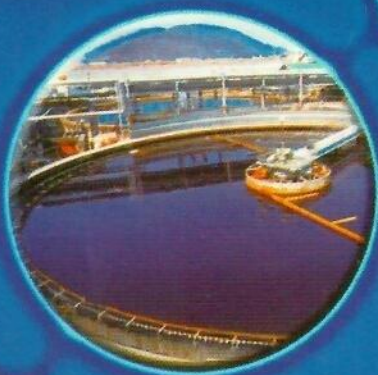
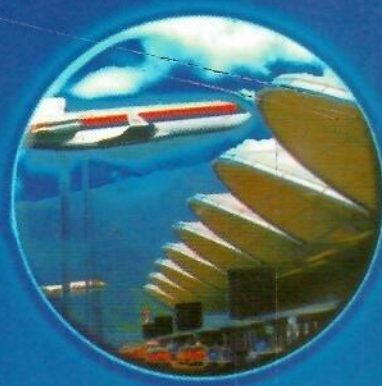
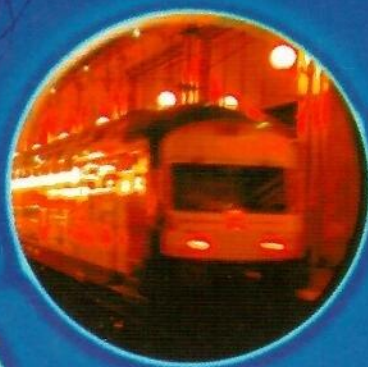
ભવિષ્યમાં રાજકીય બાબતે કોળીઓનું સ્થાન વધે તો નવાઈ નહી. આજે દરેક પક્ષે કોળીઓને વત્તા..ઓછા પ્રમાણમાં ટિકિટો આપીને ગણના કરવા માંડી છે. જેને કારણે આજે રાજકીય પદ માટે કોળી..કોળી વચ્ચે સ્પર્ધા થવા લાગી છે. આજે માત્ર કોળી પુરુષો જ નહી પણ કોળી સ્ત્રીઓ પણ રાજકારણમાં ભાગ લેતી થઈ છે.

સને ૧૯૬૭માં ધારાસભ્ય તરીકે ગુજરાતમાંથી ૫ કોળી હતા તે સને ૧૯૭૨માં ૧૬ થયા અને સને ૧૯૮૦માં ૪૦ કોળી ઉમેદવારોમાંથી ૧૫ અને ૧૯૮૫માં ૪૦ કોળી ઉમેદવારોમાંથી ૧૬ થયા. આજે કોળીઓમાં વિવિધપક્ષની વિચારસરણીમાં માનનારાઓ મળી આવે છે. રાજકારણના ક્ષેત્રમાં કોળીઓની ભાગેદારી પ્રતિવર્ષ વધતી રહી છે એ વાત સાચી પણ કોળીમાં રાજકીય હોદ્દો ધરાવનારા કોણ? અર્થાત કોળી રાજકીય હોદ્દેદારોના સામાજિક આર્થિક લક્ષણો શા? આ સવાલના સંદર્ભમાં અહિં આઝાદી પૂર્વે અને આઝાદી બાદ કોળી રાજકરણની રુપરેખાનું પૃથકકરણ દર્શાવે

છે કે કોળીઓ ઉપલા મધ્યમ વર્ગના છે જેઓએ શિક્ષણનો લાભ મેળવ્યો છે તેવાઓએ રાજકારણનો પણ લાભ લીધો છે. આમ બદલાયેલા સંજોગોમાં કોળીઓના અંદરોઅંદર અર્થ સામાજિક પ્રયાય પર અંતર વધુ તીક્ષ્ણ બનતું જાય છે જેથી એક જ્ઞાતિ તરીકેની એકતા પર કાપ પડ્યો છે.

Q.A. ELECTRICAL PRODUCTS LTD.

QA Electrical Products Ltd

Tel: +44 (0)1922 621 329 Fax: +44 (0)1922 626 902

Email: sales@qaelectricalproducts.co.uk www.qaelectricalproducts.co.uk

Premier Business Park, Queen Street, Walsall, West Midlands WS2 9NT.

Manufacturers of low voltage encapsulated current transformers

